

BİREY ve SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ SORUNU

A. Vahap ULUÇ

Yrd.Doç.Dr., Harran Üniv., İİBF Kamu Yönetimi Bölümü

Özet

Modern anlamda bireyin tarihi ile demokrasinin tarihi büyük ölçüde örtüşmektedir. Çünkü demokrasi, bireyin sosyal yaşamda vücut bulduğu bir toplumsal yapıda ortaya çıkabilir. Belki bireyin olduğu her yerde demokrasi olmak zorunda değildir, ama demokrasinin olduğu yerde birey gereklidir. Elbette ki birey tek başına siyasal iktidara karşı bir anlam taşımamaktadır. Bireyin siyasal iktidarın kararlarını etkileyen ve dönüştüren, devlete sivil bir unsur katan bir aktör haline gelebilmesi sivil toplum alanında örgütlenmesini gerektirir. Bu anlamda da demokrasi, sivil toplumun güçlü olduğu toplumların rejimidir.

Türkiye’de demokrasi sorununu bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Cumhuriyet tarihi boyunca devletin topluma karşı baskıcı bir unsur olarak hareket etmesi ne piyasa ekonomisinin gelişmesine, ne de bireyin özgürce kendini gerçekleştirmesine olanak tanıdı. Ayrıca, mevcut toplumsal yapımızın dayanışmacı ve “cemaatsel” yapısı batılı anlamda kendi çıkarını önceleyen, kendini gerçekleştirmeye çalışan etkin bir bireyin ortaya çıkmasına izin vermedi. Birey zayıf kalınca sivil toplum alanı da aynı şekilde zayıf kaldı. Sivil toplumun gelişmemesi de devleti toplumun karşısında güçlü kıldı. Bu sebeple de toplum, devleti demokratikleştiremedi.

Anahtar Kelimeler: Birey, Sivil Toplum, Demokrasi, Türkiye’de Demokrasi.

Abstract

Democracy Issue in Turkey within the Frame of Individual and Civil Society Relation

The history of the individual in a modern (understanding) meaning and the history of the democracy overlap widely. The reason for this is that democracy can emerge in a social structure where the individual comes into being in a social life. It may not be required to have democracy wherever individual exists, however it is certainly required to have individual where democracy exists. Obviously one individual alone does not count against to the ruling political power. Individual needs to be organized in non-governmental organizations to be able to convert the individual to an element that can affect and change the decisions of the ruling political power and an actor who can add a civil component to it. In this sense, democracy is a regime where civil society is strong.

The democracy issue in Turkey needs to be addressed within this context. The government that has acted as an oppressive power toward the society during the history of the republic, neither helped to the development of the market economy nor the allowed individuals to express themselves freely. Furthermore, the solidarist and congregational structure of the current social system has not allowed the individual to become an effective person who seeks his own interest and aims to achieve them as in western societies. When the civil society remained weak, the individual followed the same pattern. Also failure of the civil society to improve led the government to be strong against the individual. That is why the society was unable to democratize the government.

Keywords: Individual, Civil Society, Democracy, Democracy in Turkey.

Kurte

Kêşeya Demokrasiyê Li Tirkîyeyê Di Çarçoweya Têkiliyên Takekes û Civaka Sivîl De

Dîroka takekesî û ya demokrasiyê, di wateya nûjenî de, dişibe hevûdin. Ji ber ku demokrasi dikare di civakeke ku takekes di jiyana sosyal de xuyane ye derkeve holê. Ne şerd e ku di her warên ku takekes lê heye de demokrasi hebe, lê li ciyê ku lê demokrasi heye, takekes divê. Helbet takekes, bi tena serê xwe li hemberî desthilatdariya siyasî wateya xwe tune. Ji bo ku takekes karibe bibe aktorekî/e ku bandora xwe li ser biryarên desthilatdariya siyasî heye û bikare ew dagerîne, divê di warê civaka sivîl de rêxistî be. Di eynî wateyê de demokrasi, rejîma civakên ku ji aliyê civaka sivîl ve xurt in e.

Divê kêşeya demokrasiyê ya li Tirkîyeyê, di vê çarçoweyê de bête nirxandin. Dewletê, ku di dîroka Komarê de weke hêmana zordest li hemberî civakê tevgeriya, nehişt ku ne aboriya piyaseyê pêşde biçê ne jî keys hişt ku takekes xwe ava bike. Ji layê din ve, taybetmendiya civakê a piştevanî û cemaetkî destûr neda ku takekesê çalak ku di wateya Rojavayî de berjewendiyên xwe diparast derkeve holê. Piştî ku takekes qels ma, qada civaka sivîl jî qels ma. Pêşdeneketina civaka sivîl jî, kir ku dugel li hemberî civakê bihêztir bibe. Ji ber vê yekê jî, civakê dugelê demokratîk nekir.

Peyvên Sereke: Takekes, Civaka Sivîl, Demokrasi, Demokrasiya li Tirkîyeyê.

المخلص

مشكلة الديمقراطية في تركيا في إطار العلاقة بين الفرد والمنظمات غير الحكومية

تاريخ الديمقراطية تتداخل إلى حد كبير مع تاريخ الفرد بالمفهوم الحديث. لأنه قد تظهر الديمقراطية في الحياة الاجتماعية للفرد في الهيكل الاجتماعي، و ربما ليس من الضروري أن تكون هناك ديمقراطية حيث وجود الفرد، و لكن من الضروري حيث وجود الديمقراطية أن يكون الفرد، بالطبع الفرد وحده لا يعني

شينا تجاه السلطة السياسية، يجب على الفرد أن يكون في مجال المنظمات غير الحكومية ليصبح طرفا فاعلا لتنفيذ قرارات السلطة السياسية، بهذا المعنى الديمقراطية نظام للمجتمع الذي المنظمات المدنية فيها قوية. وينبغي تقييم مشكلة الديمقراطية في تركيا في هذا السياق. كون الدولة بمثابة عنصر القمعية للمجتمع طوال تاريخ الجمهورية لم تعط مجالا لتنمية اقتصاد السوق، ولم تعط حرية للفرد لتعبر عن نفسه. وبالإضافة إلى ذلك لم تسمح بظهور الفرد الفعال لتحقيق الذات ضمن الهيكل الحالي للتضامن الاجتماعي الموجود عندنا والمحقق للمصلحة الذاتية بالمعنى الغربي، فلما ضعف الفرد ضعف مجال المجتمع المدني، وضعف المجتمع المدني جعل الدولة قوية ضد المجتمع المدني، ولهذا السبب المجتمع لم يصير الدولة ديموقراطية.

الكلمات الرئيسية: الفرد، المجتمع المدني، الديمقراطية، الديمقراطية في تركيا.

Giriş

Demokrasi, günümüzde çağdaş dünyanın alternatifsiz yönetim biçimi olarak kabul edilmektedir. Demokrasi, ideal olanı temsil etmese de Churchill'in ifade ettiği gibi "kötü yönleri en az olan yönetim biçimidir" demek mümkündür. Hukuk önünde eşitlik, sosyal ve siyasal alana özgü özgürlükler, ifade, din ve vicdan özgürlüğü, kazanma ve tüketme hakkı demokrasiyi diğer rejimlerden ayıran ve onu üstün kılan yanlarıdır.

Demokrasi, diğer bütün rejimlerden daha çok toplumsal koşullardan etkilenmektedir ve daha fazla toplumsal koşullara bağımlıdır. Çünkü demokratik bir rejimden bahsedebilmemiz bir takım sosyal, ekonomik ve kültürel koşulların yerine gelmesini gerektirmektedir. Güçlü bir orta sınıf, kentsel ve seküler bir yaşam, yaygın/yüksek eğitim ve hoşgörü kültürü, demokratik bir rejimin belli başlı sosyo-ekonomik koşullarıdır. Bütün bu koşullar modern bireyi hayatın merkezine yerleştiren gelişmelerdir. Dolayısıyla demokrasi birey üzerinden gelişen, birey merkezli bir siyasal sistemin adıdır.

Hıristiyanlık inancında gözlemlenen reform; bilim, sanat ve kültürde yaşanan rönesans hareketi; seküler düşüncenin köklü temelini atan aydınlanma hareketi; geleneksel dayanışma toplumunun değerlerini köklü bir dönüşüme uğratan sanayi devrimi; demokrasiyi gündeme getiren Fransız burjuva devrimi, modern bireyin yani insanlık tarihinin daha önce şahit olmadığı yeni bir insan tipinin teşekkül ettiği bir tarihsel evrim sürecini açıklar. Ve bu süreç batı dünyasının tarihsel gelişim sürecine özgü bir gelişimdir.

Batı dünyasının dışında kalan toplumlar, Batı’nın yaşadığı bu uzun soluklu modernleşme hareketine kısa sürede ulaşmak için devlet eliyle toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeye çalıştılar. Bunlardan bir tanesi de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti idi. Cumhuriyeti kuran asker ve sivil bürokratlar, aynı zamanda Osmanlı devlet geleneğinin bir devamı idiler. Onun için, Osmanlı’nın otoriter devlet anlayışı cumhuriyet devrine de aktarıldı. Devletin baskıcı anlayışı, her şeyden önce, bireyi ortaya çıkaran piyasa ekonomisinin gelişmesine izin vermedi. İkincisi, toplumu “terbiye edilmesi gereken bir grup” olarak gördüğü için “özgür birey”in ortaya çıkmasına olanak tanımadı.

Ülkemizdeki demokrasinin bir diğer önemli sorunu, toplumsal yapı ile ilgilidir. Geleneksel toplum özelliklerinin hakim olduğu toplumumuzda bireysel yaşam ne çok haz duyulan bir yaşam biçimidir, ne de toplumun özellikleri buna fazla olanak tanımaktadır. Doksan yıllık cumhuriyet tarihi boyunca süre gelen modernleşme çabaları toplumu belli ölçülerde modern yaşam ile buluşturmuş ise de, bir yekun olarak bakıldığında toplumun hala geleneksel toplum özelliklerine uygun tutum ve davranışlar geliştirdiği ve dayanışmacı “cemaatsel” yaşam biçimine göre kendini ürettiği görülür.

Hem devlet anlayışının, hem de toplumsal yapımızın izin vermediği bireysel yaşamın fazla gelişmemiş olması, ülkemizde demokrasinin varlığını bir sorunsal haline getirmektedir. Bu çalışmamızda, bireyin sivil toplum bağlamında demokrasi için taşıdığı önemi Türkiye örneğinde anlatmaya çalışacağız. Bu bakımdan, çalışmamız birey, sivil toplum ve demokrasi ilişkisi ile sınırlıdır. Türkiye’de birey neden batılı anlamda toplumsal yapının temelini oluşturamadı? Bu konuda devlet nasıl bir rol üstlendi, toplum bu konuda hangi düzeyde engel teşkil edecek bir rol oynadı? gibi sorular çalışmamızın sorunsalını oluşturmaktadır.

1. Birey

Modernleşme, batı dünyasının iktisadi, sosyal ve siyasal alanda - Reform, Rönesans, Aydınlanma hareketi, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali gibi - yaşadığı köklü dönüşümün sonucudur. Modernleşme, geçimlik ekonomi yerine sanayi üretiminin hakim olduğu bir yapıya geçmeyi ve buna paralel olarak kırsal kesimde yaşayan nüfusun kentlere yerleşmesi, sanayi ve kentsel düzene bağlı okuma-yazma bilen bireylerin artması, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve birincil grup faaliyetlerinin önemi azalırken, ikincil grup faaliyetlerinin önem, çeşit ve sayısının artmasıyla belirginleşen bir

toplumsal değişim olayını ifade eder (Kalaycıoğlu, 1984, s. 209-210). Modern insan dediğimiz birey, bu uzun soluklu evrim sürecinin sonucunda orta çıkan yeni bir insan tipidir.

Batı dnyasının modernleşme tarihi aynı zamanda bireyselleşmenin de tarihidir. Modernleşmenin tarihini ortaçağdan başlatmak mümkündür. Üretim biçiminin toprağa dayandığı feodal sistemin, kentlerde belirginleşmeye başlayan burjuva sınıfının gelişmesi karşısında çözülmesi, burjuva sınıfının şahsında batılı anlamda bireyleşmenin de ete-kemiğe bürünmeye başladığı sürecin başlangıcıdır.

Burjuva sınıfı ile zanaat gelişmekte, ticaret canlanmakta ve piyasa için meta üretimi gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla, burjuva sınıfının serveti toprağa değil, kentlerde meta üretimine ve ticarete dayanmaktadır. Daha sonra sanayi alanında ortaya çıkan gelişmeler ticaret burjuvazisinin yanında sanayi burjuvazisini ortaya çıkardı. Burjuva sınıfı bütün bu gelişmeler sonucunda serbest piyasaya dayanan ekonomik sistemini, ideolojisini ve siyasal sistemini oluşturdu (Tanilli, 1993, s. 33-34).

Modern insanın ayırıcı özelliği sınırsız tüketici olma pozisyonudur. Bundan kaynaklı, insanın birey olarak düşünülmesini gerektiren modern ideolojinin, geleneklere göre insanın toplum içindeki yerini belirleyen bir zeminde varlık bulması zordur. İnsanın özgür bir varlık olması, emek gücü üzerinde iradesi ile tasarrufta bulunması ve maddi/manevi varlığını geliştirmesine bağlıdır. Bu bağlamda, modern toplum, ekonomik ilişkiler düzleminde insanın kendi emek gücü üzerinde tasarruf edebilme durumunu ifade eder. Emek gücü üzerinde tasarrufta bulunabilme, aynı zamanda serbest piyasa ekonomisini ifade eden kapitalizmin varlığını gerekli kılar (Köker, 2003, s. 44-45).

Geleneksel toplumlarda kişi bir ailenin, cemaatin, köyün, aşiret ya da kabilenin üyesidir. Yani bir topluluğa aittir ve kendisini topluluğun organik bir parçası olarak görür. Hayatı algılama biçimi, ait olduğu topluluğun içinde gelişir. Kimliği bir ulusa mensubiyeti içermez. İçinde bulunduğu topluluk ona kul olduğunu telkin etmekte ve onu toplumda olup bitenler karşısında edilgen kılmaktadır. Örneğin, yurttaşlık bilinci gelişmemiştir. Siyasal otoriteyi etkileyebileceğine dair etkinlik duygusu zayıftır (Inkeles, 1974, s. 217). Oysa ki, liberal demokrasiyi inşa eden temel yapı bireydir. Birey, toplumdan farklı bir aktör olarak tarih sahnesine çıktıktan sonra demokrasiden söz edilmeye başlanmıştır. Birey, içinde yer aldığı

cemaatten/toplumdan özerk, bizatihi bir insan olarak bir değere ve bir kimliğe ulaşınca, demokrasi bütün kurumlarıyla işlemeye başlamıştır (Türküne, 2010, s. 215).

2. Birey ve Sivil Toplum

Bireyin tarihi ile sivil toplumun tarihi, paralel giden bir süreçtir. Ekonomik özgürlüğünü kazanmış, kendi geleceğini aklın ve bilimin rehberliğinde belirlemeye çalışan, hem sosyal, hem de ekonomik yaşamda özerk davranabilen bireyin ortaya çıkışından sonradır ki, sivil toplum önem kazanmaya başladı. Bundan dolayı da, sivil toplumu bireyin kimliğinden bağımsız düşünemeyiz.

Sivil toplum, devlet ile bireyler arasındaki ilişkilerde birbirlerinden bağımsız olarak faaliyet gösteren çok sayıdaki dernek, vakıf, sendika, grup ve medya gibi kurumlardan oluşur. Her biri sivil toplum kuruluşu olarak adlandırılan örgütlü vatandaş grupları, halkın; devlet ve siyasal otoritelerin politikalarını etkilemesini olanaklı hale getirir. Böylece devlet kuruluşlarının topluma hakim güç olmasına mani olmaya çalışır. Öte yandan vatandaş grupları, modern demokrasinin temel saç ayaklarından biri olan kurumsallaşmış siyasal partilere de destek ve katkı sağlarlar (Atar, 1997, s. 90).

On sekizinci yüzyıldan itibaren, Batı toplumunda mutlakiyetçilik yavaş yavaş çökmeye başladı. Bu çöküş çoğu defa siyasal özellik taşımayan gelişmelerin sonucuydu. Mutlakiyetçi yönetimlerin çökmeye başlamasının temel nedeni, ekonomik alanda baş gösteren gelişmelerdi. Aydın despotizmi, kolbertizm ve Alman merkantilizminin yerini alıyor, bu da sivil toplumun siyasal yaşamın içinde daha aktif yer alması sonucunu doğuruyordu. Sivil toplumun teşekkül ettiği milyonlarca birey, çıkarı için hür iradesi ile birleşip, örgütleniyordu. Sivil toplum olarak ifade edilen, çıkarları, istekleri ve idealleri doğrultusunda bir araya gelerek örgütlenen yeni toplumsal ilişkiler ağı, bu durumun sonucunda ortaya çıkmaktaydı (Vergin, 2000, s. 245).

Sivil toplum, insanlık tarihinin belirli bir kesitine denk düşmektedir. Dolayısıyla, sivil toplum belirli toplumsal koşulların ürünüdür. Bu belirli koşullar, toplumsal gelişmişlik durumunu ifade etmektedir. Sivil toplum için gerekli ön koşullar, toplumsal farklılaşma ve uzmanlaşma, örgütlenme, özerkleşme, baskı mekanizması oluşturabilme ve bunun için de örgütlenmedir. Bir toplumun sahip olacağı bütün bu gelişmeler ekonomik sistemden

bağımsız düşünülemez. Bireylerin özgür bir şekilde kendilerini ifade edebilecekleri sosyal bir ortam, özgür bir ekonomi politikasını gerektirir. Ekonomik faaliyetlere özgürce katılabildiği, iktisaden kendi kendilerine yetebildiği, bir grup ya da çevreye bağımlı hissetmedikleri koşullarda, bireylerin örgütlenmesinden bahsedilebilir. Bu bağlamda, sivil toplumun özgür bir şekilde örgütlenebilmesi ve devlete bağımlılık arz etmemesi, özel mülkiyete dayanan piyasa ekonomisinin varlığını gerekli kılmaktadır (Erdoğan, 1997, s. 94; Yılmaz, 1997, s. 94).

Bireyin kendi geleceğini belirleme imkanı, sivil toplumu mümkün kılan önemli faktör olarak görülmektedir. Burada soyut bir birey kavramından bahsedilmemektedir. Kast edilen birey, topluluğa aidiyet hisseden ancak topluluğa karşı kendi özerkliğini koruyabilen, bu toplum ile arasına mesafe koyabilen bireydir. Başka bir deyişle, bir topluluğa bağlı olmakla birlikte bağımlı olmayan kişidir.

3. Sivil Toplum ve Demokrasi

Bilim literatüründe en çok konuşulan ve tanımı en çok yapılan kavramlardan bir tanesi demokrasidir. Çağımızın popüler kavramlarından biri olan demokrasi, köken olarak Yunanca olup halk anlamına gelen “demos” ile iktidar manasına gelen “kratos” kavramlarının terkiibinden ibarettir (Macridis, 1980, s. 16). Etimolojisindeki anlamdan anlaşıldığı gibi, demokrasi basit bir ifade ile “halk yönetimi” demektir. Siyasal iktidarın belirli süreler için seçildiği, iktidarın sürekli değişme ihtimali içinde olduğu ve bu anlamda da bir süre önce azınlık olan düşüncenin bir süre sonra çoğunluğa dönüşerek iktidar olma şansına sahip olduğu demokrasi rejimi; temsili boyutuyla da olsa “halk yönetimi” olma vasfını kazanmaktadır.

Bütün siyasal rejimler gibi demokrasi de toplumsal ve ekonomik koşullardan bağımsız düşünülemez. Ancak bütün rejimler içinde sosyo-ekonomik koşullara en çok bağımlı olan rejimin demokrasi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü demokratik bir sistem; toplum fertlerinin sosyo-ekonomik açıdan özgür hareket edebildiği güçlü bir orta sınıfa, bireylerin örgütlü olma halini ifade eden sivil toplum örgütlerine ve hoşgörü kültürüne ihtiyaç duyar. Aksi takdirde, bireyin ve orta sınıfın zayıf olduğu, dayanışmacı - cemaatsel kültürün hakim olduğu toplumsal ve ekonomik koşullarda demokrasiyi yaşatmak zor görülmektedir.

Demokrasinin - birey özelinde - belirli sosyo-ekonomik koşullarda ortaya çıktığını gösteren çarpıcı açıklamalardan biri Moore’e aittir. “Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri” adlı çalışmasında altı ülkeyi inceleyen Moore; neden İngiltere, Fransa ve Amerika’ya demokrasinin geldiğini; Çin, Japonya ve Hindistan’a gelmediğini iktisadi gelişmişlik düzeyi ile açıklamaktadır. Ona göre ilk üç ülkede güçlü bir orta sınıf vardı, onun için buralara demokrasi geldi; diğer üç ülke ise orta sınıftan yoksundu ya da bu sınıf tarihin gidişatına damga vurabilecek düzeyde güçlü değildi, onun için de demokrasi buralara yerleşemedi (Bkz. 2003). Bu çerçevede, çağdaş temsili demokrasilerin sosyal, ekonomik ve siyasal hak ve özgürlüklerle donanmış bir bireyin varlığını gerekli kılması, birey bağlamında, toplumsal koşullar ile demokrasi arasındaki zorunlu ilişkiyi ifade etmektedir (Köker, 1989, s. 21).

Çağdaş batı dünyasının pratikleri, demokratik sistemlerin bireylere ve gruplara kişi hakları, ekonomik özgürlük, düşünce özgürlüğü, basın ve yayım hürriyeti ve örgütlenme özgürlüğü gibi çok sayıda özgürlük imkanı tanıdığını göstermektedir. Demokrasi bir özgürlükler rejimi olduğu kadar Selçuk’un ifadesi ile bir düşünceler ve diyalog rejimidir: “Özgürlük, çoğulculuk, elbette özgür halk yönetimi demek olan demokrasi için yetmez. Demokrasi, düşünceler cumhuriyetidir, diyalogdur. Bu diyalogu seçim, partiler, sendikalar, dernekler gibi sivil halk örgütleri, baskı grupları sağlayacak; karar süreçlerine halkın sürekli katılımı gerçekleştirilecektir” (1999, s. 29).

Bireylerin kendi başlarına sistemin uygulamalarına karşı seslerini duyurabilmeleri ve siyasal iktidarı etkileyebilmeleri zordur. Bu sebeple, halkın karar süreçlerine katılımı toplumun örgütlü bir toplum olmasını gerektirir. Örgütlü toplum sivil toplumun güçlü olduğu toplumdur. Demokrasi de, ancak sivil toplumun güçlü olduğu bir rejimdir. Sağlıklı ve istikrarlı demokratik bir yönetim için yurttaşların sosyal, ekonomik ve siyasal alanda örgütlenerek kendilerini ifade edebilmeleri gerekmektedir. Bu sayede, sivil toplum örgütlerinin halk tabanına yayılarak, kitlelerin siyasal kararlara karşı seslerini duyurmaları sağlanmış olacaktır. Aksi takdirde bireylerin devlet ve siyasal iktidarın politik kararlarına karşı seslerini duyurabilmeleri, taleplerini aktarabilmeleri, iktidar üzerinde baskı unsuru olabilmeleri; iktidarın da bireylerin bu taleplerini dikkate alması ve onlara cevap vermesi pek mümkün gözükmemektedir (Sungurlu, 1999, s. 65).

Demokrasinin özgün yanı “uyum” değil, “siyasal çatışma”yı benimsemesidir. Demokrasi, doğası gereği toplumun organik bir

bütün olduğu anlayışını reddeder, aynı zamanda birey ve grupların bütün adına ezilmesine de izin vermez (Sarıbay, 2000, s. 60). Birden fazla grup çıkarları için çatışacak, her kafadan bir ses çıkacak ama sonuçta hiçbir grubun bütünüyle kazanmadığı, hiç birinin de bütünüyle kaybetmediği bir uzlaşmaya varılacaktır.

Sivil toplum, özel mülkiyet esasına dayanan açık piyasa ekonomisi, müdahaleci olmayan ve hukukun üstünlüğüne inanan bir devlet anlayışı, devletin dışında sürüp giden sivil hayatın garanti altına alınması, hiçbir hakim ideolojinin veya tek gerçekliğin rehberliğine ihtiyaç duyulmaması gibi sosyal ve ekonomik koşullara dayanmaktadır. Demokrasi de, aynı şeklide, söz konusu koşulların varlığını gerekli görmektedir.

4. Türkiye’de Birey, Sivil Toplum ve Demokrasi

Türkiye’de demokrasinin tam anlamıyla neden yerleşemediğine bakıldığında, aslında bütün eksikliklerin nihayetinde bireyin varlığı sorununa dayandığı görülür. Birincisi, Toplum kendi içinde farklılaşmamıştır. Kişiliğini topluluk dışında algılayan, bireysel çıkarını önceleyen bir birey yoktur. İkincisi, Osmanlı’dan gelen bir gelenek olarak devletin otoriter anlayışı; sosyal, ekonomik ve kültürel hayatın siyasal alanın dışında gelişmesine fazla olanak tanımamıştır. Aynı devlet anlayışı, siyasal alanın dışında bir sivil alanın gelişmesine de izin vermemiştir. Üçüncüsü, farklı çıkarları olan kişi ve grupların uzlaşarak biraz kazandığı, ancak hiç kimsenin bütünüyle kazanmadığı bir rekabeti öngören hoşgörü kültürü yoktur. Son olarak, kişilerin siyasal etkinlik duygusu zayıftır. Kişilerde, yurttaşlık bilincinden ziyade, tabi olma anlayışı hakimdir (Turan, 1999, s. 144-151).

4.1. Otoriter Devlet Anlayışı

Toplumların sosyal, ekonomik ve siyasal yaşamlarına dair tarihsel geçmişleri ve bu geçmiş üzerine inşa ettikleri değerler dünyası, içinde buldukları koşullar hakkında önemli ipuçları verir. Çünkü geçmişe ait değerler ne kısa sürede kurulum, ne de kaybolur. Bu yönüyle de bugün, geçmişin bir yansıması özelliğini gösterir. Türk siyasal/toplumsal geleneğinin dünden bugüne tevarüs etmiş hali, bunun somut örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti devleti, Osmanlı Devleti’nin kalıntıları üzerine kurulmuş, kültürel olarak Osmanlı’nın devamıdır. Osmanlı’da hakim devlet anlayışı ise patrimonyal iktidar özelliği taşımaktadır. Patrimonyal iktidar anlayışında yöneten ile yönetilenler arasındaki

ilişki baba ile oğul arasındaki ilişkiye benzemektedir. Baba nasıl ki çocuklarını ödüllendirip cezalandırabiliyorsa, patrimonyal devlet de yönetimi altındaki kitlelere bu şekilde davranmaktadır. Devleti yöneten erk, tebaasını hem sevip, hem dövebilmekte, yerine göre onlara mal dağıtmakta ve yeri geldiğinde de onların mallarını müsadere edebilmektedir. İktidarı elinde tutan hükümdar ya da şef, devletin sahibi olarak düşünüldüğünden devlet işlerini kendi “şahsi meselesi” olarak düşünmektedir (Vergin, 2003, s. 57). Osmanlı’da devletin her şeyi kontrol eden özelliği, birey ve bununla bağlantılı sivil toplumun gelişmesine engel oluşturdu. Osmanlı’nın bu devlet anlayışı, cumhuriyet dönemine de taşındı. Türkiye demokrasinin önemli bir sorunu, devletin bu otoriter ve toplum için neyin iyi neyin kötü olduğunu herkesten daha çok ben bilirim, anlayışındır. Bunun da ötesinde, “Osmanlı’da devlet geleneğinin ağırlığı, toplumda ‘devlete karşı fesad’ın olduğu anlayışı gibi bir merkez noktasına dayanmıştır adeta. Bu nokta, Cumhuriyete geçişle merkez-kaç hale gelmemiş; tek-parti dönemi, söz konusu anlayışın ‘modern’ kurum, kavram ve kurullarla sürdürülmesi şeklinde tezahür etmiştir” (Sarıbay, 1998, s. 27).

Toplumun devleti zayıflattığı ve “fesadın kaynağı” olduğu yönündeki resmi söylemi kullanmaya olanak tanıyacak argümanlar Cumhuriyet tarihi boyunca hep varola geldi. “Komünizm geliyor”, “ülke bölünüyor” ve şeriat geliyor” söylemi devletin içe kapanmacı ve anti demokratik tutumunun belirgin gerekçeleri oldu. Yaşanan üç fiili darbe ve bir “postmodern müdahale” devletin bu kaygılarının somut örneklerini oluşturmaktadır.

Seçkin Osmanlı siyasal kültüründe devletin büyüklüğü ve şerefi toplumun şerefi ve onuru demek idi. Aynı kültürün bir devamı özelliğini taşıyan Cumhuriyetin kurucu aktörleri olan asker ve sivil bürokrasi için de asıl olan devletin gücü ve bekasıydı, “Güçlü devlet” imgesi onların da temel siyasal kültürel anlayışlarını oluşturmaktaydı (Durgun, 1999, s. 132). Giderek önemi azalmakla birlikte süregelen siyasal seçkincilik; belirli nitelikteki kişilerin toplumu yönetme konusunda diğerlerinden ayrıcalıklı bir takım haklara sahip olduğuna inanır. Bu düşünce doğası gereği merkezizetçi bir anlayışa sahiptir. Bu da, devleti baskıcı bir aygıt haline getirir. Nihayetinde bir tarafta doğruyu, iyiyi ve güzeli bilen bürokrat ve aydınlar grubu; diğer tarafta ise bu iyi ve güzele ihtiyacı olan, kendi başına bu iyi ve güzeli bulmada yeterli bilince sahip olmayan, yönetilmeye ve yol gösterilmeye muhtaç edilgen halk yığınları vardır (Turan, 1999, s. 151).

Türkiye’deki bu anlayış aslında sadece Anadolu coğrafyasına ait bir sorun değil, bütün doğu toplumlarının yaşadığı bir sorundur. “Doğu toplumlarının temel sorunu, bireyi devlet gücü karşısında koruyacak mekanizmaların ve yapıların, yani sivil toplumun olmayışıdır” (Sarıbay, 2000, s. 62). Son tahlilde, Türkiye’de devletin bireye benimsetmeye çalıştığı “itaat kültürü” ve tebaa pozisyonu, geniş halk kesimleri tarafından önemli düzeyde kabul görmüş durumdadır. Halkın benimsediği “Devlet baba” imgesi bu konuda bazı ipuçlarını vermektedir.

4.2. Ekonomik Yapı

Demokrasi açısından, hem laiklik ilkesinin uygulanabilirliği hem de gerekli diğer toplumsal koşulların gerçekleşmesi batılı anlamda bireyin varlığını gerektirmektedir. Batı dünyasında Reform, Rönesans, Aydınlanma Hareketi, sanayi devrimi ve Fransız İhtilali gibi yaklaşık beş yüz yılda gelişen bir dizi gelişmenin sonucunda birey ortaya çıktı. Bireysel çıkarımı önceleyen, siyasal otoritelerin siyasal karar alma süreçlerine duyarlı olan ve bu anlamda güçlü bir siyasal etkinlik duygusuna sahip bu insanın belirgin özelliği ekonomik özgürlüğünü kazanmış olmasıdır.

İnsanın özgür birey olması, emek gücü üzerinde tasarrufta bulunması ile mümkün olabilmektedir. Bu sayede, hem maddi hem de manevi varlığını geliştirme imkanı bulmaktadır. Emek gücü üzerinde tasarrufta bulunabilme ise serbest piyasa koşullarında mümkün olabilmektedir. Serbest piyasa koşullarında oluşan orta sınıflaşma emeğin özgürleşmesinin ifadesidir (Köker, 2003, s. 44-45).

Türkiye’de devlet, hem ekonomik hem de sosyal yaşamı kontrol altında tutarak, bu alanların devletten bağımsız özgür bir ortamda gelişmesine olanak tanımamaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan beri devlet ideolojisini temsil eden güç, ne sivil toplumu yaratacak özgür bireylerden oluşacak bir topluma, ne de bu toplumu yaratacak piyasa ekonomisinden haz aldı. Bu anlayış gereği, toplum devleti zayıflatmayacak şekilde dizayn edilmeli ve kontrol altında tutulmalıdır (İnsel, 1990, s. 153).

Serbest piyasa ekonomisinin ve buna bağlı oluşacak bir orta sınıftan - ki demokrasi ideolojisinin taşıyıcısı sınıftır - devletten bağımsız olmayacağı yeni kurulmuş cumhuriyetin önemli şahsiyetlerinden Celal Bayar’ın şu sözlerinden anlaşılmaktadır (Boratav, 1974, s. 195): Kemalist rejim “milli menfaate uymayan devamlı bir şahsi menfaat kabul etmemektedir. Bir tüccarın yalnız şahsi menfaat düşünmesi istifade ettiği membaı kurutması demektir”.

Ancak temel amacı toplumu modernleştirmek olan Cumhuriyetin sivil-asker kurucu bürokratik aktörleri ve Osmanlı’daki ulemanın yerini alan aydın sınıfı, bireyselleşmeden modern olunamayacağını da farkındaydı. Bu farkındalıkla, milli bir burjuva sınıfını kendi eliyle, kendisine bağımlı bir şekilde kurmaya çalıştı. Bu projenin kısmen de olsa başarılı olduğu söylenebilir.

Devletin bu politikaları yanında, Türkiye’deki genel dünya görüşü ve kültürel iklim, liberal düşüncenin kök salmasına engel teşkil etmektedir. Bunları “toplumculuk”, “devletçilik”, tevekkülcü zihniyet” ve “günü kurtarma” eğilimi olarak saymak mümkündür. Burada toplumculuktan kast edilen cemaatçilikdir. Bu, bireyi toplumun kurucu aktörü olarak görmeyen, etkinlik duygusundan uzak, bireysel inisiyatif ve sorumluluk almaktan çok “kitle”nin içinde kaybolma yolunu tercih eden kültürel bir tutumdur (Erdoğan, 2005, s. 38). Ancak bu toplumsal kültür, devletin uygulamaları ile sürekli üretilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra yürütülen sistematik devletçilik uygulamaları ekonomiyi özerk bir alan olmaktan çıkarmış, bürokratik elit toplumsal gelişmeye müdahale araçlarından biri halini almıştır. Yani devletçilik, ekonomi ötesi siyasi sonuçlar yaratan boyutlara sahiptir. Devletin topluma müdahale pratiklerinin bütünü olarak tanımlanabilecek devletçilik, siyasi ve iktisadi düzeylerde bir birlikteliği ifade etmektedir. İktisadi devletçiliğin siyasi düzeydeki sonucu, devletin toplumsal ve sınıfsal gelişmeyi denetim altına alması şeklinde tezahür etmiştir (Türköne, 2010, s. 249).

1980’li yılların başında, ödemeler dengesi krizi, hiper enflasyon, düşük büyüme hızı ve petrol fiyatlarındaki istikrarsızlığın yarattığı dış kaynak bulma sorunu, ekonomik üretimi durgunluk noktasına doğru çekti. 12 Eylül darbesinden hemen önce 24 Ocak kararlarının alınması ile IMF’nin kontrolünde seyreden bir ekonomi politikası gelişti ve Türkiye dışa açık büyüme hedefine bağlı olarak, serbest piyasa koşulları içinde dünya kapitalist sistemine entegre olmaya başladı (Özkaplan, www.keig.org/raporlar/İsgucu).

Türkiye ekonomisi, 1980’lerde etkisi uzun vadeli olacak yapısal bir dönüşüm yaşadı. Ekonomide meydana gelen değişimlerle birlikte toplum, özellikle kasaba ve kentlerde radikal biçimde dönüştürülmüştür. Ulusal servet artmış, işbölümü farklılaşmıştır. Örneğin, 1955’te işgücünün istihdam edildiği tarım sektörü %77,4 ile birinci sırada, hizmetler sektörü %8,6 ile ikinci sırada, sanayi sektörü ise ancak %8 ile üçüncü sırada yer almaktadır. 2002’ye gelindiğinde ise ekonomik gelişmenin ciddi bir atılım yaptığı görülmektedir. Buna göre, 2002 yılında tarım sektöründe çalışanların oranı %34,9,

hizmetlerde çalışanların oranı %46,5 ve sanayide ise %18,5'tir (Özer, 2011, s. 340).

1980 sonrası dönemde, her şeye rağmen, uluslar arası gelişmelere paralel olarak insan hakları, kadın hakları, din özgürlüğü, çevre hakkı, etnik haklar, sağlık sorunları vb alanlarda sivil toplum örgütleri çerçevesinde örgütlenmeler oluşmuş, tek tip ve türdeş bir toplum yerine çoğulcu ve farklılığa dayalı yeni bir toplumsal anlayış gündeme gelmiştir. Devlet - toplum arasındaki tek yönlü ilişki biçimi, sivil toplum kuruluşlarının devlet üzerindeki etkisi ile değişmeye başlamıştır.

Bütün bunlarla birlikte, Menderes iktidarı döneminde özel mülkiyet üzerindeki sınırlandırmalar kaldırılmış, Özal iktidar döneminde liberal politikalar çerçevesinde devletin ekonomiye müdahalesi göreceli azaltılmış ve bireyselleşme yönünden önemli süreçler yaşanmış olsa da; Cumhuriyet tarihi boyunca sosyal ve ekonomik alanın siyasal alandan ayrılmasına olanak tanınmadı. Kendi ayakları üzerinde durabilecek, ekonomik özerkliğe sahip bireylerden oluşmuş güçlü bir orta sınıf oluşmadı. Doğal olarak, bu sınıfa bağlı bir orta sınıf etiği de gelişmedi (Örs, 1993, s. 51).

Devletin, ekonominin çok önemli bir kısmını kontrol ettiği Türkiye'de (Türküne, 2003, s. 54) sahip çıkılacak tek çıkarın ulusal çıkar olması aynı zamanda, bir sonuç olarak ulusal çıkarların dışında daha küçük çıkar gruplarının da ortaya çıkmasına engel oluşturdu (Örs, 1993, s. 51). Bireyin kendi geleceğini belirleme olanağı, sivil toplumu mümkün kılan önemli enstrüman olarak kabul edilirse eğer, söz konusu koşullarda sivil toplumun demokrasi için yeterli düzeyde güç kazanacağı beklenmemelidir.

4.3. Dayanışmacı Kültür

Türkiye'de bireyin zayıf kalmasında ve dolayısıyla sivil toplumun demokrasinin taşıyıcı ögesi olamamasında devletin otoriter ve baskıcı özelliği çok önemli olmakla birlikte, söz konusu sorunu sadece bu unsura inhisar etmek de yanlış olur. Türkiye toplumunun kültürel kodları, bireysel yaşama gerekli olanağı tanımamaktadır (Küçükömer, 1994, s. 190). Dayanışmacı toplumsal yapı ve gelenekler, özgür bireyin ortaya çıkmasına onun sivil toplumu yaratmasına ve böylece demokrasiyi geliştirmesine engel oluşturmaktadır (Türküne, 2010, s. 216). Geçmiş çok eskilere dayanan ve cumhuriyet rejiminin üzerine kurulduğu "cemaatçiliğe", toplu güvenliğe, kanaatkârlığa, düzen ve uyuma dayanan toplumsal kültürümüz bu özelliklerini bugün de büyük ölçüde korumaktadır.

Batı dünyası dışında kalan diğer coğrafyalarda olduğu gibi, Türkiye de, iç dinamiklerinden kaynaklı toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin sonucu değil, sivil ve askeri bürokrasinin eliyle gerçekleşen bir modernleşme sürecini yaşamak zorunda kaldı. Çünkü toplumun kendi iç dinamiklerinden yola çıkarak modernleşmesi pek mümkün gözükmemektedir. 1930’lu yıllarda, nüfusunun %75,78’inin kırsalda yaşadığı, sanayi sektöründeki istihdam oranının %4,6, okuryazar oranının %11 civarlarında olduğu, orta sınıfın olmadığı bir toplum yapısının kendi çabası ile bireyselleşmesi ve modernleşmesi beklenemezdi (Bulutay, 1995, s. 189; TÜİK, 2009, s. 39).

Türkiye’de, Batı dünyasının yaşamış olduğu burjuva devriminin yaşanmaması özerk bireylerden oluşan özerk kentlerin ortaya çıkmasına da engel oluşturdu. Osmanlı’dan miras kalan geleneksel yapı ve tebaa kültürü cumhuriyet tarihi boyunca dünden-bugüne hakim temel kültürel anlayış oldu. Bunda elbette ki geleneksel toplum olmanın özelliklerinin yanında, Anadolu’nun kültürel kodlarının derinliklerine nüfuz edebilmiş mevcut dini anlayışın etkisi de vardır (Tanilli, 2007, s. 436). Bir diğer önemli nokta da, bireyin esas alındığı bir toplum yapısına geçmeyi, hayatı seküler bir paradigma içinde algılamayı kolaylaştıracak - Küçükömer’in ifadesi ile - bir felsefe geleneğimizin olmayışıdır (1994, s. 190).

Demokrasi farklı çıkarları temsil eden kişi ve gruplar arasında bir çıkar çatışmasını gerekli kılmakta, ancak bu çatışmanın da nihayetinde uzlaşmaya dönüşen bir çatışma olmasını gerekli görmektedir. Toplumumuzda ise kolektif çıkarlar bireysel çıkarların önüne konmakta ve böylece demokrasinin öngördüğü hoşgörü ve mutabakat ortamı oluşmamakta, çatışma uzlaşmaya dönüşmemektedir.

Cemaat kendinde uyumu olan ve uyumu arayan bir yapıdır, bütün adına hareket etmeye daha yatkındır. Demokrasi ise bireysel özgürlüğü esas alan ve her türlü uyumu reddederek kendini gerçekleştirmeye çalışan birey merkezli bir rejimdir. Bu doğrultuda demokrasi; sivil toplumun bireysel zeminde örgütlendiği, çoğulluğu ve farklılığı reddetmeyi esas alan cemaat iktidarına karşı politik çatışmaya yönelmesiyle olanaklı olabilir (Sarıbay, 2000, s. 60-61). Türkiye’de ise toplumsal yapı çatışma yerine uyumu, çoğulluk yerine tekliği ve farklılık yerine benzeşmeyi – “toplumun selameti” açısından tercih etmektedir. Devletten söz edilirken dahi, çoğunlukla cemaatin kavramsal öğelerine atıfta bulunulur: Türkiye’de devlet “sevilir”, devlet “babadır”, devlete “sadık” olunur, devletin “şerefi” her şeyin

üstündedir. Aynı zamanda devletin “dostu” olmayanlar vardır (Sarıbay, 2007, s. 549).

“Cemaatçi” anlayış demokrasinin zorunlu koşullarından bir tanesi olan uzlaşma ve hoşgörü kültürüne izin vermemektedir. Karşılıklı ödün vermek uzlaşmanın gerekli kıldığı bir durumdur. Ancak kültürümüzde karşılıklı ödün vermek bir zaaf belirtisi olarak algılanmaktadır. Geleneklerle yoğrulmuş dini değerlerin daha güçlü bir şekilde toplumsal ilişkileri belirlemede rol aldığı dönemlerde mutlak doğruya olan inanç, uzlaşmanın mümkün olmadığı düşüncesini geliştirmiş olabilir. Aynı zamanda on dokuzuncu yüzyılda yaygınlaşan ve yirminci yüzyılın başında toplumumuzda seküler düşünce çevrelerinin hakim ideolojisi halini alan pozitivist düşüncenin bilim yolu ile mutlak gerçeğin bulunabileceğine dair katı ve ısrar edici tutumu, dini düşüncenin uzlaşmaya kapalı tutumuna destek olduğu düşünülebilir (Turan, 1999, s. 150).

Hemşehrilik bağlarından dini cemaatlere, milliyetçi çevrelerden sol çevrelere kadar toplumun farklı kesimlerinde aynı cemaatsel yapıyı görmek mümkündür. Her biri kendi içinde güçlü bir dayanışma içinde iken, kendisini doğrunun merkezine yerleştirerek farklı olanı ötekileştirmektedirler. Türkiye’de hakim olan bu kültürel anlayış özgür ve bağımsız bireyin ortaya çıkmasını engellemekte, onun sivil toplumu yaratmasına ve böylece demokrasiyi geliştirmesine gerekli olanağı tanımamaktadır. Bundan dolayı, cemaat yapıları kırıldıktan sonra, ancak birey bağımsızlığına kavuşacak, siyasetin aktörü olacak ve demokrasi gelişebilecektir (Türköne, 2010, s. 216).

Sonuç

Demokrasi, modern değerleri özümsemiş batı toplumunun yaşadığı bir takım sosyal, ekonomik ve siyasal devrimler sonucunda ulaşabildiği bir siyasal rejimin adıdır. Bu yönüyle, demokrasi, ayrıcalıklı bir rejimdir. Çünkü demokrasi belli ekonomik ve toplumsal koşulların ürünüdür. Onun içindir ki, söz konusu koşullar olgunlaştıktan sonra Avrupa’ya demokrasi gelebildi. Batı’da bu koşulların tam anlamıyla yerleşmesi yaklaşık beş yüz yıllık bir süreci aldı. Bu sürecin demokrasi açısından önemi, piyasa ekonomisine bağlı tecessüm etmiş bir bireyin ortaya çıkmasıdır. Bu bireyin kendi başına devlet ve siyasal iktidarın politikalarını etkilemesi zordu. Ancak örgütlü bir yapı içinde, siyasal iktidara sesini duyurabilirdi. Onun için, sivil toplum alanında örgütlenerek, siyasal iktidarın almış olduğu

kararlara karşı caydırıcı ve yönlendirici bir aktör haline gelip, devletin sivilleşmesine ve demokratik sistemin ortaya çıkmasına ön ayak oldu.

Ülkemizde ise sorun daha modernleşmeden başlamaktadır. Sonradan modernleşen diğer toplumlar gibi Türkiye de, Batı’nın yüzyıllara dayanan modernleşme sürecini kısaltma niyetiyle devletin öncülüğünde toplumu dönüştürmeye çalıştı. Cumhuriyetin asker ve sivil bürokratları ve onlara eşlik eden aydın sınıf, Osmanlı’dan miras aldıkları otoriter devlet anlayışı ile toplumu modernize etmeye çalıştılar. Bu seçkinci anlayış, toplumu her zaman için bir tebaa olarak gördü.

Devletin otoriter yapısı kendine güvenen, siyasal etkinlik duygusuna sahip ve sivil toplum örgütleri biçiminde örgütlenebilecek bireylerin oluşmasına fazla olanak tanımadı. Aynı zamanda, tebaa kültürü de toplum tarafından büyük ölçüde benimsendi. İkincisi; devletin aynı anlayışı, serbest piyasaya dayanan bir ekonomik yapının oluşmasına gerekli imkanı tanımadı. Piyasa ekonomisi zayıf kalınca modern anlamda bireyi yaratacak orta sınıf da fazla gelişemedi. Orta sınıf yetersiz kalınca, sivil toplum da gerekli düzeyde etkili olamadı. Sonuçta, sivil toplumu zayıf bir toplumsal yapının demokratik bir sistemi yaşatması zordur.

Türkiye’de demokrasinin yaşadığı sorun sadece devletin otoriter anlayışından kaynaklanmamaktadır. Toplumun demokratik değerlere karşı kayıtsız tutumu bir başka sorunu oluşturmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra devlet eliyle hayata geçirilen modernleşme hareketi doksan yıllık süreçte önemli sonuçlar doğurmuş olsa da, bir bütün olarak düşünüldüğünde, toplumumuz bugün de geleneksel toplumun dayanışmacı özelliklerini taşımaktadır. Kişilerin ve grupların kendi kişiliklerini - daha ziyade - içinde yaşadıkları topluluğun içinde aradıkları bir toplumsal yapıya sahibiz. Dini cemaatlerden, modern sağ ve sol ideolojileri temsil eden gruplara kadar her tarafta bu dayanışmacı ve cemaatsel anlayışı görmek mümkündür. Dolayısıyla, ülkemizde, dayanışmacı toplumsal yapı, hem bireyin varlığı karşısında bir engel oluşturmaktadır, hem de - bununla bağlantılı - bir hoşgörü kültürünün gelişmesine fazla olanak tanımamaktadır. Ancak 1980 sonrası piyasa ekonomisine geçiş ve sonrasında yaşanan ekonomik ve siyasal dönüşüm söz konusu olumsuzlukları azaltmıştır.

Kaynakça

- Atar, Y. (1997). Çağdaş demokrasinin siyasal boyutu: Türkiye'de demokratikleşme ve anti-demokratikleşme göstergeleri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 3/17, 73-94.
- Bulutay, T. (1995). *Employment, unemployment and wages in Turkey*. Ankara: ILO.
- Durgun, Ş. (1999). Otoriter devletin demokratikleşmesi. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5/29, 130-135.
- Erdoğan, M. (2005). Liberalizm ve Türkiye'deki serüveni. *Liberalizm*. Ed. Bora, T. ve Gültekinil, M. İstanbul: İletişim. 23-40.
- Inkeles, A. (1974). Participant citizenship in six developing countries. Ed. By Bowman, L. and Boynton, G.R. *Political behavior and public opinion: a comparative anlyses*. New Jersey: Prentice-Hall.
- İnsel, A. (1990). *Türkiye toplumunun bunalımı*. İstanbul: Birikim.
- Kalaycıoğlu, E. (1984). *Çağdaş siyasal bilim*. İstanbul: Beta.
- Korkut, B. (1974). *Türkiye'de devletçilik*. Gerçek Yay., Aktaran: İnsel, A. (1990). *Türkiye toplumunun bunalımı*. İstanbul: Birikim.
- Köker, L. (1989). Modernleşme mi, demokratikleşme mi? *Türkiye Günlüğü*, 2, 16-22.
- Köker, L. (2003). *Modernleşme, kemalizm ve demokrasi*. İstanbul: İletişim.
- Küçükömer, İ. (1994). *Cuntacılıktan sivil topluma*. İstanbul: Bağlam.
- Macridis, R. C. (1980). *Contemporary political ideologies*. Cambridge: Winthrop Publishers, Inc.,
- Moore, B. (2003). *Diktatörlüğün ve demokrasinin toplumsal kökenleri*. Ankara: İmge.
- Örs, B. (1993). Türkiye'de askeri müdahaleler için bir açıklama modeli. *İktisat Dergisi*, 334, 45-62.
- Özer, İ. (2011). Türkiye'de Kent, Kentleşme ve Kentsel Değişme. *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Zencirkıran, M. Bursa: Dora.
- Özkaplan, N. Türkiye işgücü piyasasının dönüşümü (1980-200). www.keig.org/raporlar/Isgucu.
- Sarıbay, A. Y. (1998). *Siyaset, demokrasi ve kimlik*. Bursa: Asa.
- Sarıbay, A. Y. (2000). *Kamusal alan, diyalojik demokrasi ve sivil itiraz*. İstanbul: Alfa.
- Sarıbay, A. Y. (2007). Türkiye'de demokrasi ve sivil toplum. Ed. Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A. Y. *Türkiye'de politik değişim ve modernleşme*. İstanbul: Alfa Aktüel, 543-560.
- Selçuk, S. (1999). Devlet, hukuk ve demokrasi. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5/29, 15-48.
- Sungurlu, O. (1999). Demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5/29, 59-65.
- Tanilli, S. (1993). *Devlet ve demokrasi*. İstanbul: Cem.
- Tanilli, S. (2007). *Uygarlık tarihi*. İstanbul: Alkım.
- Turan, İ. (1999). Türkiye'de demokrasi kültürü. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5/29, 142-151.
- TUİK. (2009). Türkiye İstatistik Yıllığı.

- Türköne, M. (ed.). (2010). *Siyaset*. İstanbul: Opus.
- Türköne, M. (2003). Devletli sivil toplum. *Sivil Toplum*, 2/1, 53-58.
- Vergin, N. (2000). *Din, toplum ve siyasal sistem*. İstanbul: Bağlam.
- Vergin, N. (2003). *Siyasetin sosyolojisi*. İstanbul: Bağlam.
- Yılmaz, A. (1997). Sivil toplum, demokrasi ve Türkiye. *Yeni Türkiye Dergisi*, 13/18, 1164-1171.

www.arsivakurdi.org

من مسائل النعت المشكّلة في التعبير القرآني
في ضوء التفسير الكبير للرازي دراسة وتحليل

Ahmed Jumaa Mahmood AL-HITY

Doç. Dr., Ankara Üniv., İlahiyat Fakültesi,
Temel İslâm Bilimleri Bölümü

Özet

Razi Tefsiri Işığında Kur'anî Üslupta Sıfat Sorunu

Kur'an'da üslup tartışmaları meselsi bazı Kur'an ayetlerinde ilk bakışta sıfat konusunda dil hataları olduğu izlenimi sebebiyledir. Bazı Kur'an ayetlerinde marife bir isme nekra, nekra bir isme marife bir sıfat gelmesi, müzekker ismin müennes bir isimle, müennes bir ismin müzekker bir isimle nitelenmesi, nitelemelerde nicelik yönünden yaygın kurala aykırı kullanımlar, sıfatın mevsufuna izafe edilmesi gibi kullanımlara rastlanmaktadır. Nahivcilere göre bütün bunlar caizdir. Araştırmacıları bu konuda hataya sevk eden aceleci davranmalarıdır. Konuyla ilgili ulaştığım bilgilerin çoğu tefsir kitaplarında mevcuttur. Dilcilere ve tefsircilere göre Kur'an'da dil hatası yoktur. Hata olduğu izlenimi veren ayetler Arapçanın üslup genişliğinin bir neticesidir.

Anahtar Kelimeler: Razi Tefsiri, Sıfat, Dil hatalar, Kur'an.

Abstract

Of Epithet (Adjective) Problem Issues in the Qur'anic Expression in Light of the Significant Interpretation (Al-Tafseer Al-Kabeer) of Al-Razzi

I had chosen the title above for my research in which I focused my study on some issues that may create some

feeling in the soul because they were mentioned in the Koran. Mention of such expressions in the holly Book of Allah (Quran) carries surprising at first sight when read. That is because apparently some verses suggest breaking expression of some Arabic Grammar rules. Some of which, for example, describes the known name with unknown adjective. Some of expressions suggests otherwise. Others, look as if plural adjective were used to describe a singular prescribed, while some say otherwise. More than that, some other people thought that the feminine description characterized by male adjective in the Holy Quran, and capacity was added to subjoin.

All above examples are not only unacceptable by Arabic grammarians, but forbidden in Arabic language. So, I found that is very interesting to study these issues because I know that there is no way to find any contradiction between Quran and Arabic grammar.

My deep study of all above cases shows that there is no contrariety between Quran and Arabic grammar or language. The fast conclusion is, in fact, the cause this conjecture. It is found that all these issues were stopped on by the commentators of Quran and the people of the language and they reported that was not contrary not only to Arabic grammar nor language, but that Qur'anic expression deliberately used such expressions to show the extent of Arabic Language and wideness of its usage, which some of us think that can be confined up to the degree known by hasty people.

Keywords: al-Tafseer al-Razzi, Adjective, Problem Issues in the Qur'anic Expression.

Kurte

Di Bin Ronahiya Tefsîra Razî de, di Şêwaza Qûranî de Pirsgirêka Rengdêran

Mijara nîqaşên şêwazî yên di Qûranê de, di serî de wisa xuya dike ku ji ber hinek ayetên Qûranê ye ku çewtiyên ziman tê de hene û ew jî ji ber bikaranîna rengdêran e. Di

hinek ayetên Qûranê de bikaranînên bi vî rengî hene ku navdêreke diyarkirî bi nediyarî tê tarîfkirin; navdêreke nediyar bi rengdêreke diyar tê tarîfkirin; navdêreke nêr bi navdêreke mê û navdêreke mê bi navdêreke nêr tê tarîfkirin; di diyarkirinan de bikaranînên li derveyî rêz û rêçikên tê zanîn tê bikaranîn û ketina rengdêrê ya şûna ravebera xwe. Tiştê ku berê lêkolîneran dide çewtiyê ew e ku ecele dikin. Piraniya agahiyên ku ez gihîştîmê di kitêbên tefsîrê de hene. Li gorî zimannas û tefsîrzanan di Qûranê çewtiyên ziman tune ne. Ayetên ku çewtî di wan de xuya dikin, ji ber berfirehiya şêwazî ya erebî ne.

Peyvên Sereke: Tefsîra Razî, rengdêr, çewtiyên zimên, Qûran.

الملخص

عنوان اختارته لبحثي الذي جعلته في بعض المسائل التي تثير في النفس شيئا لأنها وردت في القرآن الكريم، وورودها في كتاب الله تعالى يحمل على الدهشة في أول وهلة عند قراءتها، لأن ظاهر بعض الآيات يوحي بمخالفة تعبيرها للنحو العربي وقواعده، فمنها ما يقول بنعت المعرفة بالنكرة، ومنها ما يوحي بعكس ذلك، وبعضها يضع في النفس أن المفرد وصف بالجمع وبعضها يقول بعكس ذلك، فضلا عن أن بعضها يقول بأن المؤنث وصف بالمذكر في القرآن الكريم وأن الصفة أضيفت إلى موصوفها، وكل ذلك لا يجوز عند النحاة. وهو ذا ما حملني إلى بحثها، ولدى البحث وجدت أن التسرع هو الذي خلق في نفس المتسرعين هذا الظن، فكل ما ذكرت من مسائل وقف عندها المفسرون وأهل اللغة وبينوا أنه لم يكن مخالفا لا للنحو العربي ولا للغة، بل إن التعبير القرآني عمد إلى ما عمد من تعبير ليبين سعة اللغة وسعة استخدامها الذي يظن بعضنا أنه يمكن حصره بحدود ما يعرفه المتسرعون.

الكلمات المفتاحية: تفسير الرازي، الصفة، الأخطاء اللغوية، الأخطاء النحوية.

المقدمة

الحمد لله والصلاة والسلام على سيدنا محمد رسول الله وعلى آله وصحبه ومن والاه، وبعد: فمصيبة القرآن الكريم في جهل من يقرأه، ومن يتعمد ادعاء الخطأ في تعبيره للنيل منه، وفي بحثي (من مسائل العطف المشككة في التعبير القرآني في ضوء التفسير الكبير للرازي) ذكرت كلاماً قاله المدعو (هاشم العريبي)، ومفاده أن في لغة القرآن مخالفة لقواعد النحو العربي، ولم يكن لكلامه صدى ولا سيما بعد أن تبين أن اسمه الذي ذكر به ما هو إلا حيلة أراد بها التخفي لينفث سمه؛ إذ تبين أنه أحد القساوسة المارقين الحاقدين، وثمة من راق له التأسى بهذا الحاقد، مستغلاً لبس العمامة لينشر افتراءه، إنه المدعو (أحمد القبانجي) الذي عمد إلى الطعن في القرآن الكريم في محافل عديدة، ولم يحسن تمرير ما أراده لقصور فاضح في فهمه ولجهله المطبق في فنون اللغة العربية وأساليبها؛ إذ كان من محاولاته البائسة أنه كبر على فهمه أن يقول الله تعالى: "نار الله الموقدة"، فيقول (هي نار يعني أنها موقدة؛ فلم يقول "موقدة"؟ إذن فهذا خطأ في التعبير وهذا ليس من كلام الله)، وقد اخترت هذا الاعتراض منه لأنه من أمثلة النعت، وهو مما تناولته في بحثي الذي سيكون محاولة لإلزام هذا وأمثاله الحجر الذي يستحقه، وهو الذي سميت به (من مسائل النعت المشككة في التعبير القرآني في ضوء التفسير الكبير للرازي)، واختياري له هذا الاسم؛ لأنه تناول بعض مسائل النعت التي يشكل فهمها على من يقرأها لأول وهلة، أو من كانت بضاعته في النحو قليلة، وجعلت التفسير الكبير ميدان بحثها؛ لأن الرازي كان قد وقف عند هذه المسائل ليبين أن ما يصعب فهمه ويحمل على إيكال التهم لكتاب الله تعالى لم يجد عن قواعد اللغة العربية وفنوها، وقد تم بحث هذا الموضوع في سبع مسائل جعلت عناوينها على وفق الفهم الذي قد يخطر ببال المتسرعين أو المتربصين، فالمسألة الأولى، كان عنوانها: نعت المعرفة بالنكرة، والمسألة الثانية، كانت بعنوان نعت النكرة بالمعرفة، والثالثة: نعت المفرد بالجمع، أما الرابعة، فعنوانها: نعت الجمع بالمفرد، وأما الخامسة فهي بعنوان نعت المؤنث بالذكر، وأما السادسة فقد جعلت عنوانها: إضافة النعت إلى المنعوت، والأخيرة التي بحثتها كانت بعنوان: ذكر النعت من غير فائدة، وها هي كل مسألة تقول من عنوانها أن الأمر مشكل لمخالفتها قواعد النحو التي عرفت في

النعت، لكن التصدي لبحثها من الرازي وغيره جعل توجيهها يقول: إن كل ما يظنه الجاهلون، وكل ما عمد إليه المبطلون للطعن في كتابنا العظيم، هو مسابير للغة العربية ورفي تعبيرها الذي لم يمثّل كما تمثّل في لغة القرآن الكريم، وللمشكّكين والمتسرّعين يقال:

ما ضرَّ شمسَ الضحى والشَّمْسُ طالعة أن لا يرى ضوءها من ليس ذا بصر

فأرجو أن أكون موفقاً في بحث هذه المسائل وأن يكون عرضها محاولة متواضعة في الدفاع عن القرآن الكريم.

والله ولي التوفيق

أ.م.د. أحمد جمعة محمود الهيتي

تركيا - أنقرة

المسألة الأولى: نعت المعرفة بالنكرة

لقد ذكر عند النحويين أن الصفة المشبهة - كما يقول سيبويه - لا تتعرف وإن أضيفت إلى معرفة، (الكتاب، 42/1؛ شرح ابن عبيش، 126/2) وهذا الأمر جعل الرازي يقف على عجزه في قوله تعالى {مِنْ آلِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ الْغَيْبِ، الْمُدْنِبِ وَقَابِلِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لِآلِهِ إِلَّا هُوَ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ} (غافر: 2، 3) إذ استوقفه مجيء (شديد العقاب) الصفة المشبهة نعتاً لـ (الله)، فقال: "البحث الأول: في هذه الآية سؤال: وهو أن قوله: {شَدِيدُ الْعِقَابِ} يصلح أن يكون نعتاً للنكرة ولا يصلح أن يكون نعتاً للمعرفة تقول مررت برجل شديد البطش، ولا تقول مررت بعبد الله شديد البطش، وقوله (الله) اسم علم فيكون معرفة، فكيف يجوز وصفه بكونه شديد العقاب مع أنه لا يصلح إلا أن يجعل وصفاً للنكرة؟ قالوا وهذا بخلاف قولنا غافر الذنب وقابل التوب لأنه ليس المراد منهما حدوث هذين الفعلين وأنه يغفر الذنب ويقبل التوبة الآن أو غداً، وإنما أريد ثبوت ذلك ودوامه، فكان حكمهما حكم إله الخلق ورب العرش، وأما {شَدِيدُ الْعِقَابِ} فمشكّل لأنه في تقدير شديد عقابه فيكون نكرة فلا يصح جعله صفة للمعرفة، وهذا تقرير السؤال، وأجيب عنه بوجوه، الأول: أن هذه الصفة وإن كانت نكرة

إلا أنها لما ذكرت مع سائر الصفات التي هي معارف حسن ذكرها كما في قوله: {وَهُوَ} أَلُوْدٌ وُدٌ * ذُو أَلْعَرَشِ أَلْمَجِيدُ * فَعَالٌ لَطِيفٌ رِيْدٌ { (البروج: 14، 16) والثاني: قال الزجاج (معاني الزجاج، 4/266) {شَدِيدٌ أَلْعَقَابِ} على البدل، لأن جعل النكرة بدلاً من المعرفة وبالعكس أمر جائز، واعترضوا عليه بأن جعله وحده بدلاً من الصفات فيه نبوّ ظاهر الثالث: أنه لا نزاع في أن قوله: أَلَلْغُفْلِ وَ قَابِلِ أَلْتَّوْبِ { يحسن جعلهما صفة، وإنما كان كذلك لأنهما مفيدان معنى الدوام والاستمرار، فكذلك قوله {شَدِيدٌ أَلْعَقَابِ} يفيد معنى الدوام والاستمرار، لأن صفات الله تعالى منزّهة عن الحدوث والتجدد، فكونه {شَدِيدٌ أَلْعَقَابِ} {معناه كونه بحيث يشتد عقابه، وهذا المعنى حاصل أبداً، وغير موصوف بأنه حصل بعد أن لم يكن كذلك، فهذا ما قيل في هذا الباب." (التفسير الكبير، 27/28) ودلالة الدوام في شديد العقاب التي سوغت إعرابها نعتاً عنده لم أجد من قال بها غيره، وقد أخطأ فيها أبو حيان فهم مراده، فتنجراً على الطعن بالفخر الرازي، فقال بعد أن غابت الدقة عن نقله لنص توجيهه: "وهذا كلام من لم يقف على علم النحو، ولانظر فيه، ويلزمه أن يكون حكيم عليم من قوله: {من لدن حكيم عليم}، (النمل: 6) ومليك مقتدر من قوله: {عند ملك مقتدر}، (القمر: 55) معارف؛ لتتنزه صفاته عن الحدوث والتجدد، ولأنها صفات لم تحصل بعد أن لم تكن، ويكون تعريف صفات ب (أل) وتنكيرها سواء، وهذا لا يذهب إليه مبتدئ في علم النحو، فضلاً عن صنف فيه، وقدم على تفسير كتاب الله." (المغني، 2/311) وما فهمه أبو حيان لم يكن هو المقصود؛ فلم يحكم الرازي بتعريف ماهو نكرة، بل المقصود أن شديد العقاب بكونها صفة مشبهة جاز أن تكون إضافتها محضة لأنها لله تعالى ذي الصفات القديمة الدائمة، أما توجيه الرازي الذي بناه على أن مجيء هذه الصفة النكرة مع صفات معارف لموصوف واحد هو الذي سوغ لها إعرابها نعتاً فهو لم أجد من قال به أيضاً. وهو مؤذن بجواز نعت المعرفة بالنكرة، وهو ما لم يقل به أحد سوى ابن الطراوة الذي قيد ذلك بكون النعت خاصاً بالمنعوت، (شرح الأشموني، 3/60) وشدة العقاب على الكافرين بمعناها التام لا تكاد تنفصل عن أذهان المسلمين بكونها صفة لرب العالمين وحده، فأى موحد إن سألته من شديد العقاب؟ سيحيبك: (الله تعالى) (حتماً) وبهذا جاز مجيئها نعتاً وإن

كانت نكرة، وهذا ما يمكن به تفسير قول الفراء (معاني الفراء، 5/3) الذي أعرب (شديد العقاب) بأنه كالنعت للمعرفة، مشيراً بتشبيهه إلى أنها نكرة، ولم يكن الشوكاني موافقاً في تفسير قول الفراء هذا؛ فقد وجد في تفسيره تناقض واضح، إذ يقول: "ووجه قوله هذا: أن إضافتها لفظية، ولكنه يجوز أن تجعل إضافتها معنوية كما قال سيبويه: إن كل ما إضافته غير محضة يجوز أن تجعل محضة، وتوصف به المعارف إلا الصفة المشبهة"، (فتح القدير، 631/4) فكأنه لم ينظر إلى منع سيبويه جواز تعريف الصفة المشبهة، وشديد العقاب صفة مشبهة. وإعراب (شديد العقاب) نعنا سبقه إليه غيره، ومنهم الرخمشري، (الكشاف، 327/5) وابن هشام (المغني، 311/2) وأبو حيان (البحر المحيط، 430/7) وتبعهم في هذا الإعراب الألويسي وابن عاشور وغيرهما (تفسير الألويسي، 40/18؛ التحرير والتنوير، 80/24) لكن غير الرازي ممن يرى جواز إعرابها نعنا ذكروا لهذا الجواز توجيهات آخر غير التي ذهب إليها، فالرخمشري الذي وافقه ابن هشام والألويسي يوجه جواز النعت بقوله: "ولقائل أن يقول: هي صفات، وإنما حذف الألف واللام من شديد العقاب ليزواج ما قبله وما بعده لفظاً، فقد غيروا كثيراً من كلامهم عن قوانينه لأجل الأزواج، حتى قالوا: ما يعرف سحاديته، من عنادليه، فتنوا ما هو وتر لأجل ما هو شفع؛ على أن الخليل (الكتاب، 13/2) قال في قولهم ما يحسن بالرجل مثلك أن يفعل ذلك، وما يحسن بالرجل خير منك أن يفعل كذا أنه على نية الألف واللام كما كان الجماء الغفير على نية طرح الألف واللام، ومما سهل ذلك الأمن من اللبس وجهالة الموصوف" (الكشاف، 5/327) وهو توجيه عد أبو حيان القبول به تركاً للأصل، فقال: "ولا ضرورة إلى اعتقاد حذف الألف واللام من شديد العقاب، وترك ما هو أصل في النحو، وتشبيه بنادر مغير عن القوانين من تشنية الوتر للشفع، وينزه كتاب الله عن ذلك كله." (البحر المحيط، 430/7) لكن تعريفها يرى فيه أبو حيان توجيهاً آخر، فيقول: "أن غافر الذنب وما عطف عليه وشديد العقاب أوصاف، لأن المعطوف على الوصف وصف، والجميع معارف." (البحر المحيط، 430/7) وقد نسب ابن هشام تعريف (شديد العقاب) إلى أبي البقاء، فقال: "وأجاز وصفيته أيضاً أبو البقاء، لكن على أن شديداً بمعنى مشدد، كما أن الأذنين في معنى المؤذن؛ فأخرجه بالتأويل من باب الصفة المشبهة إلى باب اسم الفاعل." (المغني،

311/2) لكن الرجوع إلى كتاب أبي البقاء أثبت عدم قبوله إخراجها من الصفة المشبهة إلى اسم الفاعل، فقال: "ولا يجوز أن يكون (شديد) بمعنى مشدد، كما جاء أذنين بمعنى مؤذن" (إعراب القرآن، أبي البقاء، 1115/2) أما ابن عاشور فأجاز فيه ما يميزه الكوفيون (ارتشاف الضرب، 1803/4) الذين يخالفون سيبويه في جواز تعريف الصفة المشبهة إذا كانت إضافتها محضة، إذ لا تختلف عندهم عن بقية المشتقات، فقال: "و {شديد} صفة مشبهة مضافة لفاعلها، وقد وقعت نعتاً لاسم الجلالة اعتداداً بأن التعريف الداخلة على فاعل الصفة يقوم مقام تعريف الصفة فلم يخالف ما هو المعروف في الكلام من اتحاد النعت والمعنى في التعريف، واكتساب الصفة المشبهة التعريف بالإضافة هو قول نحاة الكوفة طرداً لباب التعريف بالإضافة، وسيبويه يجوز اكتساب الصفات المضافة التعريف بالإضافة إلا الصفة المشبهة لأن إضافتها إنما هي لفاعلها في المعنى لأن أصل ما تضاف إليه الصفة المشبهة أنه كان فاعلاً فكانت إضافتها إليه مجرد تخفيف لفظي والخطب سهل." (التحرير والتنوير، 8/24) وكل من أعربها نعتاً ممن ذكروا أجاز إعرابها بدلاً، بل البديلية مقدمة عندهم لاتفاقهم على جواز إبدال النكرة من المعرفة، ومن ذهب مذهبهم القرطبي (تفسير القرطبي، 325/18) وابن عطية (تفسير ابن عطية، 613/4) وغيرهم. وهنا يرتفع الإشكال الذي نحن بصدد توجيهه، ويستثنى من هؤلاء جميعاً الألويسي الذي عد إعرابها بدلاً ليس بشيء. ويرى الباحث أن ترجيح النعت فيها مقدم على البديلية، لأن البديل على نية طرح المبدل منه وهنا تبتعد الدلالة المطلوبة، لكن ما ذهب إليه أبو حيان من عدها معرفة لعطفها على معرفة فيه نظر، ولا سيما أن رأي سيبويه يقف حائلاً يصعب تجاوزه، ثم من الذي يقبل أن يعد (طالب علم) معرفة لكونه معطوفاً على معارف في نحو: (جاء زيد وعلي ومحمد وطالب علم)؟ ولعل التوفيق بين رأي سيبويه المانع من تعريف الصفة المشبهة ورأي الكوفيين المحيز ذلك مطلقاً في المشتقات جميعاً يكون بالنظر إلى (شديد العقاب) نظرة خاصة، وهنا يستعان بتوجيه الرازي الذي انطلق فيه من كون الصفة لله تعالى، على أن الباحث لا يتفق معه في إبقائها على تنكيرها، بل الذي يميل إليه فيها هو أنها تعرفت للأسباب التي ذكرها هو، ولا بد من الإشارة أن هذا الحكم خاص بهذه الصفة في هذا الموضع وأشباهه، بل وفي صفات الله تعالى أينما ترد، والذي يدفع إلى

هذا الحكم أن هذه الصفات لله القديم في صفاته، أي الذي يعدم في صفاته التوقيت، وهو الأمر الذي يزيل عنها الإبهام كما تعارف النحويون، ومثيل هذا التعريف ما أشار إليه الزمخشري في إعراب (غير) النكرة من قوله تعالى: {غَيْرٌ أَلَمْ غَضُوبٍ عَلَيَّ بِهِمْ} { نعتا ل (الذين) المعرفة، فقال: "فإن قلت: كيف صح أن يقع {غَيْرٌ} { صفة للمعرفة وهو لا يتعرّف وإن أضيف إلى المعارف؟ قلت: {الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} لا توقيت فيه كقوله:....، ولأن المغضوب عليهم والضالين خلاف المنعم عليهم، فليس في (غير) إذاً الإبهام الذي يأتي عليه أن يتعرّف"، (الكشاف، 122/1) وما يؤيد التعريف فيها التوجيه الذي ذكره عند الزمخشري والألوسي (تفسير الألوسي، 40/18) الذي يرى أن هذه الصفة على قبول الحذف هنا أولى، والله تعالى أعلم.

المسألة الثانية: نعت النكرة بالمعرفة:

إن مما يتفق عليه النحويون في النعت أن يتبع منوعته في التعريف والتنكير، وهذا الاتفاق جعل الرازي يقف عند آية رأى أن ظاهرها قد يوهم بخلاف هذا الاتفاق، وهي بح قولها تعطي: {مَثَلُهُ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ}، (الطور: 34) ف (مثله) جاء صفة ل (حديث) النكرة، ولتوجيه هذا النعت قال الرازي: "النحاة يقولون الصفة تتبع الموصوف في التعريف والتنكير، لكن الموصوف حديث وهو منكر، ومثل مضاف إلى القرآن والمضاف إلى المعرف معرف، فكيف هذا؟ نقول: مثل وغير لا يتعرفان بالإضافة وكذلك كل ما هو مثلها والسبب أن غير أو مثلاً وأمثالهما في غاية التنكير، فإنك إذا قلت ما رأيت شيئاً مثل زيد يتناول كل شيء فإن كل شيء مثل زيد في كونه شيئاً، فالجماد مثله في الجسم والحجم والإمكان، والنبات مثله في النشوء والنماء والذبول والفناء، والحيوان مثله في الحركة والإدراك وغيرهما من الأوصاف، وأما غير فهو عند الإضافة ينكر وعند قطع الإضافة ربما يتعرف فإنك إذا قلت غير زيد صار في غاية الإبهام فإنه يتناول أموراً لا حصر لها، وأما إذا قطعت عن الإضافة ربما تقول الغير والمغايرة من باب واحد وكذلك التغير فتجعل الغير كأسماء الأجناس، أو تجعله مبتدأ وتريد به معنى معيناً." (التفسير الكبير، 257/28) وعند الرجوع إلى من تيسرت كتبهم بين يدي وجدتهم لم يقفوا عند هذا

المشكل الذي وقف عنده الرازي في هذه الآية؛ فلم يزيدوا عن قولهم أن ثمة من قرأ (بحديث مثله) على الإضافة وإلغاء التنوين، (تفسير الألويسي، 107/13؛ البحر المحيط، 149/8) والتوجيه الذي ذكر في التفسير الكبير يعرض ما تعارف عليه النحاة من توغل ل (مثل) في التنكير وعدم تعرفه وإن أضيف إلى معرفة، والمبرد يعرض ذلك بقوله: "اعلم أن كل مضاف تريد به معنى التنوين وتحذف التنوين للمعاقبة فيه فهو باق على نكرته؛ لأن المعنى معنى التنوين، فلذلك تقول: مررت برجل حسن الوجه؛ لأن معناه حسن وجهه، وكذلك مررت برجل ضارب زيد، إذا أردت به ما أنت فيه، أو ما لم يقع، لأن معناه: ضارب زيدا. وكذلك هذه المضافات التي لا تخص، نحو: مثلك وشبهك وغيرك؛ لأنك تريد: هو مثل لك ونحو لك ونحو منك. فأما غيرك، إذا قلت: مررت برجل غيرك، فإنما هو: مررت برجل ليس بك، فهذا شائع في كل من عدا المخاطب. (المقتضب، 286/4، 289) ففي الآية جاءت (مثل) نكرة لا معرفة كما تبين، والاعتراض الذي ورد على قوله تعالى يمكن أن يوجه على موضع يمكن أن تتعرف فيه (مثل) وهو ما أشار إليه ابن يعيش بعد أن قرر تنكير مثل وغير وشبه بقوله: "وقد تكون هذه الأشياء معارف إذا شهر المضاف بمغايرة المضاف إليه أو بمماثلته، فيكون اللفظ بحاله والتقدير مختلف، فإذا قال القائل: مررت برجل مثلك أو شبهك، وأراد النكرة، فمعناه: بمشابهك أو مماثلك في ضرب من ضروب المماثلة والمشابهة وهي كثيرة غير محصورة، وإذا أراد المعرفة قال: مررت بعبدا لله مثلك، فكان معناه المعروف بشبهك أي الغالب عليه ذلك، ونحوه قوله تعالى: أَهْدِنَا لِنَدْرِكَ لَصْرًا لِّظُلْمٍ لِّئَلَّا تُبْصِرُوا سِوَمَا أَتَيْتُمُوهَا مِنْهُنَّ عَمِيٍّ هَمَّ؛ (الفاتحة: 8) لأن المراد بالذين أنعمت عليهم المؤمنون والمغضوب عليهم الكفار، فهم مختلفان، ونحوه مررت بالمتحرك غير الساكن والقائم غير القاعد."، (شرح ابن يعيش، 126/2) فإذا وافقنا من اعترض وعد (مثله) هنا معرفة فإن الكوفيين والأخفش وابن الطراوة كما ذكر في المسألة السابقة يسعفوننا برأيهم القائل بجواز نعت النكرة بالمعرفة على التفصيل الذي مر. (شرح الاشموني، 60/3)

المسألة الثالثة: نعت المفرد بالجمع: وفي هذه المسألة مثالان،

المثال الأول: ما كان المصدر سببا فيه:

(ضيف) لفظ ظاهره أنه مفرد، و(مكرمين) جاء نعتا له وهو جمع، والنعت الحقيقي كما يتفق النحاة يلزم فيه أن يتبع منعوتة في الإفراد والتنثية والجمع، وهذا ما حدا للرازي أَللَّهُوَفِ حَعْنَدِ قَوْلِهِ تَعْلِيْقُ نِيْلُفِ إِبْرَاهِيمَ أَلْمُكْرَمِينَ { (الذاريات: 24) فتساءل قائلا: "ضيف لفظ واحد والمكرمين جمع، فكيف وصف الواحد بالجمع؟ نقول الضيف يقع على القوم، يقال قوم ضيف ولأنه مصدر فيكون كلفظ الرزق مصدراً، وإنما وصفهم بالمكرمين إما لكوّهم عبداً مكرمين كما قال تعالى: {بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ} (الأنبياء: 26) وإما لإكرام إبراهيم عليه السلام إياهم، فإن قيل: بماذا أكرمهم؟ قلنا ببشاشة الوجه أولاً، وبالإجلال في أحسن المواضع وألطفها ثانياً، وتعجيل القرى ثالثاً، وبعد التكليف للضيف بالأكل والجلوس وكانوا عدة من الملائكة في قول ثلاثة جبريل وميكائيل وثالث، وفي قول عشرة، وفي آخر اثنا عشرة." (التفسير الكبير، 210/28) ولم يزد من تيسر لي الوقوف عندهم من المفسرين على ما قيل في التفسير الكبير، فكلهم مجمعون (مثلاً: الكشف، 615/5؛ البحر المحيط، 137/8) على أن (ضيف) الواحد والجماعة فيه سواء، لكن للقرطبي وقفة رجح فيها بين أمرين، فقال: "وضيف يقع للثنين والجميع على لفظ الواحد؛ لأنه في الأصل مصدر؛ قال الشاعر: (لبيت مجهول، ينظر تفسير القرطبي، 179/11)

لاتعدي الدهر شفاه الجازر للضيف والضيف أحق زائر

ويجوز فيه التنثية والجمع؛ والأوّل أكثر كقولك: رجالٌ صَوْمٌ وفِطْرٌ وَرَبٌّ." (تفسير القرطبي 179/11) وعند أهمية التفريق بين كونه مصدراً في الأصل وبين النظر إليه على أنه اسم وقف ابن عاشور ونبه على إمكانية تنثية أو جمعه، فقال: "والضيف: اسم يقال للواحد وللجمع لأن أصله مصدر ضَافٌ، إذا مال فأطلق على الذي يميل إلى بيت أحد لينزل عنده. ثم صار اسماً فإذا لوحظ أصله أطلق على الواحد وغيره ولم يؤنثوه ولا يجمعونه وإذا لوحظ الاسم جمعه للجماعة وأنثوه لأنثى فقالوا أضيافٌ وامرأة ضيفةٌ وضيوف وهو

هنا اسم جمع ولذلك وصف ب {المكرمين} " (التحرير والتنوير، 357/26) ولم يكن كلام اللغويين بعيدا عن الذي ذكر، فيقول في تاج العروس: "والضيف يكون للواحد والجمع كعدل وخصمه لقال الله هتَعُولِي لآءِ { ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ }، (الحجر: 68) هكذا ذكره، على أن ضيفا قد يجوز أن يكون ها هنا جمع ضائف الذي هو النازل فيكون من باب زور وصوم"، (التاج: ض ي ف) فلم يكن الاسم هو المقصود على قول ابن عاشور، والذي سوغ ذلك كون (ضيف) هنا مصدرا، ومن شروط النعت بالمصدر كما يعرف عند النحاة أنه لا يثنى ولا يجمع؛ "لأنه جنس يدل بلفظه على القليل والكثير فاستغني عن تثنيته وجمعه." (شرح ابن يعيش، 51/3) لكن الباحث يرى أن ما احتمله الزبيدي من معنى هو المقصود، فهو احتمال أن يكون (ضيف) جمعا ل (ضائف) هنا وليس مصدرا أو مفردا، وهو نفسه أشار في مادة (ض.ي.ف) نفسها، أن الضائف هو النازل وجمعه (ضيف) ، وتمثل بصوم، التي تعني جمع صائم، وزور التي تعني جمع زائر، وما يقوي أن يكون (ضيف) لفظا مجموعا، أنهم عند دخولهم لم ينظر إليهم على أنهم ضيوفه، وهكذا وصف القرآن الكريم دخولهم، بل كان خائفا منهم ووصفهم بالقوم المنكرين كما أحبوا لقوله إِيغَابُكُمْ { قَوْمٌ مُنْكَرُونَ }، (الحجر: 62) فوصفهم ب (ضيف مكرمين) كان في هذه المدة التي لم يزالوا غير مؤتمنين، ولما لم يكن نبي الله إبراهيم عليه وعلى نبينا الصلاة والسلام ينظر إليهم على أنهم جاءوه أضيافا، تكلم معهم على أنهم نازلون عنده لا ضيفان، والدليل الآخر قرينة واو الجماعة في الفعلين الواردين في الآية التي بعد آية المسألة، وهي قوله تَعَالَى تَقْدِرُوا لَهَا مَا مَلَاقَتْكُمْ مِنْ مُنْكَرُونَ { (الذاريات: 25) وهي طريقة معروفة في الاستدلال؛ إذ لما أراد الرازي الاستدلال على أن مُتَكِرِينَ (ضيف) عِيَالِي قَوْلَهُ تَعَالَى لِي خُضْرٌ وَعَبَّ قَرِيٌّ حَبَانٌ { (الرحمن: 6) بأنها جمع وليس مفردا، قال: "والجمع في متكئين يدل عليه، فإنه لما قال: { مُتَكِرِينَ } دل على أنهم على رزارف." (التفسير الكبير، 137/29) أما وصفهم بالمكرمين فليس لأن إبراهيم عليه نبينا وعليه الصلاة والسلام أكرمهم هو وأهله بالخدمة والطعام والجلس كما يشير الرازي وغيره بل الإكرام حاصل لهم قبل مجيئهم إليه؛ كونهم ملائكة ورسلا من رب العالمين، وهو ما ذكره المفسرون ومنهم الرازي كما سبق، فلم يكونوا ضيوفا بل هم

أضياف ونازلون، وما يؤكد ذلك أنهم هم لم يعدوا أنفسهم ضيوفا ولم تصل أيديهم إلى ما صنع من طعام. وهنا يزول الاعتراض؛ لأن (ضيف) جمع في لفظه ومعناه جاء منعوتا (للمكرمين)، والله أعلم

المثال الثاني: ما كان اسم الجنس سببا فيه

وصورة نعت المفرد بالجمع هنا تختلف عن صورة المثال الأول التي كانت بالمصدر الذي سوغ ذلك، فهنا المسوغ كون اللفظ اسم جنس، وموضع هذه الصورة هو قوله **بِئْسَ عَمَلٌ لِّمَنْ كَفَرَ وَآخَرْتَايَا لَمَّا جَاءَا رَفِيفًا بِيضًا يَرْتَابُونَ** { خُضِرٌ } صيغة جمع فالرُفُوفُ يكون جمعاً لكونه اسم جنس ويكون واحده رُفُوفَةٌ كحنظلة وحنظل والجمع في متكئين يدل عليه فإنه لما قال: { **مُتَّكئِينَ** } دل على أنهم على رفارف. " (التفسير الكبير: 136/29) وصورة نعت المفرد بالجمع هنا تختلف عن صورة المثال الأول التي كانت بالمصدر الذي سوغ ذلك، فهنا المسوغ كون اللفظ اسم جنس، وموضع هذه الصورة هو قوله **بِئْسَ عَمَلٌ لِّمَنْ كَفَرَ وَآخَرْتَايَا لَمَّا جَاءَا رَفِيفًا** { **خُضِرٌ** } صيغة جمع فالرُفُوفُ يكون جمعاً لكونه اسم جنس ويكون واحده رُفُوفَةٌ كحنظلة وحنظل والجمع في متكئتين عليه فإنه لما قال: { **مُتَّكئِينَ** } دل على أنهم على رفارف. " (التفسير الكبير، 137/29) وكونه اسم جنس أشار إليه بعض المفسرين، (البحر المحيط، 179/8) وعده غيرهم في توجيه هذه المسألة اسم جمع، ومنهم القرطبي. (تفسير القرطبي، 169/20) لكن ثمة رأيا ثالثا لمفسرين آخرين، رأوا أن (رُفُوفٌ) جمع لا اسم جنس ولا اسم جمع، ومن هؤلاء: القيسي وابن القيم، (مشكل إعراب القرآن، 441/1؛ التفسير القيم، 167/2) وعبارة الشوكاني توحى بذلك أيضا، (فتح القدير، 203/5) وكونه جمعا قال به بعض اللغويين، فيقول الزبيدي إن الرُفُوفُ: "ثياب خضر تبسط، الواحدة رُفُوفَةٌ... وقال أبو عبيدة: الرُفُوفُ: الفرش بضمين، جمع فراش، وهذا على رأي من جعل الرُفُوفُ جمعا. " (التاج: رُفُوفٌ) وتأكيده على أن هذا أحد رأيين أشار فيه إلى من قال بأن الرُفُوفُ مفرد وهو مذكور عنده. (التاج: رُفُوفٌ) والمشكل بعد أن عرضت هذه الآراء يزال لكون القول بأن (رُفُوفٌ) جمع صار مسلما به، وقد استعان الرازي لإثبات ذلك بـ

(متكئين) الجمع الوارد في الآية نفسها، لكن اختلافهم في تحديد نوع هذا اللفظ الذي دل على جمع يلزم الوقوف عنده، فهم ما بين من عدده اسم جنس وبين من عدده اسم جمع، والفريق الثالث عدده جمعا، وهو ما يعترض عليه أهل اللغة لكونه لم يأت على أحد الأوزان التي وضعت لجمع التكسير، (الشافية، 193/2) و(ررف) على وزن (فعلل)، وهذا الوزن لم يذكر ضمن تلك الأوزان، أما من عدده جمعا، فيمكن عد رأيهم من باب التجوز؛ كونه دالا على الجمع، ويمكن قبوله إذا قبل رأي النيساري (الوافية نظم الشافية، 46) الذي لم يوافقه أحد وهو يطلق العنان للأوزان التي لم توضع، فهو يقول:

وقد أتى من جهة السماع بعض الموازين بالاتساع

ولعله فهم ذلك من صاحب الشافية الذي جعل وافيته نظما لها؛ إذ لم يعلق الباب في عد مثل هذه الألفاظ جموعا، فقال: "ونحو تمر وحنظل وبطيخ مما يميز واحده بالتاء ليس بجمع على الأصح." (الشافية، 193/2) فهو يذكر من بينها (الحنظل)، وهو مثل (ررف) وزنا، وقال: على الأصح، ليفسح المجال في عدده جمعا، فلربما ما حكم عليه - بأنه إن قبل - سيكون بخلاف الأصح. أما اسم الجمع، فحده عندهم: "ما لا واحد له من لفظه وليس على وزن خاص بالجمع ولا غالب فيه، أو له واحد ولكنه مخالف لأوزان الجمع، أو غير مخلف دون قبح في التذكير والنسب." (الشافية، 193/2) وعند بحث مطابقة هذا التعريف مع (ررف) نجدها حاصلة بينهما، كون واحده غير موافق لأوزان الجمع، وأما من عدده اسم جنس، فلعله حكم بذلك بعد أن رأى التأنيث في مفرده الذي رجحه؛ لأن حقيقة اسم الجنس "أن يميز من واحده بياء النسب، نحو: روم، أو بتاء التأنيث، نحو: تمر" (الشافية، 193/2) وهذا ما يفهم من كلام أبي حيان الذي يقول: (البحر المحيط، 197/8) "على ررف"، ووصف بالجمع لأنه اسم جنس، الواحد منها ررفة، واسم الجنس يجوز فيه أن يفرد نعته وأن يجمع لقوله: {والنخل باسقات} (ق: 10) فهو اعتمد على أن (ررف) له مفرد مؤنث من لفظه، كما في تمر ومفرده تمرة، ولأن الخلاف فإن جعله اسم جمع هو الراجح لأننا نراعي ما يرجحه اللغويون في تعريفهم له، وررف لم يأت على أحد الأوزان التي وضعت للجمع.

المسألة الرابعة: نعت الجمع بالمفرد، وفيها مثالان:

المثال الأول: ما كانت الصيغة سببا فيه:

لُدْحِيَّيْ وَهُوَ بِمَا وَرِدَ يُدْفِقُ قَوْلَهُ مَتَّعَاتِيًّا: ﴿وَنَسْتَقِيهِ هُمًّا خَالِقًا لَمَّا نَأْتِيهِ أَنْ نَأْسِيَّ كَثِيرًا﴾، (الفرقان: 49) إذ جاء بـ (كثيرا) المفرد في لفظه نعتا لـ (أناسي) الجمع، وتوجيه ذلك عند الرازي (التفسير الكبير، 91/24) بأنه "لم يقل كثيرين لأنه قد جاء فعيل مفرداً ويراد به الكثرة كقوله: ﴿وَقَرُّونَا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا﴾ (وَالْفَجَانِ 8/3) أَوْلَيْكَ رَفِيقًا (النساء: 69)" وبهذا التوجيه قال غيره، كالقرطبي الذي يقول: "وقال {كثيرا} ولم يقل كثيرين؛ لأن فعيلاً قد يراد به الكثرة."، (تفسير القرطبي، 447/15) ومثله ابن عاشور (التحرير والتنوير، 49/19) الذي يقول: "ووصف أناسي وهو جمع بكثير وهو مفرد لأن فعيلاً قد يراد به المتعدد مثل رفيق وكذلك قليل قال تعالى: ﴿وَأَذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا﴾ (الاعراف: 86)" والدلالة على الكثرة التي اعتمدها يشير إليها ابن هشام (أوضح المسالك، 193/1) في بيانه لصحة الإخبار بـ (ظهير) عن الجمع، فقال: "وإنما صح الأخبار به عن الجمع لأنه على فعيل فهو على حد {والملائكة بعد ذلك ظهير}" (التحريم: 4)، على انه جعل دلالة فعيل على مفعول من السماع، والقياس الذي يعتمد هو عندما يكون فعيل بمعنى فاعل، (أوضح المسالك، 193/1) لكنه وفي الكتاب نفسه عد فعيلاً من الأوزان التي لا تدخلها التاء، فقال: "فعيل بمعنى مفعول نحو: (رجل جريح) و(امرأة جريح) وشذ ملحفة جديدة"، (أوضح المسالك، 288/4) وهو بهذا عاد إلى ما يتفق عليه النحاة في فعيل التي بمعنى فاعل وأن ذلك قياس فيها، ومن هؤلاء ابن يعيش الذي يقول: "إن فعيلاً إذا كان بمعنى مفعول، فإنه يجري مجرى مفعول، فلا تدخله الهاء في المؤنث، ويكون لفظ المذكر والمؤنث فيه سواء، كما كان ذلك في مفعول، وبابه أن يكسر على فعلى كما ذكر نحو جريح وجرحى وقتيل وقتلى ولدغى ولدغى، فأما اختصاصه بفعلى فإنه لا يجمع على ذلك إلا ما كان من الآفات والمكاره التي تصيب الحي وهو لها وهو لها كاره غير مرید، فلما اختص المفرد بمعنى واحد لا يشركه فيه غيره اختصوا جمعه ببناء خاص لا يشركه فيه غيره وهو فعلى فإن وجد في غيره فلمشاركته له وشبهه به"، (شرح ابن يعيش، 51/5) ولكون (فعيل) تقع على المفرد والجمع منع فيها الجمع بالواو والنون، وإلى ذلك يشير ابن

يعيش فيقول: "ولا يجمع شيء من ذلك إذا كان مذكراً بالواو والنون كما لم يجمع مؤنثه بالألف والتاء، فلا يقال قتيلون وجراحات لأنهم لم يفصلوا في الواحد بين المذكر والمؤنث في العلامة فكروها أن يفصلوا بينهما في الجمع فيأتوا في الجمع بما كرهوا في الواحد" (شرح ابن يعيش، 51/5) وبهذا يتبين سبب حذف التاء في (كثيراً)، ولعل المفسرين الرازي والقرطبي وابن عاشور يفهمون أن من يقرأ كلامهم يكون عالماً بما تختص به (فعل) من عدم التأنيث، إذا كان بمعنى مفعول، لكن الواقع أن عبارتهم بما حاجة إلى الدقة التي مر ذكرها عند النحاة؛ إذ يفهم منها أنهم خلطوا بين دلالتها (فعل)؛ ولاشك أن هذه الصيغة لا تؤنث وتدل على الكثرة، لكن ذلك يحصل فيه إذا جاءت بمعنى مفعول ولم يحذف موصوفها لأن اللبس وهو شرط يذكره النحاة في جواز حذف المنعوت وإقامة النعت مقامه، فلا تقول: خضيباً وأنت تريد كفا للبس الذي حصل، أما إذا كان بمعنى فاعل فإن التاء تلزم مؤنثها، نحو سميع وعليم ولا استواء للمذكر والمؤنث في مثل هاتين الصفتين. (شرح ابن يعيش، 51/5؛ المقتضب، 185/4 و293)

المثال الثاني: ما كان الحذف سبباً فيه:

وهو النَّعْتُ الَّذِي لَمْ يَحْتَاجْ فِي الْقَوْلِ تَعَالَى: لَيْتَ وَ الْأَرْضَ وَ أَنْزَلَ لَكُمْ ذَاتاً بِه مِّنْ دُونِ الَّذِي كُنْتُمْ تُدْعُونَ رَبَّهُ حِجَاباً مَّا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُبَيِّنُوا شَجَرَهُ لَهُ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ قَوْمٌ يَعِدُونَ { (النمل: 60) والمشكل هنا في مجيء (ذات) صفة لـ (حداائق)، فوجهه الرازي بقوله: "وقيل {ذات} لأن المعنى جماعة حداائق ذات بجمعة، كما يقال النساء ذهب" (التفسير الكبير، 206/24) وتوجيهه هذا منقول بالحرف من الكشاف، (الكشاف، 464/4) وقد اعتمده غيره من المفسرين، (البقرة: 25) وقد ذكر أبوحيان مسوغاً لقبول هذا التأويل فقال: "جمع التكسير يجري الوصف مجرى الواحدة، كقوله عز وجل لَوْ أَنَّ جِبَالاً مِّنْ مَّطَهَّرَاتٍ { (البحر المحيط، 85/7) وهو على معنى الجماعة" (تفسير الطبرسي، 395/7) وقصد الجمع من (ذات) تؤكده قراءتها (ذوات)، ومجيئها للإفراد على ما يذكر الطبرسي كان المعنى يراد تحققة، إذ يقول: "ولم يقل ذوات بجمعة لأنه أراد تأنيث الجماعة ولو أراد تأنيث الأعيان لقال ذوات" (شرح ابن يعيش، 59/3) وأما تأويلهم بأن (ذات) هي لموصوف محذوف تقديره (جماعة) فيأتي من أن الموضوع يجوز فيه حذف النعت، لأن اللبس مؤمن،

ولأن النعت ليس بجملة ولم يكن نحو: (مررت برجل أي رجل)؛ وهي ذي مواضع جواز الحذف (المقتضب، 289/4؛ شرح ابن يعيش، 51/3) لكن ثمة مسوغا لإفراد النعت هنا، ومعتمد هذا المسوغ يأتي من جواز مجيء نعت جمع التفسير مفردا إذا كان المنعوت غير عاقل ومن غير تقدير، وفي كلام أبي حيان السابق إشارة إليه، لكنه في هذه الإشارة قيد نعت جمع غير العاقل بالمفرد بالتقدير أيضا، وهو نفسه لم يقيد بالتقدير في موضع ثالث، حيث يقول: (البحر المحيط، 39/2) "الجمع الذي لا يعقل تارة يعامل معاملة الواحدة المؤنثة وتارة يعامل معاملة جمع الواحدة المؤنثة. فمن الأول: {إلا أياماً معدودة} (البقرة: 184) ومن الثاني: {إلا أياماً معدودات} (البقرة: 80) ومثل ذلك ما نقله ابن عاشور بقوله: "وعن المازني أن الجمع لما لا يعقل يجيء الكثير منه بصيغة الواحدة المؤنثة تقول: الجذوع انكسرت والقليل منه يجيء بصيغة الجمع تقول: الأجداع انكسرت"، (التحرير والتنوير، 161/2) وشيوع هذا الأسلوب في النعت جعل الزركشي يمثل لجوازه من كتاب الله تعالى بعد أن قال: (البرهان، 22/4) "وما يجمع جمع التفسير من مذكر غير العاقل قد يتبع بالصفة المفردة مؤنثه بالتاء كما يفعل بالخبر: نقول حقوق معقودة وأعمال محسوبة، قال اتعلّلنَّ {مَرَّ فَوْعَةً أَبْكُ مَوْضُوعَةً قُلُومَصَّ فَوْفَةً} (الغاشية: 13، 14، 15)" فلما كان هذا الأسلوب مقبولا في الخبر من غير تقدير، كان عده في النعت كذلك أولى، وهو ما يرجحه الباحث مستعينا بما مر من أقوال النحويين وغيرهم، فيكون (ذات) مؤنث (ذو) المفرد نعتا ل (حدائق) الجمع من غير تقدير، وعدم التقدير أولى من التقدير.

المسألة الخامسة: نعت المؤنث بمذكر

لَنُحَوِّثِ لِي مَا وَوِهْ فِي قَوْلِهِ هَرَّوَجَلٍ تَأَوُّو نُسَّ قَرِيَهْ مُرَّأَا خَلْمَقْنَا أُنْعَامَا
وَأَنَاسِي كَثِيرًا {، (الفرقان: 49) فجاء (ميتا) نعتا ل (بلدة)، وفي توجيه هذا المشكل يقول
الرازي (التفسير الكبير، 24/1) قول: لم قال: {لَنُحَوِّثِ لِي بِهْ بَلَدَةً مَيْتًا} ولم يقل
ميتة؟ الجواب: لأن البلدة في معنى البلد في قوله: {فَسَقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيْتٍ} (فاطر: 9) " وهو التوجيه الأول الذي يكاد أغلب أهل التفسير يتفقون عليه، (تفسير السمرقندي

463/2؛ تفسير البيضاوي، 222/1؛ فتح القدير، 108/4) وهم عند ذكره ينسبه بعضهم إلى الزجاج الذي يقول: "ولو كان مينة لجاز وقيل: "مَيْتًا" ولفظ البلدة مؤنث، لأن معنى البلد والبلدة و أَحَدٌ. " (معاني الزجاج، 71/4) وفي بيان علة هذا التوجيه يقول الزمخشري: "وإنما {مَيْتًا} لأنَّ البلدة في معنى البلد في قوله: {فَسَمُّهُنَّاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيْتٍ}، وأنه غير جار على الفعل كفعول ومفعول ومفعيل" (الكشاف: 360/4) وكون البلدة والبلد بمعنى واحد معروف عند أهل اللغة، ومنهم الزبيدي الذي يقول: "والبلد والبلدة: (كل) موضع أو قطعة من الأرض مستحيزة، من استحاز، بالخاء المهملة والزاي، عامرة أو غامرة، خالية أو مسكونة"، (التاج: ب ل د) واتفاق البلد والبلدة بالمعنى هو الشائع، على الرغم من أن الزبيدي نفسه يذكر أن ثمة فرقا بينهما، إذ يقول: "وقال بعضهم: البلد محس المكان كالعراق والشام، والبلدة الجزء المخصص منه، كالبصرة ودمشق، وقد قيل إنها إطلاقات مٌ و لُدَّة."، (التاج: ب ل د) ومما يؤكد اتفاقهما أن الله تعالى أطلق اللفظين علما على مكة المكرمة، وفي هذا يقول الزبيدي: (التاج: ب ل د) "البلد محرّكة مأخوذ من قوله تعالى: {لَأَقْسَمَ بِهَذَا الْبَلَدِ} (البلد: 1) و(البلدة) بفتح فسكون، مأخوذ من قوله تعالى: {رب هذه البلدة الذي حرّمها} (النمل: 91) وعلى الرغم من اعتماد اتفاقهما في المعنى توجيهها لهذا المشكل الاعتماد ذهاب المفسرين واللغويين إلى أن الاتفاق في المعنى، فإن الأمر به حاجة إلى وقفة يقال فيها: إن هذا الاتفاق لم يذكر عند النحويين ضمن المواضع التي لا يلزم فيها متابعة النعت منوعته في التذكير والتأنيث إلا على سبيل القلة التي وردت في كلام السيوطي حيث يقول: "قد يذكر المؤنث وبالعكس حملا على المعنى، نحو قوله: ثلاثة أنفس وثلاث ذود، ذكر الأنفس بإلحاق التاء في عددها حملا على الأشخاص وسمع جاءته كتابي فاحتقرها، أنث الكتاب حملا على الصحيفة"، (مع الهوامع، 331/3) فالحمل على المعنى في التذكير والتأنيث قليل كما وصفه السيوطي نفسه، لهذا لا يجوز تذكير نعت (الحنطة) لكونها و(القمح) بمعنى واحد؛ فالحنطة تنعت بالمطحونة، والقمح ينعت بالمطحون، ودليل ذلك أن لفظ (بلدة) جاء نعتة مؤنثا في موضع آخر من القرآن الكريم، وذلك ماورد في قوله تعالى: {بلدة طيبة ورب غفور}، (سبأ: 15) وهو الدليل الذي يرد ما يمكن فهمه من كلام الأشموني الذي تحدث فيه عن أسباب إلحاق التاء الأسماء فقال:

"وقد تكون مجرد تكثير حروف الكلمة كما هي في نحو: قرية وبلدة وغرفة وسقاية" (حاشية الصبان، 138/4) إذ يمكن أن يفهم قوله أن (بلدة) ليست التاء فيها للتأنيث، لكن الصبان دافع عنه فقال: "قوله مجرد تكثير حروف الكلمة) أي للتكثير المجرد عما تقدم فلا يباين أي فيما يذكره من الأمثلة لتأنيث الكلمة أيضا كما نقله شيخنا عن المصنف فاندفع اعتراض البعض" (حاشية الصبان، 138/4) ولكون هذا التوجيه في تذكير (ميتا) قابلا للاعتراض أو الرد لزم البحث عن توجيه آخر لهذا المشكل؛ لأن التبعية تعني اتحاد اللفظين في الحركة لافي المعنى. ومثل التوجيه الأول في احتمال الاعتراض توجيه ثان يقوم على تأويل لفظ بلدة بـ (مكان)، وهو ما ذكر عند بعض المفسرين؛ (ينظر مثلا: تفسير القرطبي، 446/15) فتوجيههم مبني على الاتفاق في المعنى بين اللفظين. أما التوجيه الثالث: فقد اعتمد فيه لفظ النعت لا المنعوت؛ إذ يرى أصحابه (ينظر مثلا: الكشف، 360/4؛ البحر المحيط، 463/6؛ التحرير والتنوير، 49/19) أن العلة في تذكير نعت المؤنث هنا تأتي من صيغة (فَعَلٌ) التي جاء لفظ (ميت) على وزنها، وهو الذي جعلها كالجامد أو المصدر عندهم، وبيان مذهبهم يذكره أبو حيان بقوله: "وقرأ عيسى وأبو جعفر {ميتًا} بالتشديد، (النشر، 374/2) ووصف بلدة بصفة المذكر لأن البلدة تكون في معنى البلد في قوله: {فسقناه إلى بلد ميت}، ورجح الجمهور التخفيف لأنه يماثل فعلاً من المصادر، فكما وصف المذكر والمؤنث بالمصدر فكذلك بما أشبهه بخلاف المشدد فإنه يماثل فاعلاً من حيث قبوله للتاء إلاّ فيما خص المؤنث نحو طامث". (البحر المحيط، 60/4) جمع له كالمصدر الذي لم يجر مجرى فعله وقف عنده النحاة، (شرح ابن يعيش، 51/5) لكنهم قيدوا ذلك بصيغ لم يذكر (فَعَلٌ) معها، وهذا ما يفصله ابن مالك وهو يقول: "إن من أمثلة الصفات مالا تلحقه علامة التأنيث الفاصلة بي المذكر والمؤنث، وذلك ما كان على زنة (فَعول) مقصودا بما المبالغة في فاعل، وكذا ما كان على (مفعال) أو (مفعيل) أو (مفعّل)". (شرح الكافية الشافية، 1738/4) يجعل ما كان على وزن (فعل) معها يعد عندهم على سبيل القياس لأنه في هذا الموضع لم يجر مجرى فعله، إلا أن كلام ابن يعيش يوحي بأن هذا الأمر ليس مقيدا بصيغة محددة، فهو عند تعرضه لذلك قال: (شرح ابن يعيش، 100/5) "اعلم أنهم قالوا: امرأة طالق وحائض وطامث وقاعد للآيسة من الحيض

وعاصف في وصف الريح من قوله تعالى: {جاءتها ریح عاصف}، (يونس: 22) فلم يأتوا بالتاء وإن كان وصفاً للمؤنث؛ وذلك لأنه لم يجر على الفعل، وإنما يلزم الفرق ما كان جارياً على الفعل؛ لأن الفعل لا بد من تأنيثه إذا كان فيه ضمير مؤنث حقيقياً أو غير حقيقي، نحو: هند ذهبت وموعظة جاءت، فإذا جرى الاسم على الفعل لزمه الفرق بين المذكر والمؤنث كما كان في الفعل، وإذا لم يكن جارياً على الفعل كان بمنزلة على الفعل كان بمنزلة المنسوب، فحائض بمعنى حائضي، أي ذات حيض على حد قولهم رجل دارع أي دارعي، يعني صاحب درع،... وطالق: أي ذات طلاق، أي أن الطلاق ثابت فيها، ومثله قولهم مرضع، أي ذات رضاع، ومنه قوله تعالى: {السماء منفطر به}، (الزلزل: 18) أي ذات انفطار وليس ذلك معنى حاضت وانفطرت؛ إذ لو أريد ذلك لأتوا بالتاء، وقالوا حائضة غداً وطالقة غداً، لأنه شيء لم يثبت وإنما هو إخبار على طريق الفعل، كأنك قلت تحيض غداً وتطلق غداً، ومنه قوله تعالى: {يوم ترونها تذهل كل مرضعة عما أرضعت}، (الحج: 2) وقوله تعالى: {ولسليمان الريح عاصفة} (الأنبياء: 81) ومما يؤيد عدم تقييد ذلك بصيغة مذكره سيويته بقوله: "أما ماجاء من المؤنث لا يقع إلا للمذكر وصفاً، فكأنه في الأصل صفة لسلمة أو نفس، كما قال: (لا يدخل الجنة إلا نفس مسلمة) والعين عين القوم وهو ربيئتهم، كما كان الحائض في الأصل صفة لشيء وإن لم يستعملوه؛ كما أن أبرد في الأصل عندهم وصف، وأبطخ، وأجرع، وأجدل، فيمن ترك الصرف، وإن لم يستعملوه وأجروه مجرى الأسماء. وكذلك جنوب وشمال، وحرور وسموم، وقبول ودبور، إذا سميت رجلاً بشيء منها صرفته لأنها صفات في أكثر كلام العرب: سمعناهم يقولون: هذه ریح حرور، وهذه ریح شمال، وهذه الريح الجنوب، وهذه ریح سموم، وهذه ریح جنوب. سمعنا ذلك في فصحاء العرب، لا يعرفون غيره. قال الأعشى: (ديوان الأعشى، 71)

لها زجلٌ كحفيفِ الحصا دِ صَافٍ بالليلِ ريحا دبورا

ويجعل اسماً، وذلك قليل، قال الشاعر: (الكتاب، 238/3)

حالت وحيل بها وغير آيها صرفُ البلي تجري به الريحان

ريح الجنوب مع الشمال وتارة رهم الربيع وصائب التهتان

فمن جعلها أسماء لم يصرف شيئاً منها اسم رجل، وصارت بمنزلة: الصعود والمهبوط، والحرور، والعروض. " (الكتاب، 237/2) وتوضيحاً للشاهد السابق الذي أورده سيويوه علق محقق كتابه عبد السلام محمد هارون بقوله: " والشاهد فيه: إضافة الريح إلى الجنوب للتخصيص، ودلت الإضافة على أنها اسم، لأن الشيء لا يضاف إلى صفته، ويضاف إلى اسمه تأكيداً للاحتصاص. " (الكتاب، 238/3) وهذا الحكم يكون هذه الصفات أسماء هو الراجح عند الباحث؛ لمساوقته كلام العرب ولاعتماده من كثير من النحاة من غير احتمال للاعتراض، ويؤيد ترجيحه أن ابن عاشور فضله في توجيه وصف (بلدة) ب (ميتا)، فقال: " والبلدة: البلد. والبلد يذكر ويؤنث مثل كثير من أسماء أجناس البقاع كما قالوا: دار ودارة. ووصفت البلدة بميت، وهو وصف مذكر لتأويل {بلدة} بمعنى مكان لقصد التخفيف. وقال في الكشف ما معناه: إنه لما دل على المبالغة في الاتصاف بالموت ولم يكن جارياً على أمثلة المبالغة نزل منزلة الاسم الجامد (أي فلم يغير). وأحسن من هذا أنه أريد به اسم الميت، ووصف البلدة به وصف على معنى التشبيهه باليغ. " (التحرير والتنوير، 49/19)

المسألة السادسة: إضافة النعت إلى منعوته:

كانت وقفة الرازي عند هذا الموضع الذي سنورده ناجمة عن ميله لآراء البصريين، ولكونهم (ينظر مثلاً: شرح الرضي، 19/1؛ شرح ابن عيش، 10/3) لا يميزون إضافة الصفة إلى الرازي ~~موشكلاً~~ فيجعله: { وَمَا كُنْتَ بِجِزَانِ بْنِ الْعَرَبِيِّ }، (القصص: 44) فالغربي صفة للجانب وهنا جاء كما يبدو مضافاً إلى موصوفه، ولتوجيهه ماعده مشكلاً قال: "السؤال الأول: الجانب موصوف، والغربي صفة، فكيف أضاف الموصوف إلى الصفة؟ الجواب: هذه مسألة خلافية بين النحويين، فعند البصريين لا يجوز إضافة الموصوف إلى الصفة إلا بشرط خاص سنذكره، وعند الكوفيين يجوز ذلك مطلقاً حجة البصريين، أن إضافة الموصوف إلى الصفة تقتضي إضافة الشيء إلى نفسه، وهذا غير جائز فذاك أيضاً غير جائز، بيان الملازمة أنك إذا قلت جاءني زيد الظريف، فلفظ

الظريف يدل على شيء معين في نفسه مجهول بحسب هذا اللفظ حصلت له الظرافة، فإذا نصصت على زيد عرفنا أن ذلك الشيء الذي حصلت له الظرافة هو زيد، إذا ثبت هذا، فلو أضفت زيداً إلى الظريف، كنت قد أضفت زيداً إلى زيد، وإضافة الشيء إلى نفسه غير جائزة، فإضافة الموصوف إلى صفته وجب أن لا تجوز، إلا أنه جاء على خلاف هذه القاعدة ألفاظ، وهي قوله تعالى في هذه الآية: {وَمَا كُنْتَ بِجِزَابِ الْغَرْبِيِّ} وقوله: {وَذَلِكَ دِينَ الْقِيَامَةِ} (البينوقولة) {حَقُّ آلِي قَمِينٍ} (الواقعة: 95) لَدَارُ الْأَخْرَةِ} (النحل: 30) ويقال صلاة الأولى ومسجد الجامع وبقعة الحمقاء، فقالوا التأويل فيه جانب المكان الغربي ودين الملة القيمة وحق الشيء اليقين ودار الساعة الآخرة وصلاة الساعة الأولى ومسجد المكان الجامع وبقعة الحبة الحمقاء، ثم قالوا في هذه المواضع المضاف إليه ليس هو النعت بل المنعوت لإلأنه حذف المنعوت وأقيم النعت مقامه فهنا ينظر إن كان ذلك النعت كالمعتين لذلك المنعوت حسن ذلك وإلا فلا، ألا ترى أنه ليس لك أن تقول عندي جيد على معنى عندي درهم جيد، ويجوز مررت بالفقيه على معنى مررت بالرجل الفقيه، لأن الفقيه يعلم أنه لا يكون إلا من الناس والجيد قد يكون درهماً وقد يكون غيره، وإذا كان كذلك حسن قوله جانب الغربي؛ لأن الشيء الموصوف بالغربي الذي يضاف إليه كاناً أو ما يشبهه، فلا جرم حسنت هذه الإضافة، وكذا القول في البواقي، والله أعلم." (التفسير الكبير، 255/24) وإلى حذف الموصوف وإقامة الصفة مقامه ذهب أغلب المفسرين (ينظر مثلاً: الكشاف، 509/4؛ البحر المحيط، 116/7) مسأيرة لرأي البصريين، لكن ابن عاشور رأى قبول هذه الإضافة من غير تأويل أو تقدير، فقال: "وقوله {بجانب الغربي} هو من إضافة الموصوف إلى صفته، وأصله بالجانب الغربي، وهو كثير في الكلام العربي وإن أنكره نخاة البصرة وأكثروا من التأويل، والحق جوازه."، (التحرير والتنوير، 129/20) وقبوله من الكوفيين ومن غيرهم يجعل الوقوف عند هذا النوع من الإضافة لازماً؛ لأن ثمة من وصفه من الفريق الآخر بأوصاف غيرلائقة مع علمه بوجوده في كتاب الله. فابن يعيش مثلاً، يقول: "وهو قبيح لإقامتك الصفة مقام الموصوف وليس ذلك بالسهل."، (شرح ابن يعيش، 110/3) والهروي يصف إضافة (بقلة) إلى (الحمقاء) بغير الجيدة، (إسفار الفصيح، 140/1) وفي شرح شواهد الإيضاح وصفت إقامة الصفة مقام

الموصوف بالقبح، وأنه كلام مزال عن جهته، بل يعلم صاحب هذا الكتاب تجرأ على أن يعلم الله تعالى فيقول: "وكان حده أن يقول: "بالجانب الغربي"، إلى الصفة، وكذلك صلاة الأولى، ومسجد الجامع، وكان حده: الصلاة الأولى، والمسجد الجامع. فمن أضاف فحواز إضافته على إرادة: هذه صلاة الساعة الأولى، وهذا مسجد الوقت الجامع فلا بد من هذا التقدير، لثلا يضاف الشيء إلى نفسه، وهو مستحيل، ألا ترى أنه لا يجوز: هذا زيد العاقل، والعاقل هو "زيد" على الإضافة." (شرح شواهد الإيضاح، 252) فلا بد من الوقوف مع هذه الجرأة للنظر في بيان الراجح من كلام الفريقين، فالكوفيون أجازوا ذلك محتجين بوروده في كتاب الله تعالى، وأنه كثير في كلام العرب، وهم قيدوا ما أجازوه في لزوم اختلاف اللفظين. أما البصريون فهم منعوا ذلك لكونه عندهم من إضافة الشيء إلى نفسه، ولأن الإضافة "لأن الإضافة إنما يراد بها التعريف والتخصيص والشيء لا يعرف بنفسه لأنه لو كان فيه تعريف كان متسغنيا عن الإضافة وإن لم يكن فيه تعريف كان بإضافة إلى اسمه أبعدمن التعريف إذ يستحيل أن يصير شيئا آخر بإضافة اسمه إلى اسمه فوجب أن لا يجوز كما لو كان لفظهما متفقا" (الإنصاف، 437/2) ووروده في كتاب الله تعالى ليس بحجة كما يرى ابن الأنباري الذي يقول: "أما ما احتجوا به فلا حجة لهم فيه لأنه كله محمول على حذف المضاف إليه وإقامته صفته مقامه. (الإنصاف، 437/2) وعدم التخصيص أو التعريف في هذه الإضافة غير مسلم به عند الكوفيين، فالرضي ينقل عنهم أنها تخصص وتعرف، فيقول: "وهذه الأضافة ليست كإضافة الصفة إلى معمولها عندهم، إذ تلك لا تخصص ولا تعرف، بخلاف هذه فإن الأول ههنا هو الثاني من حيث المعنى، لأنهما موصوف وصفته، فتخصص الثاني وتعرفه، يخصص الأول ويعرفه، وأما نحو: الحسن الوجه، فالحسن، وإن كان هو الوجه معنى، إلا أنك جعلته لغيره في الظاهر بسبب الضمير المستتر فيه، الراجع إلى غيره، فبعده في اللفظ عن المحرور به غاية التباعد، فعلى هذا نقول: هذا مسجد الجامع الطيب برفع الصفة."، (شرح الرضي، 619/1) وثمة حجة أخرى للكوفيين يوردها الرضي وهي التي تسوغ الجواز عندهم لأن مطلبهم من هذه الإضافة التخفيف، فيقول: "وقالوا: إن الأضافة فيه لتخفيف المضاف بحذف التنوين، كما في جرد قطيفة، أو بحذف اللام، كمسجد الجامع، إذ أصلهما قطيفة جرد، والمسجد الجامع."

(شرح الرضي، 619/1) وقد رد الرد الرضي هذه الحجة فقال: "فأما مع طلب التخفيف بالإضافة فلا نسلم له، وهو موضع النزاع، فعند البصريين، نحو بقلة الحمقاء، كسيف شجاع، أي المضاف إليه في الحقيقة هو موصوف هذا المجرور، إلا أنه حذف وأقيمت صفته مقامه، أي بقلة الحبة الحمقاء... ويجعلون نحو: جرد قطيفة بالتأويل، كخاتم فضة، لأن المعنى: شئ جرد، أي بال، ثم حذف الموصوف وأضيفت صفته إلى جنسها للتبيين، إذ الجرد يحتتمل أن يكون من القطيفة ومن غيرها، كما كان (خاتم) محتتملا أن يكون من الفضة ومن غيرها، فالإضافة بمعنى (من).". (شرح الرضي، 619/1) أما ابن الحاجب فيرى أن منع هذه الإضافة يأتي من كونها صفة وموصوفا وهما متوافقان إعرابا والإضافة تمتع هذا التوافق، (شرح الرضي، 619/1) ووصف الرضي هذا التعليل بأنه "ليس بشئ، لأن ذلك إنما يكون إذا بقيا على حالهما." (شرح الرضي، 619/1) ومن هذه الحجج والردود عليها يرى الباحث أن رأي كلا الفريقين غير كاف ليقوم حجة على الجواز أو عدمه، فأرى أن المسألة بما حاجة لأن يجنب كلام الله تعالى عن أوصافهم، ولعل في ما ذهب إليه الرضي تحقيقا لذلك؛ إذ رأيه أن هذه الإضافة ليست كما وصفوها، ونبه إلى أنها من نوع يجوز عند الجميع، وهي عندهم لا تحتاج إلى تأويل؛ لأنها من إضافة العام إلى الخاص، وبيان هذا الرأي في قوله: "والمتفق على جواز إضافة أحدهما إلى الآخر، إما أن يحتاج ذلك إلى التأويل، أو لا يحتاج، فالذي لا يحتاج إلى التأويل، العام، غير لفظي: (الحي)، و(الاسم)، إذا أضيف إلى الخاص، نحو: كل الدراهم، وعين زيد، وطور سيناء، ويوم الأحد، وكتاب المفصل، وبلد بغداد، ونحو ذلك، وإنما جاز ذلك لحصول التخصيص في ذلك العام من ذلك الخاص، ولا ينعكس الأمر، أي لا يضاف الخاص إلى العام المبهم، لتحصيل الأبهام، فلا يقال مثلا: زيد عين، لأن المعلوم المتعين بعد ذكر لفظه وتعيينه لا يكتسي من غيره الأبهام." (شرح الرضي، 619 / 1) ولهذا رأى الرضي أن تكون إضافة (جانب الغربي) وأشباهاها من هذا النوع، فهو يقول: "ويجوز، عندي، أن تكون أمثلة إضافة الموصوف إلى صفته من باب طور سيناء، وذلك بأن يجعل الجامع مسجدا مخصوصا، والغربي جانبا مخصوصا، والأولى صلاة مخصوصة والحمقاء بقلة مخصوصة فهي من الصفات الغالبة، ثم يضاف المسجد والجانب، والصلاة، والبقلة، المحتملة إلى هذه

المختصة، لفائدة التخصيص، فتكون صلاة الأولى، كصلاة الوتيرة، وبقلة الحمقاء، كبقلة الكزبرة، وجانب الغربي، كجانب اليمين." (شرح الرضي، 1/ 619) وهو ماذهب إليه الصبان معترضاً على الأشموني الذي عد (حبة الحمقاء) من إضافة الصفة إلى الموصوف، فقال: "وعندي فيما ذكره الشارح من أن هذا مما يوهم جواز إضافة الموصوف إلى صفته نظر لأنه إنما يظهر لو كانت الحبة تطلق على الرحلة ونحوها من القبول. أما إذا كانت واحدة الحب كما في القاموس كالبر وبرز الرحلة وسائر الحبوب والبزور فلا. والذي في القاموس بقلة الحمقاء والبقلة الحمقاء وإيهام الأول جواز ما ذكر ظاهر. قوله (أن يقدر موصوف) أي يكون الأول مضافاً إليه إضافة الشيء إلى جنسه كالمثال الأول أو زمنه كالمثال الثاني أو كله كالمثال الثالث وانظر ما المانع من جعل الإضافة في حبة الحمقاء من إضافة العام إلى الخاص كشجر أراك فلا يحتاج إلى التأويل." (حاشية الصبان، 143/1)

المسألة السابعة: ذكر النعت من غير فائدة:

يقول ابن السراج إن الهدف من النعت هو: "تخصيص نكرة أو إزالة اشتراك عارض في المعرفة" (في أصول النحو، 2/33) ولهذا قيل: "الذي تساق له الصفة هو التفرقة بين المشتركين في الاسم. ويقال إنما للتخصيص في النكرات وللتوضيح في المعارف." (المفصل في صنعة الإعراب، 1/149) وهو ذا ما استوقف الرازي عند مواضع رأى أنها ستشكل عند من يقرأ بعض الآيات الكريمة؛ إذ ثمة نعوت وردت في القرآن الكريم لم يكن الهدف منها تخيص نكرة أو كشف معرفة، بل ثمة ما يدعو المتسرع في حكمه إلى القول وما فائدة ذكر هذا النعت؟ إذ ليس ثمة حاجة واضحة لذكره، وفي هذه المسألة أورد مثالين،

المثال الأول:

قوله تعالى: {يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُجْرِمِينَ} (الفرقان: 22) فالسؤال هنا أن (حجراً) أعطى المعنى المطلوب فما فائدة قوله (محجوراً)؟ وللإجابة على هذا السؤال أورد الرازي كلاماً أخذه من الزمخشري

(الكشاف، 3/ 342) فقال: "إن قيل: لما ثبت أنه من باب المصادر فما معنى وصفه بكونه محجوراً؟ قلنا: جاءت هذه الصفة لتأكيد معنى الحجر كما قالوا (ذبل ذابل فالذبل) الهوان وموت مائت وحرام محرم." (التفسير الكبير، 70/24) ومجيء النعت لأجل التأكيد من غير كشف أو تخصيص معروف عند أهل العلم، فابن يعيش يورد. ذلك على أنه مشهور عندهم، فيقول: "وقد تجيء الصفة للتأكيد نحو قولهم: (أمس الدابر) وأمس لا يكون إلا دابراً والميت العابر، والميت لا يكون إلا عابراً، ونحو قوله **لُغِيْلِي: يَا اللَّهُ إِلَهَ أَحَدٍ** و **لُغِيْلِي: يَا اللَّهُ إِلَهَ أَحَدٍ** في **الصُّورِ نَفْخَةٌ وَ أَحَدَةٌ**، (الحاقة: 13) ومعنى التأكيد هنا أن مدلول الصفة استفيد مما في الموصوف، فصار ذكره في الصفة كال تكرار؛ إذ ليس فيه زيادة معنى بخلاف قولك: رجل ظريف ألا ترى أن الظرف لم يفهم من قولك: رجل." (شرح ابن يعيش، 50/3) وكونه ليس فيه زيادة معنى كما يذكر ابن يعيش فيه نظراً فالرضي يلزم زيادة المعنى في مجيء النعت للتوكيد، فيقول: "وإنما يكون الوصف للتأكيد إذا أفاد الموصوفُ معنى ذلك الوصفِ مصرحاً بالتضمن، نحو: **{ نَفْخَةٌ أَحَدَةٌ }**." (شرح الرضي، 972/1) وابن عاشور يؤكد ذلك فيقول: "و {محجوراً} وصف لـ {حجراً} مشتق من مادته للدلالة على تمكن المعنى المشتق منه كما قالوا: ليل أليل، وذيل ذائل، وشعر عر شاعر"، (التحرير والتنوير، 6/19) فالتوكيد الذي يساق النعت لأجله يضيء معاني تختلف باختلاف السياق الذي يذكر فيه النعت وهذا ما أكده الرازي في توجيه النعت الذي ورد: **وَهُوَ مَا جَاءَ فِي قَوْلِهِ: تَعَلَّلُ: { لَكَ بِنِ الدِّينِ اتَّقُوا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرْفٌ مِّنْ فَوْقِهِ مَا بِنِ نِيَّةٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا أَلَا نَهَ اللَّهُ وَلَا عِيْدُ لِقَاءِ اللَّهِ الْمِيْعَادُ لَكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَحِمَ لَهُمْ غُرْفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرْفٌ مَبْنِيَةٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعَدَ اللَّهُ لَا يَخْلِفُ اللَّهُ الْمِيْعَادُ }** (الزمر: ٢٠) "إن قيل ما معنى قوله **{ مَبْنِيَةٌ }**؟ قلنا لأن المنزل إذا بني على منزل آخر تحته كان الفوقاني أضعف من التحتاني فقوله: **{ مَبْنِيَةٌ }** معناه أنه وإن كان فوق غيره لكنه في القوة والشدة مساو للمنزل الأسفل، والحاصل أن المنزل الفوقاني والتحتاني حصل في كل واحد منهما فضيلة ومنقصة، أما الفوقاني ففضيلته العلو والارتفاع ونقصانه الرخاوة والسخافة، وأما التحتاني فبالضد منه، أما منازل الجنة فإنها تكون مستجمعة لكل الفضائل وهي عالية مرتفعة وتكون في غاية القوة والشدة، وقال حكماء الإسلام هذه

الغرف المبنية بعضها فوق البعض" (التفسير الكبير، 26/263) فلم يكن النعت واردا من غير حاجة أو أنه لم يحقق غرضه الذي حدده اللغويون والنحاة والبلاغيون. (الإيضاح، 52/1؛ حاشية الخضري، 83/1)

الخاتمة

ليس من شيء يشفي النفس في ما يثار من جدل في التعبير القرآني مثل البحث والتقصي عن الحقيقة في كتب اللغة والنحو، وهذا البحث حوى في مسأله ثوابت مفادها أن القرنين الكريم لم يكن قد خالف في تعبيره أي قاعدة نحوية أو أسلوب عرفته العربية، فلم يختلف استعماله للنعت عن قواعده المعروفة عند النحاة، بل هو يحذو حذوها وينحو نحوها، فما أثير من مشكل عن نعت المعرفة بالنكرة أو العكس تم توجيهه على وفق ما اشتهر عند العرب من تعاملهم مع المشتقات بحسب اختلافها فضلا عن الخلاف النحوي الذي يوجد لنا متسعا، ومثلها ماجاء من نعت المفرد بالجمع أو العكس، فالمصدرية التي يقع المفرد عليها هي التي تقرب حسن الجواز كون المصدر لا يثنى ولا يجمع، وما سوغ مآظهره نعت للمفرد بالجمع هو الخلاف في ما يجوز في الجمع واسم الجنس الجمعي واسم الجمع، وبهذا لم يكن القرآن قد خلف تعبيره ثوابت نحونا، أما نعت المذكر بال مؤنث أو العكس، فإن في استعمال العرب للغتهم ما يساعد على ما قيل وسيقال، فكثيرة هي الصيغ التي لا تلتزم التأنيث إذا جيء بها نعتا لمذكر، ك (فعيل) إذا جيئت بمعنى: مفعول، نحو: قتيل وجريح، وفعل بمعنى فاعل، نحو صبور، وهو أمر لا يستغربه العالم بأصول لغة العرب التي تفرض احترامها بكونها لغة التنزيل المبارك، وأما ماتوهمه بعضهم من مجيء للنعت مضافا إلى منعوته، فهو مألوف إذا أخذ على أنه من حذف المضاف وإقامة المضاف إليه محله، أو أن ماورد منه في القرآن الكريم جاء مساوقا للجواز الذي قال به الكوفيون مستدلين بما لا يمكن رده من الشواهد، واعتراض بعضنا على مجيء النعت في كتاب الله وهو يوحي بأنه لم يحقق الغرض الذي سيق من أجله أو أنه ذكر وليس ثمة حاجة لذكره، يمكن رده بالتعرف على ما لم يكن مشتهرا من الأغراض التي يؤتى بالنعت لأجلها ومن بينها التأكيد الذي يكثر جلب النعت لتحقيقه لاغير. والنتيجة الكبرى التي

تفسر أسلوب التعبير في القرآن الكريم تقول للمتعمجل: اذهب واقرأ النحو كاملاً فما تعترض عليه ألفه العرب وعلماء لغتهم. وآخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمين.

المصادر

ابن السراج (657هـ)، في أصول النحو، تح: عبد الحسين الفتلي، الرسالة، بيروت، ط3، 1988م.
ابن عطية الأندلسي (546هـ)، تفسير ابن عطية، تح: عبدالسلام عبد الشافي محمد، الكتب العلمية، بيروت، ط1، 1993م.

ابن القيم (751هـ)، التفسير القيم، جمع وترتيب محمد أويس الندوي، مكتبة المشكاة الإسلامية.
ابن مالك (672هـ)، شرح الكافية الشافية، تح: عبد المنعم أحمد هريدي، مأمون للتراث، ط1، 1982م.

ابن هشام (761هـ)، أوضح المسالك إلى ألفية ابن مالك، تح: محمد محي الدين عبد الحميد، المكتبة العصرية، بيروت. د.ت.

ابن هشام، شرح شذور الذهب، الطلائع للنشر، القاهرة، 2004م.

ابن هشام، مغني اللبيب، الكتب العلمية، بيروت، ط3، 2005م.

ابن يعيش (643هـ)، شرح المفصل، الكتب العلمية، بيروت، 1988م.

أبو البركات الأنباري (577هـ)، أسرار العربية، تح: فخر صالح قدارة، الجليل، بيروت، ط1، 1993م.

أبو البركات الأنباري، الإنصاف في مسائل الخلاف، الفكر، بيروت.

أبو البقاء العكبري (616هـ)، التبيان في إعراب القرآن، تح: علي محمد الجاوي، عيسى باي الحلبي.

أبو الشناء محمود الألويسي (1270هـ)، تفسير الألويسي، إحياء التراث العربي، د.ت.

أبوحيان الأندلسي، (745هـ)، ارتشاف الضرب من لسان العرب، تح: رجب عثمان محمد، مكتبة

الخانجي، القاهرة، ط1، 1998م.

أبوحيان الأندلسي، البحر المحيط، تح: عادل أحمد عبدالموجود وجماعة، الكتب العلمية، بيروت، ط1، 1993.

أبو علي الطبرسي (1320هـ)، تفسير الطبرسي، الأعلمي للمطبوعات، بيروت. د.ت.

الأشموني (900هـ)، شرح الأشموني على ألفية ابن مالك، تح: طه عبد الرؤوف سالم، المكتبة الوقفية، القاهرة، د.ت.

الأعشى، ديوان الأعشى، طبعة آذلف هلزهوسن، 1927م.

البيضاوي (691هـ)، تفسير البيضاوي، إحياء التراث العربي، بيروت، ط1، د.ت.

- الخطيب القزويني (739هـ)، الإيضاح في علوم البلاغة، تح: بهيج غزاوي، إحياء العلوم، 1988م.
- الرضي الاسترأبادي (686هـ)، شرح الشافية، الكتب العلمية، بيروت، 1982م.
- الرضي الاسترأبادي، شرح الكافية، تح: يحيى بشير المصري، جامعة الإمام محمد بن سعود، السعودية، ط1، 1996.
- الزجاج (311هـ)، معاني القرآن وإعرابه، تح: عبد الجليل عبده شلي، عالم الكتب، ط1، 1988م.
- الزركشي (794هـ)، البرهان في علوم القرآن، تح: محمد أبو الفضل إبراهيم، التراث، القاهرة، د.ت.
- الزمرخشي (538هـ)، الكشاف، تح: عادل أحمد عبد الموجود، مكتبة العبيكان، الرياض، ط1، 1988م.
- الزمرخشي، المفصل في النحو، تح: علي بوملحم، الهلال، بيروت، ط1، 1993م.
- السمرقندي (375هـ)، تفسير السمرقندي، تح: علي محمد معوض وجماعة، الكتب العلمية، ط1، 1993م.
- سيبويه عمرو بن عثمان بن قنبر، (180هـ) الكتاب، تح: عبد السلام محمد هارون، الخانجي، القاهرة، ط3، 1988م.
- السيرافي (368هـ)، شرح كتاب سيبويه، تح: أحمد حسن مهدي، الكتب العلمية، بيروت، ط1، 2006م.
- السيوطي (911هـ)، همع الهوامع، تح: عبد الحميد هندأوي، المكتبة التوقيفية، القاهرة، د.ت.
- شمس الدين الجزري (833هـ)، النشر في القراءات العشر، تح: علي محمد الضباع، الكتب العلمية، د.ت.
- الشوكاني (1250هـ)، فتح القدير، محمد تح: عبد الرحمن عميرة، الوفاء، صنعاء، 1994م.
- الظاهر بن عاشور، (1250هـ) التحرير والتنوير، التونسية للنشر، 1984.
- العيني، شرح الشواهد، المكتبة الوقفية، القاهرة، د.ت.
- الفخر الرازي، (606هـ)، التفسير الكبير الفكر، بيروت، ط1، 1983م.
- الفراء (207هـ)، معاني القرآن، عالم الكتب، بيروت، ط3، 1983م.
- القرطبي (671هـ)، تفسير القرطبي، تح: عبدالله التركي، الرسالة، بيروت، ط1، 2006م.
- المبرد (285هـ)، المقتضب، تح: إميل يعقوب، الكتب العلمية، ط1، 1990م.
- محمد حسين الخضري، حاشية الخضري على شرح ابن عقيل، الفكر، بيروت، د.ت.
- محمد بن علي الصبان (1206هـ)، حاشية الصبان على شرح الأشموني، تح: طه عبد الرؤوف السعد، المكتبة الوقفية، القاهرة، د.ت.
- مرتضى الزبيدي (1250هـ)، تاج العروس، تح: علي شيري، الفكر، بيروت، 1994م.

مكي بن أبي طالب (437هـ)، مشكل إعراب القرآن، تح: حاتم الضامن، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط2، 1995م.

النابعة الذبياني، ديوان النابعة الذبياني، تح: محمد أبو الفضل إبراهيم، المعارف، القاهرة، ط2، د.ت. الهروي، محمد بن علي، (433هـ)، إسفار الفصيح، تح: أحمد سعيد قشاش، الجامعة الإسلامية، المدينة المنورة، 1999م.

الهروي، محمد بن علي، شرح شواهد الإيضاح، تح: عبد الله بن بري، مجمع اللغة العربية، 1985م. النيساري، الوافية نظم الشافية، تح: حسن أحمد عثمان، المكتبة المكية، مكة المكرمة، ط1، 1995م.

CEVRÎ ÇELEBÎ'YE NİSPET EDİLEN HÂFIZ-I ŞİRAZÎ GAZELİ ŞERHİ

Turgay ŞAFAK

Dr., İstanbul Medeniyet Üniv., Edebiyat Fakültesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü

Özet

Osmanlı coğrafyasında en çok okunan ve eseri yaygın olan şairlerin başında gelen Hâfız-ı Şirazî'nin divanı pek çok kez tercüme ve şerh edilmiştir. Bu şerhlerden bazıları bütün divanı kapsarken bazıları ise sadece bir gazel veya bir beyitle de sınırlıdır. Genellikle tasavvufi bir yaklaşımla şerh edilmiş olan Hâfız divanının ilk gazelinin bir başka şerhi 17. yüzyıl şairlerinden olan Cevrî Efendi'ye nispet edilmektedir. Tasavvufi şerh geleneğine uygun olarak şerh edilmiş olan bu eserin bugüne kadar sadece matbu nüshası bilinmekteydi. Bizim tespit etmiş olduğumuz yazma nüshada Cevrî'nin kaleminden çıktığı belirtilmektedir. Ancak dönemin meşhur hattatlarından olan Cevrî'nin istinsah ettiği eserlerden biri olma ihtimali de oldukça fazladır. Bu çalışmada Cevrî'ye nispet edilen bu eserin ilim dünyasına tanıtılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hâfız-ı Şirazî, Cevrî Efendi, Şerh, Divan şiiri, Şerh geleneği.

Abstract

The Annotation of Hafiz-ı Shirazi's Ghazal that is Attributed to Cevri Çelebi

Divan of Hâfız-ı Şirazî, one of the most widely read and prevalent work in Ottoman territory, has been several times

translated and annotated. While some of these annotations encompassed the whole *divan*, some others were only limited to only an ode or a couplet. An example of these annotations of the first ode of the *Hâfiz Dîwan*, which has generally been translated with mystical approach, has been attributed to 17. century poet *Cevrî Efendî*. This work, which is annotated in accordance with mystical annotation tradition, was only known by its printed copy. We found a copy reporting that it was written by *Cevrî Efendî*. However, since *Cevrî* was one of the well-known calligrapher in his time, it is possible to think that this work was copied rather than written by *Cevrî*. In this work, it is aimed to introduce this work that attributed to *Cevrî Efendî* to the scientific community.

Keywords: Hafez of Shiraz, *Cevrî Efendî*, Commentary, *Diwan* poetry, Commentary tradition.

Kurte

Şîroveya Xezela Hafîz Şîrazî Ku Bi Cevrî Çelebî Tê Pêwendkirin

Dîwana Hafîzê Şîrazî ku di erdnîgariya Osmanîyan de yek ji wan kesan bû ku herî pir dihat xwendin û berhema wî di nav berhemên helbestvanên pir tîn zanîn di serî de bû, gelek caran hatiye wergerandin û şîrove kirin. Hinek ji van şîroveyan hemû *dîwana wî* di hundurand, hinek jî tenê bi xezela an beyitekê sînorkirî bûn. Şîroveyeke din a xezela yekem a *dîwana Hafîz bi Cevrî Efendî* re tê pêwendkirin ku helbestvanê sedasal 17. e. Heta îro tenê, sûreteki çapa vê berhema ku bi *piranî* li gorî *kevneşopa tesewûfî* hatiye şîrovekirin, dihat zanîn. Di nuxxeya destxet ku me tesbît kiriye de tê diyarkirin ku destxeta *Cevrî* ye. Lê ihtîmala wê zêde ye ku yek ji wan berhemên e ku ji xetatên wê demê yê navdar *Cevrî*, ew îstînsah kiribe. Di vê xebatê de armanc ew e ku ev xebata ku bi *Cevrî* tê pêwendkirin.

Peyvên Sereke: Hafîz Şîrazî, *Cevrî Efendî*, Şîrove, Helbesta *diwanê*, *Kevneşopiya şîroveyê*.

المخلص

شرح قصيدة حافظ الشيرازي التي نسبت إلى جوري جلبي

يتصدر حافظ الشيرازي الذي ترجم وشرح ديوانه عدة مرات من بين الشعراء الأكثر قراءة لمؤلفاتهم في الأقاليم العثمانية، بعض هذه الشروح تشمل ديوانه الشعري كله وبعضها شرح على قصيدة أو بيت. ديوان الحافظ الذي شرح شرحا بمنظور تصوفي، و شرح آخر لقصيدته الأولى ينسب إلى جوري أفندي من شعراء القرن السابع عشر. كان يعرف لهذا الشرح التصوفي حتى الآن نسخة مطبوعة فقط. و يلاحظ أن النسخة المخطوطة التي وجدناها بخط جوري أفندي يمكن أن تكون مما استنسخه من المؤلفات المستنسخة بخطه. هذا البحث يهدف إلى التعريف بالمؤلف الذي ينسب إلى جوري أفندي.

الكلمات الأساسية: حافظ الشيرازي، جوري أفندي، شرح، الشعر الديواني، عرف الشرح.

Giriş

Osmanlı coğrafyasında Mevlâna ve Şeyh Sa'dî'nin eserleriyle birlikte en çok okunan, istinsah edilen ve şerhedilen eserlerden biri olan Hâfız-ı Şîrâzî'nin divanıdır. Hâfız divanı birçok kez tam metin olarak bazen de içinden bazı gazeller ve beyitler seçilerek şerh edilmiştir. Hâfız divanına ilk şerhler 16. yüzyılda Şem'î ve Sürûfî tarafından yapılmış olup daha çok tasavvufî anlam dünyası ile şerhedilmiştir. Yine aynı yüzyılda Sûdî Bosnevî tarafından yapılan şerhte ise daha çok araştırmaya dayalı bir yöntem kullanmış olup Sûdî kendisinden önce kaleme alınan Surûfî ve Şem'î'nin şerhlerini eleştirmekten de geri durmamıştır. Hâfız'a dair yapılan herhangi bir çalışmada ilk akla gelen kaynak şüphesiz ki Sûdî'nin bu şerhidir. Bu eser şemsi 1342 (1963) senesinde İsmet Settârzâde tarafından Farsça'ya tercüme edilerek Tahran'da basılmıştır. Bir diğer şerh ise 19. yüzyılda Konyalı Mehmed Vehbî Efendi tarafından hazırlanmış olan şerhtir.¹

Hâfız'ın bazı beyitleri ve gazelleri için de şerhler kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Celaleddin Devvânî'nin Hâfız'ın

بیر ما گفت خطا بر صنع قلم نرفت

¹ Sûdî ile Mehmet Vehbi Efendi'nin şerh yaklaşımları ile ilgili karşılaştırmalı bir çalışma için bkz. Ayar, Mehmet Taha (2007). Hâfız-ı Şîrazî'nin bazı gazellerine şerh tekniği açısından Sûdî ve Konevî'nin yaklaşım tarzları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

آفرین بر نظر پاک خطا پوشش باد

beyti ve bir gazeli için Farsça yazdığı şerhi (Devvanî; 1373) ve yine aynı beyit için İbn Kemal Paşa'nın yazmış olduğu şerhi² ve Derviş Abdülkadir tarafından Galebe-i Sultân-ı Aşk (Kolunsağ, 2012) adıyla hazırlanmış olan bir gazel üzerine yazılmış şerhi sayabiliriz. Bunlar dışında Hüseyin Kefevî³ tarafından hazırlanmış olan bir Hâfiz şerhi Süleymaniye Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Şerhler dışında Hâfiz Divanının manzum tercümesi⁴ ve divana yazılmış bir tahmis de mevcuttur (Yümni, 1337).

On altıncı yüzyıl şairlerinden biri olan İbrahim Cevrî Çelebi'nin Hâfiz divanının ilk gazeline yazmış olduğu tasavvufî şerhi de Osmanlı coğrafyasında Hâfiz şerhleri arasında sayabiliriz. Eser “Terceme-i Ahvâl-ı Hâce Hâfiz-ı Şirazi” adıyla 1286 senesinde *Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Matbaası*'nda tab edilmiştir.

CEVRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Asıl adı İbrahim olan Cevrî İstanbulludur. Ailesi hakkında herhangi bilgiye sahip değiliz. Sadettin Nüzhet Ergun'un aktardığına göre kendi el yazısı eserlerinde de herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır (Ergun, [t.y.]1052).

Cevrî hakkında en tafsilatlı bilgiler Naimâ tarihinde yer almaktadır. Ona göre Cevrî iyi bir tahsil görmüş, Sarı Abdullah'ın sırdaşlarından olmuş, sohbetine katılmış ve Mevlevî tekkelerindeki semalara devam etmiştir (Naima, 2007, c.1 s.1635). Osmanlı Müellifleri müellifi Bursalı Mehmed Tahir ise Müstakimzâde'den aktararak Sarı Abdullah Efendi'den feyz alanlar arasında olduğunu belirtmiştir (Bursalı; 72). Esrar Dede'nin aktardığına göre ise Cevrî Ankaralı Rusûhi İsmail'e intisab etmiştir (Genç, 2000, s.112). Kaynaklar onun iyi bir hattat olduğu konusunda hemfikirdirler. Müstakimzâde'nin aktardığına göre Cevrî hat sanatını Yenikapı Mevlevihanesi'nde ikamet eden Adlî adlı birisinden öğrenmiştir (Ergun, [t.y.]1052).

² Süleymaniye kütüphanesinde çeşitli el yazmaları bulunmaktadır. Bağdatlı Vehbi 2041; Esad Efendi 1694; Hüsrev Paşa 755; Reşid Efendi 1044; Atif Efendi 2790.

³ Süleymaniye Kütüphanesi Çelebi Abdullah 305

⁴ Ferid veya Feridi adlı biri tarafından yapılan manzum tercümenin Beyazid Devlet; 5673, Süleymaniye H. Hüsnü Paşa bölümü; 992 ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde el yazmaları bulunmaktadır. Eser ile ilgili Emrullah Yakut'un Doktora çalışması devam etmektedir.

Hat konusunda oldukça başarılı olan Cevrî, geçimini kitap istinsah ederek sağlamış olup pek çok eser istinsah etmiştir. Bunlar arasında 22 Mesnevî olduğundan söz ediliyor. Yine sohbetlerinde bulunduğu Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerini beyaza çektiği ve istinsah ettiği bilinmektedir. Belig'in Nuhbetü'l Âsâr'ında belirttiğine göre Şehnâme, Kühü'l Ahbâr, Tarih-i Vassâf gibi eserleri istinsah ederek karşılığında verilen ihsanlarla yaşamıştır. Muallim Nâcî, Cevrî'nin 'Küllî hattâtun câhilun' sözünü nakzedenlerin fâzıllarından biri olduğunu yazmıştır (Muallim Naci, 1986, 274).

Naimâ tarihinde şu bilgiler yer almaktadır:

"Gayet serî'ü'l-kitâbe ve hoşnûvîs olmağın çok eser-i kalemi vardır. Hattı ile yirmi iki Mesnevi-i Şerif ve Sarı Abdullah Efendi'nin Füsusu'l Hikem Şerhi ve Ahlak-ı Alâî'den birkaç nüsha ve Nefâhatü'l-Üns ve dahi gayrı nüshalar ve müteaddid mecmualar ve resâil gördük."(Ergun, [t.y.]1052)

Esrar dede ise Tezkiresinde şöyle yazmıştır:

"Hatt-ı ta'likte mâlik-i yed-i tûlâ olmakla ekseri vakitleri tahrir-i Mesnevî-i şerif'e masrûf olup hatta yevmiye bin beyt-i şerif tahrir ettiği sebt-yafte-i sahâif-i menkûldür." (Genç, 2000, s. 112)

Özellikle ta'lik ve ta'lik kırmasında oldukça mâhir olduğunu ve Cevrî tarafından yazılan eserlere ehemmiyet verildiğini görmekteyiz. Mesela III. Selim çok sevdiği şair şeyh Gâlib'e Cevrî'nin tahrir ettiği bir Mesnevî hediye etmiştir. Şeyh Gâlib'in bu ihsandan ne kadar memnun olduğunu Sultan'a yazdığı şu beyitlerden anlamaktayız:

Baňa SulûÂn Selîm-i kÂmver kÂm-ı cihÂn verdi
 Bütün dünyÂ değer bir genc-i ôâss-ı rÂyegÂn verdi
 Ne genc ammÂ ki her bir cildi bir gerdÂn-i pür cevher
 Bu hÂk-ı ber-ûarara nüh ûlbaú-ı ÂsumÂn verdi

.....

èAceb bir meânevî-i pür bahÂ kim Cevrî haùuıyla
 Dil-i uşşÂú-ı zÂra cevri-i gerdýndan amÂn verdi
 Óüseyn-i Bayúarâ baøetmemiştî Molla CÂmiye

Baňa ol kÂmı kim bu ôüsrev-i sÂhib-úrÂn verdi. (Şeyh Galib, 1994, s.77)

Cevrî, Mevleviliğe intisab etmiş bir şair ve hattattır. Esrar Dede'nin aktardığına göre Cevrî Ankaralı Rusûhi İsmail'e intisab etmiştir (Genç, 2000, s.112). Naimâ'ya göre ise Sarı Abdullah'ın sırdaşlarından ve sohbetine devam edenlerden biridir (Naima, 2007, c.1 s.1635). Cevrî'nin Melâmi-Bayrami olduğunu ise Müstakimzâde hem Tuhfe'sinde hem de Melamiyye-Bayramiyye adlı eserinde dile getirmektedir. Bursalı Mehmed Tahir Osmanlı Müelliflerinde ve Abdûlbaki Gölpınarlı Melamilik ve Melamiler adlı eserinde Cevrî'yi Mevlevi olmakla birlikte Sarı Abdullah'a intisâb edenler arasında göstermiştir.

Yazmış olduğu kasidelerden büyük bir fayda temin etmemiştir. Bir takım rical çok cüz'î yardımlarda bulunmuş bir kısmı ise istismar etmiştir. Bunlar Ruznameci İbrahim Efendi'ye yazmış olduğu bir manzûmede şu şekilde yer almaktadır:

ÓÀãil bu kim olmuş ezeli vech-i maéÀşım

Endÿh ü àam-ı teðkere vü úayd-ı mevÀcib

Efzyndur Àniñ óÀsıl-ı naúdi raúamından

Taóail için çektiğim AlÀm ü meùÀlib

AúrÀn arasında hüner ü maèrifetimle

İtti bu rezÀlet beni pür neng ü meèÀyib (Ayan, 1981, s.146)

Bayram Paşa'ya takdim etmiş olduğu bir başka kasidesinde bütün meziyetlerine rağmen refaha kavuşamadığını şu beyitlerle ifade etmektedir.

Benim o cennet-ÀbÀd-ı suðan kim

FüyyøÀt-ı ÖudÀ'dır baña enhÀr

Benim ol baór-i mevÀc-ı maèÀní

Sözümdür gÿş-i feyøe dürr-i şehvÀr

NikÀt-ı şierimiñ maènÀsı óikmet

KitÀb-ı tÀbèimiñ maømÿni esrÀr

.....

Feleú ammÀ bu deñlü maèrifetle

Ne gülşenden naãibim eylemiş yÀr

Ne sevdÀ-yı ümidim vÀãil-ı syd

Ne kÂlÂ-yı kemÂlim germ-bÂzÂr

Feleúten èÂrife düşmez şikÂyet

N'ola şükr eylesem her gÂh nÂçÂr (Ayan, 1981, s. 85)

Hayatta umduğu zenginliğe ulaşamayan Cevrî'nin belki de babasından kendisine miras kalmış olan küçük bir evi vardı. Divanında yer alan bir beyitte evini tamir ettirdiğine dair bir tarih bulunmaktadır.

İdüp bu èÂrifÂne menziliñ taêmirine himmet

Dedim tâRiðini “cÂy-i emÂn u gÿşe-i himmet” (1052)

Cevrî'nin memuriyet hayatı hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Şeyhî, Vakayiu'l -FüzelÂ adlı eserinde onun “küttâb-ı divân-ı sultânî” zümresinden olduğunu söylüyor. Belig ise onu “Dîvân-ı Hümûyun kâtiplerinden” biri olarak göstermektedir. Esrar dede ise sadece kâtipliğinden bahsediyor. Bunun dışındaki diğer kaynaklar sadece Cevrî'nin özellikle hattatlık yaparak geçimini temin ettiğini bildiriyorlar.

Cevrî 1065/1654 senesinde vefat etmiştir. Ölümünden sonra Râî şu tarihi düşmüştür:

Ey gelip bu meşhed-i pâki ziyÂret eyleyen

Bil ki bu èÂrif-i billÂha olmuştur mekÂn

Bu münevver meşhed ü bu türbe-i cennet-miâÂl

Oldı Cevrî'ye maûar pür nÿr ola fi küll-i Ân

Gÿş edince fevtini yÂrÂn didi tâRiðini

ایله یارب جوریه فردوس اعلاده مکان

Nisârî de şu tarihi vücuda getirmiştir.

جوری بی ممنون لطف ایدہ جناب کردگار

Âsım zeyli'nde ise şu Farsça tarih kayıtlıdır.

رفت جوری از جهان بی وفا (Ergun,[t.y.] s.1053).

Cevrî'nin kaç yaşında öldüğüne dair bir bilgiye sahip değiliz. Emir Halife adına yazmış olduğu bir mesneviyi 1029/1619 senesinde tamamladığına ve divanında bu tarihten önce hiçbir tarihe tesadüf edilmediğini dikkate alarak Sadettin Nüzhet Ergun şairin bu eseri 20-24 yaşlarında yazdığını varsayarak şairin 58-60 yıl yaşadığı tahminini ileri sürmüştür (Ergun,[t.y.] s.1053).

Müstakimzâde Cevrî'nin vefatına dair şu bilgileri aktarmaktadır:

“Cevrî rahatsızlığını Sarı Abdullah'a haber veriyor. Vefatından sonra mahalle halkı kendisi ile adem-i ülfetlerinden hakkında sü-i zan ashabından olmakla cenazesine gelmiyorlar. Ev halkı ıstırapta iken Sarı Abdullah yirmi otuz ihvaniyle gelip cenazesini bizzat gasil ve namazını dahi kendisi kılıp “eğrikapu, haricinde defnediyor. Bilahare baş ve ayak taraflarına birer servi dikeyor.” Müstakimzâde “kabri mestur olduğundan ancak ihvanın malumudur (Gölpınarlı, 1931, s. 149).” demiştir.

ESERLERİ

1- Divan: ⁵

Cevrî divanının Türkiye kütüphanelerinde 40'a yakın yazma nüshası mevcuttur.

Divanda 84 kaside, 22 kıta (beyit sayıları muhtelif), 6 mesnevi şeklinde yazılmış kıta (3'ü farsça), 5 terkîb-i bend, 2 terci'-i bend, 272 gazel, 5 matlâ, 124 tarih (2'si Farsça), 33 rubai (30'u Farsça), 7 tahmis, 8 tesdis vardır.

Kasidelerden 2'si na'at-ı şerif, biri Mevlânâ için yazılmış medhiye, 4'ü Sultan 4. Murad'a sunulmuş, Dört kaside Sultan İbrahim'e, iki kaside ise 4. Mehmed'e sunulmuştur.

Bunların dışındaki kasideler devlet büyüklerine sunulmuş veya gönderilmiştir.

Cevrî divanın en zengin kısmı hiç şüphesiz tarihleridir. Toplam 124 tarih kıtası bulunan divanda dönemin pek çok tarihi olayına dair bilgiler bulunmaktadır.

2- Selim-nâme:

Şükrî-yi Bitlisî'nin 930/ 1523 senesinde yazmış olduğu mesnevinin 1037/1627 senesinde metnin dilini ağır ve ağıdalı bularak “zamâne üslûb-i şi'rine tevfi'ân tanki'ó edilerek ayrıca na'omedilmiştir.” (Ergun,[t.y.] s.1062).

Şükrî'ye ait olan Selimnâme Mustafa Argunşah tarafından yayınlanmıştır.⁶ Cevrî'nin esere ilave ettiği beyitten eseri Ruznameci

⁵ Cevrî: Hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve Divanının tenkildi metni, haz. Hüseyin Ayan, Atatürk üniversitesi yayınları, Erzurum: 1981

İbrahim Efendi'nin Kedhüdası Köse Ali Bey'in arzusuyla kaleme aldığını anlıyoruz (Ergun,[t.y.] s.1062). Eserin yazma nüshası Millet Kütüphanesinde bulunmaktadır.⁷

Cevrî'nin yaptığı bu "sadeleştirme" bir asır sonra dil anlayışının değiştiğini göstermesi bakımından da incelenmeye değer bir eser olup Şükrî-i Bitlisi'nin eseriyle Cevrî'nin kendi zamanının dil anlayışına uygun olarak tekrar yazdığı metin karşılaştırıldığı takdirde 16 ve 17. yüzyıllar arasındaki dil ve üslup anlayışlarını karşılaştırma imkânı bulunacaktır.

3- Hilve-i Çehâr-yâr-i Güzîn:

Cevrî'nin en çok şöhret bulmuş eseridir. Pek çok nüshası bulunan eser üç defa basılmıştır.⁸ 145 beyitten oluşan bu küçük mesnevi Hâkânî Mehmed Bey'in Hilve'sinden ilham alınarak 1040/1630 yılında yazılmıştır. Eser dörf halifeyi değişik özellikleriyle öven kısa bir manzumudur (Gülmez, 2006, 19).

4- Melhame:

Cevrî'nin meşhur eserlerinden biridir, İstanbul kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası vardır. Mesnevi tarzında yazılmıştır. İstanbul'da iki defa tab edilmiştir.⁹ Bu eserde aynen Selim-nâme gibi daha önce tahrir edilmiş olan bir başka eserin dilinin "güncellenerek" yeniden yazılmasından ibarettir. Eserin asıl ismi Şemsiyye olup müellifi Yazıcı Selahaddin tarafından 811/1408 senesinde telif edilmiştir. Yazıcı'nın Şemsiye'si 4788 beyitten müteşekkil iken Cevrî'nin Melhame'si 3617 beyittir (Ergun,[t.y.] s.1064).

Hüseyin Ayan, Cevrî'nin kendi döneminin Türkçe anlayışına göre eseri yeniden yazdığı ve dilini Yazıcı'nın dilinden daha ağdalı bir hale soktuğunu belirtmektedir (Ayan, 1981, s.21).

5- Hall-i Tahkikat:

1057/1647 yılında kaleme alınmış olan eserin adı aynı zamanda telif tarihidir. Sadrazam Sofu Mehmed Paşa'ya ithaf edilen Hall-i

⁶ Selimname / Şükrî-i Bitlisi; yay. haz. Mustafa Argunşah. -- Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1997. XII, 347, 10 s. ; 24 cm. -- (Erciyes Üniversitesi yayınları; 100)

⁷ Ali Emiri Manzum 1310. 151 varak.

⁸ İlk baskısı pek çok hata ile dolu olduğundan 1309 senesinden yayınlanan Mekteb mecmuasının 1. ve 2. sayılarında tekrar tab edilmiştir. Üçüncü olarak Tahiru'l Mevlevî tarafından 1317 senesinde İstanbul'da Karabet matbaasında 24 sayfa basılmış, Tahiru'l Mevlevi hülâsa ile Cevrî'den ve eserlerinden bahsetmiştir.

⁹ Önce 1272 senesinde Matbaa-i Amire'de ve 1304'te İlhami Fevzi Matbaası

Tahkikat 415 beyitten oluşmakta ve 61 beyitlik giriş kısmından sonra Mevlânâ'nın Mesnevî'nin ilk 18 beytiyle eserden seçilen kırk beytin her birine beşer beyit eklenmesinden meydana gelmiştir. Türkiye kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası bulunan eser 1269 yılında Takvimhâne-i Âmire matbaasında tab edilmiştir (Gümüş, 2009, 249).

6- Aynü'l-Füyûz:

1057 senesinde tertip edilmiş olan eser yine Sofu Mehmed Paşa'ya ithaf edilmiştir. Eser, Mevlevî büyüklerinden Yusuf Sineçâk'ın Mesnevî'den intihap ederek oluşturduğu Cezire-i Mesnevi adlı eserine yapılan manzum bir şerhtir (Güleç, 2004, s.11). Her beyit beş Türkçe beyit ile şerh edilmiştir. Eser 1269 yılında Takvimhane-i Âmire'de Hall-i Tahkikat ile birlikte tabedilmiş ve Selahaddin Hidayetoğlu tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır (Güleç, 2004, s.11).

7- Nazm-ı Niyâz:

12 ayın özelliklerinden bahseden Mart ayından başlayarak, yılın aylarını nazmeden mesnevi tarzında yazılmış bir eserdir. Yaklaşık 200 beyitten oluşmuştur. Bilinen en eski nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde olan eser 1058/1648 yılında yazılmıştır (Ergun,[t.y.] s.1065). Süleymaniye Kütüphanesi yazma bağışlar bölümü 7235 demirbaş numarası ile kayıtlı muahhar bir nüsha vardır. Aynı nüshanın 81. varağında Cevrî'ye ait olduğu farzedilen Tecvidü'l Kur'an adlı bir eser daha vardır.

8- Risale der Beyan-ı A'dad-i Sıfatha-yı Nefs-i İnsani:

Hakîm Senâî'nin tilmizlerinden Vecdî mahlaslı Abdulvahid Gaznevi'nin Me'hazû'n-Nüfûs adlı eserinin tercümesi olduğu belirtilen eser mensurdur. Süleymaniye kütüphanesinde biri Nafiz Paşa bölümü 402, diğeri ise Yazma bağışlar 547 demirbaş numarasında kayıtlıdır (Ayan, 1981, s.29).

9- Muamma Risalesi:

Naimâ tarihinde "Muammaya müteallik bir risalesi ve müfredat-ı tıbbâ müteallik bir garib manzumesi vardır" demiştir (Naima,2007, c.4, s.1635). Taramış olduğumuz kütüphanelerde Cevrî'ye ait böyle bir esere rastlayamadık.

10- Müfredat-ı Tıb Manzumesi:

Yine Nâimâ tarihinde “müfredat-ı tıbbâ müteallik bir garib manzumesi vardır” diye kaydetmiştir ama bu isimle Cevrî'ye ait herhangi bir esere rastlanmamıştır (Ayan, 1981, s.28).

Bu eserler dışında bazı eserler Cevrî'ye nispet edilmiş olup bunlar kesin surette ona ait olmayan eserlerdir. Bunları hem Sadeddin Nüzhet Ergun Türk Şairleri adlı eserinde hem de Hüseyin Ayan hazırlamış olduğu Cevrî divanında bunları reddetmişlerdir. Bunlar sırasıyla;

1-Cevrî tarihi: Eser Cevrî'den sonraki olayları da içermekte olup Edirneli Ağazade Urfî Mehmed Ağa'ya aittir (Ergun,[t.y.] s.1066). İki cilt olarak İstanbul'da, 1. cildi 1291, 2. cildi 1292 senesinde Süleyman Efendi matbaasında “Osmanlı Tarihi” adıyla basılmıştır (Ergun,[t.y.] s.1065).

2-Tercüme-i Pend-i Attâr: PendnÂme Şehzade Beyazıd'ın isteği üzerine tercüme edilmiştir (Ergun,[t.y.] s.1066). Şehzade Beyazıd'ın 1526-1562 yılları arasında yaşadığı göz önünde tutulursa tercüme bir başka Cevrî'ye ait olmalıdır. Eser 1315 senesinde Mihran matbaasında Cevrî Çelebi adıyla tabedilmiştir.

CEVRÎ'YE NİSBET EDİLEN HÂFİZ DÎVÂN'ININ İLK GAZELİNE YAZILAN ŞERH

Cevrî divanını yayımlayan Hüseyin Ayan ve daha öncesinde Sadeddin Nüzhet Ergun “Risale fi Ahvâl-i Sülûk-i Hâce Hâfız-ı Şîrâzî” adıyla tabedilen eserin Cevrî'ye ait olduğuna dair herhangi bir kayıt olmadığını iddia ederek bu eseri Cevrî'ye nispet edilen eserlerden biri olarak kabul etmişlerdir. Oysa bizim tespit ettiğimiz Süleymaniye Kütüphanesi Tercüman Bölümü 287 numarada kayıtlı olan yazmada eserin Cevrî'ye ait olduğuna dair şu bilgiler yer almaktadır: “Bu risâle-i laüfe bâlâ-nişin-i maüAm-ı dânişverî Cevrî Efendi'nin çekide-i üalem-i muëcez beyânıdır ki biñ altmış yedi (1067) senesinde taörir olunmuştur.”

Bu ifade ile eserin dönemin ünlü bir hattatı olarak birçok eser istinsah etmiş olan Cevrî'ye aidiyetini tam olarak delillendirmek mümkün olmasa bile elimizdeki yazmayı Cevrî'nin istinsah ettiği eserlerle karşılaştırdığımızda yazmanın Cevrî tarafından istinsah edilmemiş olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Buna rağmen hem metnin

içinde hem de diğer biyografik ve tarihî kaynaklarda bu bilgiyi ispat edecek bir bilgiye sahip değiliz.

Te'lif kerde-i Cevrî üst başlığıyla basılan ve yazma nüshada “Risale fi Ahvâl-i Sülûk-i Hâce Ôâfiz-ı Şirazî” adıyla yer alan eser Hâfiz’in hayatından, seyr ü sülûkundan, dönemindeki dar görüşlü insanlardan, riyakârlar ve onu çekemeyenlerin Onun hakkında ne düşündüğünden bahseden bir giriş yazısıyla başlamaktadır. Burada aktarılan bilgiler Derviş Abdullah adında bir Seyyah-ı Rûmî’nin dilinden aktarılmakta olup adı geçen şahsın Şiraz’da karşılaşmış olduğu bir Kalender dervişten dinledikleri ve ondan alıp kendisi için istinsah ettiği evraktan aktarmıştır. Şirazlı kalenderî derviş bu bilgilerin kendisine atalarından Hâce Abdulâlî adında bir kimseden tevarüs ettiğini belirtmektedir. Derviş Abdullah Şiraz’dan döndükten sonra karşılaştığı erbâb-ı ma’rifet kimselere bu evrâkı gösterdiğini kiminin bunları okuyup safâlandığını bazılarının ise ‘hîrz-i cân’ için yazıp yanlarında taşıdıklarını aktardıktan sonra Farsça bilmeyen ‘yâr-i azîz’ler için Türkçeye tercüme ettiğini belirtmektedir.

Eserde anlatıldığına göre Hâfiz, erbâb-ı dil ile sohbet ve ashâb-ı ma’rifet ile ülfet etmekten lezzet almakta, arifler meclisinde ibraz olunan kelimât-ı kudsiyeden neşvedâr olmakta, mahfil-i fukarâda yayılan vâridât-ı ilahiye güherlerini gûş-i hûşuna gûşvar etmekte ve gittikçe akl-ı meâşî bir kenara bırakıp derûnunu rahmâni cezbelerin nuruyla doldurmaya başlamıştır.

Eserin ikinci bölümünde Hâfiz divanının ilk gazeli tasavvufi bir bakış açısıyla kısaca şerh edilmiştir. Şerh yapılırken izlenen yöntem hakkında ise kısaca şunları söyleyebiliriz:

Her mısra ayrı ayrı şerh edilmiş ve kelimelerin birebir anlamları verilmemiştir. Tamamen tasavvufi anlam dünyası ile şerh edilmiştir. Bazı mısralar şerh edilmeden önce bir cümleyle tercümesi yapılmış ve ardından şerh edilmiştir.

RİSALE Fİ AHVÂL-İ SÜLÛK-İ HÂCE ÔÂFİZ-İ ŞİRÂZÎ

[1b] Bu risâle-i laûife bâlâ-nişîn-i maûâm-ı dânişverî Cevrî Efendiniñ çekide-i úalem-i muècez-beyânıdır ki biñ altmış yedi senesinde taórîr olunmuşdur.

Risâle fi aóvâl-i sülük-i Ôvâce Óâfîd-i Şirâzî raómetullah éaleyh vâsièaten.

Beyit

شارح شعر حافظ شیرازی که ندارد ترازی اذعان

در منظوم را کند منشور بیت معمور را کند ویران

ErbÂb-ı faûr u fenÂdan Dervîş èAbdullÂh nÂm bir seyyÂó-ı Rÿmî akùÂr-ı èÂlemi geşt ü güzÂr ve seyr ü temÂşa-yı şehR u diyÂr ederek óiùua-i PÂrsa vazè-ı úadem ve şehR-i ŞîrÂz'ın seyrine bezl-i saèy u himem edüb bir òÂnkÂhta misÂfir ve şehR-i mezbÿrun kÿçe vü bÂzÂrını zÂir ü sÂir olduâi óÂlde görür ki èAbdalÂn-ı öüðÂdan bir óerîf-i úalender-símÂ ve bir ôarîf-i rind-i yektÂ úarşudan gelür ve ÒÂce Óâfið'in bu beytini okur:

Beyit

خلوت گزیده را تماشا چه حاجتست

چون کوی یار هست بصحرا چه حاجتست

Dervîş AbdullÂh der ki çünkü ol úalenderî merdi bu óÂl ile gördüm ve úarîb olduúda selÂm verdim redd-i selÂm edüb ey dervîş

dedi az کدامین دیار می آیی و سلام چه قوم می آوری¹⁰

Ben dedim az la مکان می آیم و سلام لا مکانیان می آورم¹¹

Úalenderî dedi خوب گفتی ما نیز از آنجا آمدیم و باز به آن سو خواهیم رفت¹²

Dervîş èAbdullÂh der ki, ol kalenderî ile birkaç óaúve refÂúat edüb ol úalenderiye münÂsebet ile ÒÂce Óâfið'in keyfiyet-i óÂlinden ve mebÂdí-i sülÿk aóvÂlinden suÂl ettim.

Ol úalenderî dest der baâal edüb bir cüzdÂn çıkardı ve içinden bir iki pejmürde ve köhne evrÂú alub destime sundu ve ayıttı: ÓÂce Óâfið'in sebep-i irÂdeti ve bÂèiâ-i inÂbeti bu evrÂúda ketb olunmuşdur ve bu evrÂú bizim ecdÂdımızdan ÓÂce èAbdu'l-èalî nÂm kimesneden bize intiúÂl etmiştir ki ÓÂce-i mezbÿr ÓÂce Óâfið ile bir nice zamÂn úarîú-i úalebde refú olmuşdur. Kendiniñ ve Óâfið'in esbÂb-ı sülÿklerini ve bu yolda vuúyèa gelen óÂllerini bu evrÂúta âebt etmiştir mütÂlaèa úıl ki meâlÿmuñ ola dedi.

Ben daòî birÂder yol üzerinde mütÂlaèa güçtür lüüfuñuz olursa öücrede baúb baèdehu size teslim edelim dedim. Öyle olsun dedi. Pes dervîşe vedÂè edüp öücreye geldim ve Ânı mütÂlaèa edüp aóvÂli bildim ve içinde ÓÂce Óâfiz'in aóvÂline müteèalliú olan maúÂlÂtı kendü cerídeme yazup nüsòayı úalendere teslim eyledim. Ve ol

¹⁰ Hangi diyardan gelirsın ve hangi kavmin selamını getirirsın

¹¹ Mekânsızlıktan gelir, mekansızların selamını getiririm

¹² İyî dedin, biz de oradan geldik ve o yine tarafa gideceğiz

diyÀrdan èavdet ettikte vardıım şehirlerin erbÀb-ı maèÀrifine göstermege başladım. Kimi oúuyup [2a]ãafâlandı ve kimi dağı yazınub òırz-ı cÀn eyledi. Baèdehu FÀrisi bilmez yÀr-i èazız için Türkiye terceme ettim deyu ol evrÀúda yazılan maúÀlÀtı bu gýne taörir eylemiş ki merdÀn-ı ÖüdÀnıñ mümtÀzı meydÀn-ı vefÀnıñ ser-endÀzı rindÀn-ı èaşúñ pÀkbÀzı firúa-ı melÀmiyyünuñ ser-efrÀzı erbÀb-ı cÀnıñ hemrÀzı yaèni ÓÀce ÓÀfið-ı ŞîrÀzî raómetullÀhi èaleyh mebÀdí-i úalebde àÀyet şevú u àarÀm ve àafÀ-yi tÀm ile erbÀb-ı dil àoóbetine mülÀzemet ve aãóÀb-ı maèÀrif ile àoóbet ve úlfet etmekten leðdet alup meclís-i èurefÀda ibrÀz olunan kelimÀt-ı úudsiyyeden neşve-dÀr ve maófil-i fuúarÀda basú olunan vÀridÀt-ı ilÀhiye güherlerini gýş-i hýşa gýşvÀr etmekten derýnunda ÀsÀr-ı àafvet müşÀhede edüp gittiúçe èaúl-ı maèÀşa hevAdÀr olmaútan fÀrià ve derýnu envÀr-ı cezebÀt-ı raómaní ile bÀriè olmaàla başlayup mÀsivÀya müteèallíú olan èumýrda tekÀsül ve èavÀm-ı nÀsıñ iètibÀr ettiği efèÀli icrÀé etmekten teàÀfúl gösterir oldu. Şehr-i ŞîrÀz'da ÓÀfið'in úadímí ÀşínÀları ve ahÀlí-yi maóallesi gördüler ki ÓÀfið evvelki gibi òalú ile iðtilÀú etmez ve aóbÀb gittiği yere gitmez oldu. GÀh Úalenderíler meclisinde gÀh Óayderíler cemèinde gÀh Óalvetíler savmaèasında gÀh Celvetíler cilve-gÀhında gÀh ÓarÀbÀtíler úaríúinde görünmeye başladı. Ve gÀh aázından baèzi sözler naúl eder oldular. EóíbbÀ ve èadiúÀsı HÀfið'in bu óÁlinden muèuarib olup kimisi lillÀh ve kimisi àaraø-Àlyde Óafið'ı gördükçe pend ú nasióata başlayub;

Ey ÓÀfið óayfÀ ki úaríkiñi úoyub yañlış yola gidiyorsun ve bed-nÀmliú vÀdisine düşüb kendüñe àadr ediyorsun. Bir alay ışıúlar ve èabdallar ve bî-meðhebler ile iðtilÀú etmege meyl etmişsin óaúúúÀt dín ú meðhebden çúarsın ve òÀne-i iètiúÀd ve IslÀmıñı yúarsın dediler ve bir bölük maóalle muèzísí cÀhil MüslümÀnlar dağı ey ÓÀfið úande gezersin mescíde gelmez oldun cemÀeat arasında görünmekten kaldım, seni maóalleden iørÀc etmek gerekdir dediler. Ve bir bölük úavim dağı ÓÀfið'ı gördükte birbirlerine gösterip şu óerif melÀóide yoluna sÀlik olmuş, namÀz ve Àbest yolundan dönmüş AllÀh için óÀkime söyleyüp óaúúúandan geldirmek gerek dediler ve bir bölük úavim dağı ki zuèumlarınca şîer-şinÀslar ve suðen-fehm geçünüp geçinürlerdi ÓÀfið'in baèzi èÀşúúÀne eşèÀrını yazınub iàúilÀóÀt ve eíbÀrÀt-ı ÀrifÀndan bî-òaber olmaàla maènÀsına dürlü dürlü úıl u úÀl ile baóâ edüb kimi [2b]neèýðubillÀh bu söz küfürdür kimi estaàfirullÀh işte bu edÀ melÀóide edÀsıdır ve kimi dağı efendiler bu sözleri Şeyòüislam óaóretlerine gösterip fetvÀ alub cezÀsını vermek gerek ve bir bölük úavim dağı fuúahÀdan ve èulemÀdan geçinüp ÓÀfið'in sözlerini teévílÀt ve tevcíhÀt ile çeküp

òalúa cevÀb vermek isterler idi. Ve ekÀbir ve aeyÀndan bir bölük devletlüler bre şu ÓÀfiò dedikleri şÀeir zındíú olmuş, óÀşÀ muèteúidÀt-ı ehl-i sünnet ve cemÀati inkÀr edermiş gibi şÀeirler hep böyledir buñlara yüz vermek ve íosÀn etmek òauÀdir deyüb óauúında böyle sözler söyler idi ve bir bölük eşòÀã ve erÀzil daòì zuèumlarınca meòÀhibiñ isimlerini ezberlemişler ammÀ resmlerinden bí-òaber ÓÀfiò RÀfiòí olmuş yok Óulýlí olmuş, yok Óurýfi olmuş demeye başladılar.

Muòaaãal-ı kelÀm şehriñ içine úabíò úabíò ve işi gücü olmayan òemmÀmlar arasına baòá u cidÀl ve lec düşüp ÓÀfiò'íñ úulaúları böyle muvaóoes ãadÀlar ile doldu. GüyÀ bir vÀdí-yi pür vaósete düşüb àyllar etrafını aldı. ¹³من يسمع يخل úavli üzre derýnuna efkÀr-ı fÀside gelüb neyleyecegin bilmez idi. Ama yine bir vaúit ve bir zamÀn eÀrifÀn-ı ilÀhí ãoóbetinden kesilmeden Àòir-i kÀr mürşidÀn-ı úaríú-i Óauúíñ birinden beyèat etmege íótiyÀr ve kaáyye-yi hÀdiden şürýr-i aayÀrdan taóaffuò cezmine úarAr virüp kendi mürşidi olan eáziziñ bezm-i únsüne varup hezÀr girye ve zÀrí ile taòarruè ve ibtihÀl ile ielÀm-ı óÀl edüp ayıttı

الا يا ايها الساقى ادر كاسا و ناولها

Ey baña muòabbet curèasından keyf-i taleb baòş eden sÀuí-yi cÀm-ı vaòdet ol kÀse-i pür-şarÀb-ı zevki devr ettir ve sun nýş edelim ve bilmiş ol

كه عشق آسان نمود اول ولى افتاد مشكلها

ZírÀ bÀziçe-i eàşú-ı ilÀhí evvel ÀsÀn göründü bize ama soñra bunuñ gibi müşkiller vÀkiè oldu ve bu müşkilAtıñ vuúuèu beni efkÀr-ı fÀsideye ve bím-i cÀna düşürdü. Eger min baèd böyle hýşyÀr úalırsam cÀn òavfi àalebe edip kendimi nÀúíã ü nÀ-tamÀm iken varúa-ı helÀka ãalmak muúarrerdir. ZírÀ mebÀdi-i úalebde çekdigim ÀIÀm ve meşauúúatten bildim ki

ببوى نافهء كاخر صبا زان طره بگشايد

Nesím-i feyø-i ilÀhí ol úurre-i pür euúdeden yaèni bu emr-i müşkilden bir nÀfe rÀyiòAsın açá, yani nÀfe-i haúíúat meşÀm-ı cÀna müşk-i àÀfi byýini getüre ve demÀà-ı derýnum muèauúar ola

[3a] ز تاب جعد مشكينش چه خون افتاد در دلها

Ol úurreniñ úıvırcıú mýylarınıñ бүklümünden dillere ne úan düşmüştür.

¹³ İşiten düşünür

Yaèni niúÀb-ı cemÀl-i aóadiyyet olan perde-i saüvet-i celÀl refè olub dídÀr-ı şÀhid-i maúsyd nümÀyÀn olunca vÀúie olan şikenc ü iùurÀbdan úÀmet-i èuşşÀú òam ender òam olub nÀfe-i müşkÀb gibi sÀlikÀn-ı deşt-i ümid ve tÀlibiñ göñülleri úan ile dolmuştur. Bu emriñ iútiòÀsı böyle oldugun idrÀk idügin idrÀk idüb bu úariúíñ envÀè-ı meşauúÀtini biñ cÀn ile úabýl ettim. Ey delil-i sebíl-i Óau her ne fermÀn ederseñ mutiè u münüÀd olup sözüñden dönmeziz zirÀ sen sÀliklere dÀimÀ dersin ki

بمی سجاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید

ŞarÀbla seccÀdeyi boya eger saña pír-i muàÀn derse.

Yaèni, mürşidiñ fermÀnı âyret-i òÀhirde òauÀ görünürse müride lÀzım olan ãevÀb görmektir. ZirÀ fehm ettim ki seniñ şarÀb dedigiñ keyfiyet-i èaşú-ı ilÀhidir. Ve seccÀde dedigiñ nefsi emmÀreniñ perestgÀhı olan maóall-i shevÀt-i dünyeviyedir ve pír-i muàÀn dedigiñ sensin ki mürşidsin. Ve muà taèbirinden murÀdiñ imÀn-ı mecÀziden yaèni iètiúÀd-i resmí-i taúlididen çıúup küfr-i óauúúí yolundan imÀn-i yaúini úarafına sÀlik olan müridlerdir óÀşÀ ki seniñ kelimÀtıñdan rÀyióa-ı küfürden bir eâer ola. ZirÀ bu muóauúauúdır ki

که سالک بی خبر نبود ز راه و رسم منزلها

SÀlik-i úariúat-ı ÓudÀ olan mürşid-i kÀmil úariú-i Óauú'ıñ rüsým u úavÀèidinden bí-òaber degildir.

Müridiñ her menzilden èubýruna ve her vÀdiden mürýruna ne lÀzım idigin bilür her bir maúÀmda müridiñ göñlüne gelen efkÀr-ı fÀside müridi yoldan alúoyup türlü türlü âyretler gösterir. Sen ol òavÀurı defè etmeye úÀdirsin. Biz daò bir dem meká ü ÀrÀm ve èayş-i müdÀm arzýsunda degiliz. ZirÀ

مرا در منزل جانان چه امن و عیش چون هر دم

Baña cÀnÀn maúÀmına giden menzilde ne emn ü èayş úapusu belki bu úariúíñ menÀzili ki ãabr u zühd ü verè ü òavf ü recÀdir. Onlarda bile meká ü úarÀr etmek istemem ve o maúÀmlarda nice ÀrÀm edeyim ki çün her nefes

جرس فریاد می دارد که بربندید محلها

Ceres feryÀd eder ki yükleriñizi baálañız.

Yaèni ey mürşid-i óauúúí seniñ lisÀn-ı irşAdıñ dÀimÀ KÀèbe-i kyy-i cÀnÀn sÀliklerine ey sÀlikler bir menzilde raò-ı iúÀmet salup ÀrÀm etmeñüz zirÀ menÀzil ve merÀóil bí-nihÀyettir.

Beyit

ای برادر بی نهایت در گهیبست

بر هر آنجا می رسی با الله مایست

Maómil-i cehd ü himmeti[3b] nÀfe-i eàşú u muóabbete bend idüp sÀrbÀn-ı hidÀyete teslím-i mehÀr ve menzil-i Àðere erişmeye saèy-i bí-şümÀr eyleñüz. Biz daòı emrine imtiâÀl edüp bu menzile gitmekte iómÀl etmeziz. Ama her menzile ki varırız bir gÿne òayÀlÀt ve bir nevè efkÀr ile derÿnumuz dolar ve bu deryÀ-ı mevvcAcıñ emvAcından òavf-i cÀna düşüp iøùirÀri Àh u figÀn edersek bize taèaccub etme ki

شب تاریک و بیم موج و گرداب چنین هایل

Úarañu gice ve mevc úorúusu ve böyle bir úorúulu girdÀb

Yaèní ey mellÁó-ı sefine-i óaúuíú egerçi seniñ emriñle keşti-i vücüdumuzu deryÀ-yı fenÀya āaldıú ama henÿz beşeriyet òulmeti üzerimizden mündefiè olmayup girdÀb-ı hevlnÀk-ı mekr-i nefse düşmek endişesi bizi mütelevvin ve mütekeddir etmektedir pes bu óÀlimizi saña èarø itmeyüp úanàı nÀdÀna èarø idelim bu derdiñ çÀresini úanàı óÀmíden isteyelim

كجا دانند حال ما سبکباران ساحلها

SÁóilleriñ sebük-bÀrları bizim óÀlimizi úande bilürler.

Yaèní sÁóil-i āaflet ve berr-i úabíeat-ı sebük-bÀrı olan nÀdÀnlar bizim aóvÀlimizi nice idrÀk ederler ki onlar kendi zuèumlarınca āahn-ı āohbette ve sÁóil-i selÀmette müştereklerdir pes bize lazımdır ki min-baèd kendi aúlımız muúteøÀsınca òod-kÀmlık yoluna gitmeyevüz ve óuøÿr-i mürşide èarø-ı óÀl idüp Àanıñ tedbiri olmayınca bir iş etmeyevüz zírÀ.

همه کارم ز خودکامی ببینام کشید آخر

Bu zemÀneden cümle kÀrım òodkÀmlıú sebebinden beni èÀúibet bed-nÀmlıga çekdi. èAúılmca yürümekten rüsvÀ-yı èÀlem oldum. Yañılış yollara düştüm ne maènÀ óÀsıl ettim ne maèrifet kesb eyledim. KÀh dÀnişmend oldum kÀh faúih oldum kÀh zÀhid oldum kÀh āÿfı oldum kÀh èÀrif oldum bu heves ettiğim maènÀlar beni televvüne āaldı ve óayret ve endişe èaúılmı aldı. Ettüğimden utanup

نهان کی ماند آن رازی کزو سازند محفلها

Úaçan gizli úalır ol rÀz ki Àndan maófiller düzeler.

Nice pinhÀn olur ol esrÀr ki Ànı söylemek için cemèiyyetler dÛrÛlÛp muóÀsebeler sÛylene pes benim daòì evøÀè ve eùvÀrım birbirine uymadıından eóibbÀ óÀlime taraóóúm taríki ile yazıú şÛyle bir úÀbil-i vücÛd kimesne nefsi nÀùúasını tekmíl etmege çalışmayup kendini beyhÛde øÀyiè eyleyÛp kendü èaúli ile sÛlyk ettiği vÀdileri òyb òann ediyor didiler ve aèdÀ ise [4a] istihzÀ vechi ile úavme yÀdigÀr dÀniřmend olmuş you you faúih olmuş nice faúih ãÛfi olmuş, baúa tÀcını baúa misvÀúını nice ãÛfi èÀrif olmuş baúa òerÀfetini gÛre neòÀketini dimege başladılar. Bu cÛmleden el çekip ehl-i dil ãoóbetine mÛlÀzemet ettiğim zamÀn da óod maélym-i řerifiñizdir ki neler işittim ne zehirler yuttum. Óalú elinden ve dilinden bir ãÛretle òalÀãa mecÀl you Àhiru'l-emr úariú-i faúr u fenÀya sÛlyk edip óuøuruñuza geldim ve ÀsitÀneñiziñ óiòmetini cÀn-ı èazize minnet bildim dedikte mÛrşid-i kÀmil daòì taósın ve Àferin edip dedi ki

حضورى گر همى خواهى ازو غايب مشو حافظ

Eger òÀhirde ve bÀúında bir óuøÛr ve ÀsÀyiř dilerseñ ey ÓÀfiò mÀ-hÛve'l-maúãÛddan àaybet eyleme ve mÛrşid óuøÛrundan dÛr olma ve ol óuøÛrdan dÛr olacak aóvÀl ile kendüñi meřàÛl etme úalbiñi Óaúú fikrinden cÛdÀ idecek aóvÀle tevaààul gÛsterme ve ÀgÀh ol

متى ماتلق من تهوى دع الدنيا واهملها

HevÀsında yildüđiñ maóbyb ve maúlyb ile mÛlÀúí olduauñ zamÀnda dÛnyÀyı terk eyle ve Ànuñ òumÛrunu da iómÀl ve tekÀsÛl eyle zírÀ dÛnyÀ ile ÓudÀ bir maóalde cemè olmaz. ÓuãÛæen óadíâ-i şerifde vÀrid olmuşdur ki dÛnyÀ Àòiret ehline ve Àòiret dÛnyÀ ehline ve ikisi daòì ehlullÀha óarÀmdır. Sen daòì menzilinde àÀbit-úadem olup terk-i dÛnyÀ ve èuúbÀ etmekte ber-úarÀr ol ki murÀda vÀsıl olasın.

èÀrif ne řÀd olur bu cihÀnda ne àam çeker

cÀhil hemişe řÀd olayın dir elem çeker

Kaynakça

- Ayan, H. (1981). Cevri: hayatı, edebi kişiliği, eserleri ve divanının tenkidli metni. Erzurum: Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi.
- Ayar, M. T. (2007). Hâfiz-ı şirazi'nin bazı gazellerine řerh tekniği ačíısından Sûdi ve Konevî'nin yaklaşımları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Bursalı Mehmet Tahir. (1333). Osmanlı Müellifleri. (1-3 cilt) İstanbul: Matbaa-ı Amire.
- Devvanî, C. (1373 h.ş.). Nakd-i Niyazi der şerh-i du beyt ve yek gazel ez hace Hâfız Şirazî. (Hüseyin Muallim, haz.). Tahran; İntişarat-ı Emir Kebir.
- Ergun, S. N. (1936). Türk Şairleri.(1-3 Cilt) [y.y.]
- Genç, İ. (2000). Esrar Dede: Tezkire-i şuara-yı mevleviyye : inceleme, metin, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.
- Gölpınarlı, A. (1931). Melamilik ve Melamiler. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Güleç, İ. (2004). Türk Edebiyatında Cezire-i Mesnevi Şerhleri” Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies, XXIV s. 159–179.
- Gümüş, S. (2006). Cevrî İbrahim Çelebi ve Hilye-i Çihar-Yar-ı Güzin adlı eseri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Gümüş, Z.(2009). Mesnevî’ye Cevrî’nin Manzum Şerhi: Hall-i tahkîkât, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/6, 231-250
- Hidayetoğlu, S. (1986). Cevrî’nin Aynü’l-Füyûz adlı eserinin tenkildi metni. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kolunsağ, İ. (2012). Derviş Hâfız Abdülkadir Galebe-i Sultan-ı Aşk (metin-inceleme). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü, İstanbul.
- Muallim Naci. (1986). Osmanlı Şairleri, (Cemel Kurnaz, haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Naima, M. (1281). Naima Tarihi: Ravzatul’l-Hüseyn fi hulasati ahbari’l-hafikeyn. İstanbul: Matbaa-ı Amire.
- Şeyh Gâlib. (1994). Şeyh Galib Divanı (Muhsin Kalkışım, haz.) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şükri-i Bitlisi. (1997). Selimname (Mustafa Arğunşah, haz.). Kayseri : Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Yümni, M. E. (1337). Kitab-ı Cezbe-i Aşk: Tahmis-i Yümni ber Divan-ı Hâfız-ı Şirazî, İstanbul: Matbaa-ı Amire.

www.arsivakurdi.org

DI EDEBIYATA KLASİK A KURDÎ DE TEXMÎS Û TEXMÎSÊN MELA 'ELİYÊ BAQUSTANÎ

M. Zahir ERTEKÎN

Arş.Grv., Bingöl Üniv., İlahiyat Fakültesi,
Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı

Özet

Klasik Kürt Edebiyatında Tahmis ve Molla Ali Bakustani'nin Tahmisleri

Bu çalışmamızda klasik edebiyatın önemli nazım çeşidi olan "tahmis" üzerinde durulacaktır. Tahmisin edebiyat tarihi içerisindeki gelişimi ile Arap, Türk ve Fars edebiyatında tahmise kısaca değinildikten sonra bu şiir çeşidinin Kürt edebiyatındaki yeri mercek altına alınacaktır. Özellikle Melayê Cizîrî'ye yapılan tahmislere vurgu yapılacaktır ve son bölümde Mela Eliyê Baqustani'nin yayınlanmamış tahmisleri üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tahmis, Klasik Kürt Edebiyatı, Mela Eliyê Baqustani, Cizîrî.

Abstract

The Taxmis in the Kurdish Literature and Taxmises of Molla Ali Baqustani

In this study we will examine an important type of classical literature, taxmis. Also we will investigate the development of the taxmis in the history of literature, the taxmis's features in Arabic, Turkish and Persian literature and especially we will analyze the situation of taxmis in the Kurdish literature.

We will emphasize the taxmises on poetry of Melayé Cezerî in particular and in the last chapter we will interpret three unpublished taxmis of Molla Ali Baqustanî and their situation in the Kurdish literature.

Keywords: Taxmis, Classical kurdish literature, Mela Eliyê Baqustanî, Cizirî.

Kurte

Gotara me dê li ser dîroka texmîsê û geşedana wê ya di nava dîrokê de hûr bibe. Em di serî de bi kurtasî li ser texmîsên Erebi, Tirkî û Farisî rawestim û di pey re giranî û girîngiya cûreya nezmê di edebiyata Kurdî de destnîşan bikin. Piştî wan, em ê li ser texmîsên Mela 'Eliyê Baqustanî ku nehatine çapkirin rawestim û wan li gorî çarçuweya nivîsê binirxînin.

Peyvên Sereke: Texmîs, Edebiyata Kurdî ya Klasîk, Mela Eliyê Baqustanî, Melayê Cizirî.

المخلص

التخميس في الأدب الكردي الكلاسيكية و تخميسات ملا علي الباقستاني

تركز هذه الدراسة على التخميس بالنظم الذي يشكل جانبا مهما للأدب الكلاسيكية، حيث تتناول تطور التخميس في تاريخ الأدب وموقعه في الأدب العربي و التركي والفارسي و التركيز على موقعه في الأدب الكردي، مع إلقاء النظر إلى التخميسات لملاي جزيري. وفي الفصل الأخير يركز على التخميسات التي لم تنشر لملا علي الباقستاني.

الكلمات الرئيسية: التخميس، الأدب الكردي الكلاسيكية، ملا علي الباقستاني، جزيري..

Destpêk

Yek ji cûreyên nezmê yên edebiyata klasîk, texmîs e. Texmîs, bi wateya xwe ya ferhengî pêncîbî/pêncbendî ye (Develioglu, 1988: 1221; Samî, 1989: 389; Manzûr, 1999: 215). Di istilahê de sê rêzên cuda li xezelek, qesîdeyek an jî cûreyeke nezmê a din ku bi malikan

hatiye nivîsîn tê zêdekirin ku jê re texmîs tê gotin. Qafiyeya texmîsê weha ye: aaa(aa), bbb(ba), ccc(ca)... Di ebediyatên klasîk de di nava cûreyên nezmê de cûreya herî nêzîkî texmîsê museddese. Museddese jî pêncîbî ye lê her pênc rêzik jî yê helbestvanekî ne. Texmîs di dabeşkirina cûreyên edebiyata klasîk de beşek ji musemmatê ye. Musemmat cûreyeke helbestê ye ku ji bendan pêk tê û di hundirê xwe de xwediyê gelek şaxan e. Musemmat li gorî hejmarên bendan dabeş dibe. Texmîs jî di nava pêncîbîyan de ye. Ji xeynî texmîsê pêncîbîyê din ên musemmatê ev in: Muxammes, teşîr û tardiyê.

Divê texmîs bi malikên ku têne texmîskirin re hev wate be. Yanî helbestvanekî ku li ber xezeleke helbestvanekî din texmîsa xwe amade dike, divê di çarçoveya mijara xezelê dernekeve. Dîsa divê beytên ku lê têne zêdekirin bi wate û bi vegotîna lihevhatî bin. Di nava cûreyê nezmên de zêdetir xezel hatine texmîskirin. Weke mînak, gellek xezelên şa'îrên weke Fuzûlî û Nâbî hatine texmîskirin, lê hin qesîdeyên helbestvanên weke Nef'î hatine texmîskirin. (Îpekten, 1994: 74) Di hemû edebiyatên klasîk ên milletên rojava de bi piranî helbestên helbestvanên navdar hatine texmîskirin. Lewra helbestên helbestvanê nêvîdar zêde nehatine tercîhkirin. Herwiha bi tenê xezel an qesîdeyên helbestvanekî din jî herdem nehatiye texmîskirin. Carinan helbestvan li helbesteke xwe vegeriya û ew bixwe texmîs kiriyê, weke şa'îrê Osmanî, Cînanî (w. 1595). (Okuyucu, 1994: 249).

Dîroka Texmîsê

Texmîs cara 'ewil di edebiyata 'Erebî derketiye holê. Milletên misilman piştî ku misilmantiyê pejirandinine ji edebiyata 'Erebî, zimanê 'Erebî, hevoksazî û bêjesaziya 'Erebî gellekî sûd wergirtine. Mîrov bi taybetî ji bo Farisî û Tirkî dikare bibêje ku zêde di bin bandora edebiyat û zimanê 'Erebî de mane. Lewra dema ku em li edebiyata klasîk a van milletan dinihêrin bandora dîne Îslamê û bandoreke berze ya zimanê 'Erebî aşîkar e. Digel gelek cûreyên 'Erebî texmîs jî bi wêjevanên 'Ereba dest pê kiriyê. Tê zanîn ku beriya hatina dîne Îslamê jî bandora helbestê li ser gelê 'Ereb zêde bû û ziman gelek pêşketî bû. Heta mu'erezeyên/avêtina ber hev ên vê demê pir navdar in. Piştî ku Îslam hat, 'Erebîyê vê xurtbûna xwe pêşde bir û di bu demê re pirtûknûsîn û edebiyat bi awayekî rewşedar bi pêş ket. (Özlü, 1997: 235).

Piştî hatina Îslamê helbesta 'Erebî kengî veguheziyê ser cûreyên edebî yê ku îro tînan zanîn, baş ne diyar e. Lê li gorî hin xebatkarên vî karî ji bo yekemîn texmîsê navê du helbestvanî derdikevin pêş. Yek jê

eş-Şukratîsî (w.466/1073) ye, yê din jî Usame b. Munkiz e. (w.584/1188). Piştî hilweşandin û têkçûna dewleta 'Ebasîyan di sedsalên 14 û 15'an de li bajarên weke Bexda û Şamê; li welatê Misrê û hi herêma Cezîreyê bi aweyekî pêşketî ev cûreyê edebiyatê hatiye bikaranîn. Hin helbestvanên 'Ereb ên ku texmîs nivîsandine ev in: Baha Zuheyr (w.656/1258), Ahmed b. 'Abdillah el-Berrî (w.1069/1656), Muhammed, b. Ahmed el-Masmûdî, el-Bûsîrî (w.695/1296?), İbn Ebî'l-Hisal (w.540/1146), Emîn el-Cundî (w.1257/1841) û Abdullah b. 'Umer el-Ensarî (w.677/1276) (Suzan, 2010: 16).

Di edebiyata Farisî de cûreya texmîsê weke xezel, qesîde û mesnewîyan ne pêşketîbe jî çiyekî xwe yê girîng heye. Li gorî çavkaniyên di edebiyata klasîk a Farisî de yekemîn texmîs, li helbestên namdar ê Faris Sadî Şîrazî¹ hatine çêkirin. Bi pranî xezelên wî hatine texmîs kirin ku di nav van texmîsan de yên herî navdar, ayîdê Xelîlûllah Xelîlî ne. Ji bilî Xelîlî, Şayiq Cemal jî yek ji helbestvanê Efxan e ku wî jî weke hemdemê xwe Xelîlî xezelên Şîrazî texmîs kiriye. Li gor ku destpêka texmîsa Farisî digihêje Şîrazî em ê karibin bibêjin ku di dawîya sedsala dehan de ev cûre ketiye nava rûpelên dîroka edebiyata Farisî û heta îroj berdewam e. Ji bilî Şîrazî xezelên Hafîz jî di vî zimanî de çiyekî girîng digirin. Lewra li ser xezelên wî jî gelek texmîs hatine amadekirin. Şah İsmâîl û Şêx Behaî xezelên Hafîz texmîs kirine. Li Îranê cûreya texmîsê hê jî rewac e. Yanî berevaciye Tirkî edebiyata klasîk bi tevahî ji holê ranebûye û kevneşopîya edebiyata klasîk zindîtiya xwe diparêze. Di nava mijarên helbestên texmîskirî de mijara sereke "Kerbela" ye. (صفا، 2000: 75).

Di edebiyata Tirkî ya klasîk de jî texmîs pir hatiye bikaranîn. Ji sedsala XV. û vir ve ev cûreya nezmê di edebiyata Tirkî de tê dîtin û di gellek dîwanan de yek yan jî çend hebên vê cûreya edebî hatiye bikaranîn. Helbestvanan li ser xezelên padişahan, carna li ser xezelên xwe, carna jî li ser xezelên helbestvanên navdar texmîs çêkirine.

Ji bilî xezelan qesîde jî hatine texmîskirin. Fuzûlî ji xezelên Hebibî û Lutfî re, Xeyalî ji xezelên Zatî û Cafer Çelebî û Mûhibbî re, New'î ji xezelên Baqî re, Necatî Beg ji Mûhibbî, Siltan Selîm, Siltan Mûrad û xezelên xwe re, Rûhiyê Bexdadî ji xezelên Nev'î, Evdî, Ulwî, Rehmî, Hukmî, Haletî û Siltan Murad re, Heyretî ji xezelên

¹ ابو محمد مصلح بن عبدالله نامور به سعدی شیرازی و مشرف الدین (۵۸۵ یا ۶۰۶ - ۶۹۱ هجری قمری) شاعر و نویسنده‌ی پارسی‌گوی ایرانی است. آوازه‌ی او بیشتر به خاطر نظم و نثر آهنگین، گیرا و قوی اوست. جایگاهش نزد اهل ادب تا بدان‌جاست که به وی لقب استاد سخن داده‌اند. آثار معروفش کتاب گلستان در نثر و بوستان در بحر متقارب و نیز غزلیات وی است.

Nesîmî û Ehmed Paşa re, Cewrî ji xezelên Nadirî, Yehya Efendî, Fuzûlî, Maqîlî, New'î û 'Arif Çelebî re texmîs çêkirine (Îpekten, 1994: 88). Ji bilî van helbestvanên navdar, Şêx Xalib, Beylikçî 'Arif, 'Îzzet Molla û Leyla Xanimê jî di vî warî de texmîsên biserketî amade kirine (Pala, 1994: 84). Helbet ji bilî van texmîsnûsên navdar gellek helbestvanên Osmanî yên din jî texmîs çêkirine.

Di Edebiyata Klasîk a Kurdî de Texmîs

Di edebiyata klasîk a Kurdî de texmîs çiyekî taybet digire. Mijara li derdora hin cûreyên edebiyata klasîk a Kurdî li dora texmîsê ye jî. Lewra bi awayekî zelal dîroka vê cûreya edebî nayê zanîn. Li ber destê me destpêk, peresendî û geşedana vê cûreyê bi awayekî vebirî ne diyar e. Weke mînak em nizanin bê ka cara 'ewil helbesta/qesîdeya an xezela kê hatiye texmîskirin û xwediyê vê texmîsa 'ewil kî ye. Herwiha di serdeman de li gorî pêşketinîyê em nizanin ka kîjan helbestvanê Kurdî xwediyê çend texmîsan e.

Texmîsa Kurdî zêdetirîn li ser şî'rên Melayê Cizîrî hatiye ava kirin. Li gorî agahiyên di destê me de, em dizanin ku di vî warî de herî zêde Melayê Cizîrî hatiye texmîs kirin.² Helbet her helbestvanî texmîsek tenê çênekiriye. Dudu, sisê, çar û hê zêdetir xezel û qesîdeyên Mela texmîs kirinê. Li gorî vê xebata ku me qala wê kir heta niha texmîsên herî kevn ên Kurdî, yên Mîr 'Îmadeddînê Hekkarî ne. Li pey wî Mihemed Teyyar Paşayê Amêdiyê (w. 1817), Nûreddînê Birîfkanî, (1789-1850), Cegerxwîn (1903-1984), Seyyîd Qedrî Hezîn, (1900-1960), Mihemed Emîn Heyderî (1927-2003), Mela 'Eliyê Baqustanî (1912-2002) û gelekên din di vê cûreya nezmê de xwediyê texmîsan in.

² Du lêkolînanên edebiyat klasîk a Kurdî ji bo texmîsên li ser helbestên Melayê Cizîrî hatine çêkirin antolojiyekê amade dikin û em ji wan hîn dibin ku heta niha 24 helbestvanên Kurmanc helbestên Cizîrî texmîs kirine. Ji van lêkolîneran yek Xalid Sadînî ye ku xwendevanên edebiyata Kurdî wî bi xebatên wî yên klasîk û folklorîk dinasin. Yê din jî T. Îbrahîm Doskî ye ku li Kurdîstana 'Iraqê xwediyê bi dehan xebatên ziman û edebiyata Kurdî ye. Ji ber ku ew çavkaniya ku em behs dikin hêj nehatiye çapkirin em nikarin kunyeya wê bidin.

Texmîsên Mela ‘Eliyê Baqustanî³

Di destê me de sê texmîsên Mela ‘Eliyê Baqustanî hene. Dudu ji wan li ser helbestên/xezelên Melayê Cizîrî, yek jî li ber helbesteke Mela Mehmûdê Hoserî hatine çêkirin.⁴ Me van hersê helbestên Mela ‘Elî ji nava destxetên wî neqandine û bi alîkariya du hevalên hêja⁵ latînzê kirine. Ji ber ku xwendina destxeta Mela ‘Elî hinekî zor bû me li bandên/kasetên Mela Wehîd⁶ jî guhdarî kiriye û li gorî van bandan jî me hin sererastî çêkirine.

Texmîsa ‘Ewil: Hîvî û Tewqe Dikim Ez Ji Xwedana Heşemê (Texmîsa xezeleke Melayê Cizîrî)

Dil bi talan û fena bir me ji yarê şihemê⁷
Qet nebû erzan li heq me dîn û bêhna reşemê⁸
Şayemê minnet û rehmet ji newala qeşemê⁹
Hêvî û tewqe dikim ez ji xudana heşemê
Wî nîgar û senem û padîşeh û muhteşemê¹⁰

Muhcetê terfeke dilber li kinarê me binêr
Tu kî qible ji dilara sahibê betş û hinêr

³ Mela ‘Eliyê Baqustanî, di sala 1912’ an de li gundê Tizyan (Elmabahçe/Savur/Mardin) hatiye dinyayê. Navê bavê wî Mihemed û navê diya wî ‘Edlê ye. Bavî wî, Mele Mihemed, melê gund bû. Mele Mihemed, ji xeynî Tizyanê li Baqustan û li ‘Ewîna jî meletî kiriye. Bi ‘eslê xwe ji Zivinga Hecî ‘Elya ye, ku aniha ev gund bi navçeya Dihê/Erûhê (Sêrt) ve girêdayî ye. Bavê wî Mele Mihemed dema diçe heccê, li wir wefat dike. Li bajarê Mekkê medfûn e. Piştî ku bavê wî Mele Mihemed wefat dike, malbat ji gundê ‘Ewîna dişa vedigere Tizyanê. Mele ‘Eli, xwendina xwe ya sereke li ba bavê xwe dixwîne. Paşê diçe ‘Ewîna û li ba Mele ‘Evdil’ezîz dixwîne. Paşê diçe gundê Qerepêçê, ku aniha girêdayî navçeya Bismilê ye, li ba Mele Evdilwehabê Xirbê Hecî xwendina xwe didomîne. Piştî Mele Evdilwehabê Xirbê Hecî ji vî gundî bar dike, ew di şûna wî de meletiya vî gundî dike. Paşê tê Baqustan û li vir dest bi meletiyê dike. Di salên nodî de, gund tê şewitandin û Seyda ji Baqustan bar dike û li Amedê bi cî dibe. Nêzikî wefata xwe, dişa diçe gundê xwe û li gundê xwe wefat dike. (2002) Tirba wî jî li Baqustan e. Dema ku li Baqustan melatî dikir, sê salan bi çûn û hatinê, li ba Mele Ebdullahê Sergelya, li ‘Ewîna xwendina xwe temam dike û ji Mele Ebdullahê Sergelya îcazetê distîne. Mele ‘Elî, li gundê xwe, bi dehan feqî û mela perwerde kiriye. Sê berhemên wî yên Kurdî hene: a) Diwan b) Siltan Şêxmûs c) Mewlûda Nebî.

⁴ Pirtûkên Mela ‘Elî Baqustanî neçapkirî ne. Weke destxet li ber destê me ne.

⁵ Ji bo latînzekirina helbestên Mela ‘Elî, spasdarê mamoste T. Î. Doskî û jî Nûreddîn Ertekin me.

⁶ Mela Wehîd kurê Mela ‘Elî ye. Him qesîdebêj e him helbestvan e. Dema ku li heyatê bû hemû helbestên bavê xwe bi dengbêjî xwendiyê û ew di kasetan de hatine parastin.

⁷ **Şihemê:** Ji peyva (şehamet) ya ‘erebî hatiye wergirtin yanê: Yarê bi wêrekî dil ji me bir.

⁸ **Reşem:** Şînkayî

⁹ Wî li ber rehma û minneta Xwedê nobedariyê dikin û bide wî.

¹⁰ Pêşniyazî û hêviya min ji padîşahê xwedan îhtîşam, xweşik û rewneqdar heye.

Agirek danî hinava li xetaê me menêr
Carînan bendeê dil sohtiyê mehcûr ve vinêr
Bi lebê la'lê şeker barî ji 'eynî keremê'¹¹

Selwî û Zîn û Zuleyxa tu wî zerrîn kemera min
Can û ten bes bisoj e were pêşber fenera min
Awira wechê mubessem bide carek şekera min
Pirsiyarê li me carek bike şêrîndehena min
Ku perêhtîne firaqa te li ser derd û xemê'¹²

Zerreyek tu ji 'înayet bigihîn min ez reqîb
Ji hemî nas û hemîma¹³ nîne kes wek te qerîb
Ji xemê te ez seraser bo me meyûs û keîb¹⁴
Pursiyarê li me bit wer ne xwe mehcûrê xerîb
Dê li kê 'erde bikim vê xem û derd û elemê'¹⁵

Tehlî û tengî me dîn e ku dinalim di şeba
Sal û maha ez reqîbê te me canim yek neba
Pursê caran bike şefqet tim li halê me xerîba
Er ne hudhud ji Seba bêt û wekî bayê Seba
Dê ji hîr ku bigehit dest ve peykê heremê'¹⁶

Me serî danî li rê te bi Xwedê kî bes ke şîtaban¹⁷
Wer birîndar û 'elîl bim bi dû sed tîr û kemendan
Ku hinav tev parepar bin ji xem û derd û 'îtaban
Haşa lillah ku bikim eşkere van xusse û derdan
Wer bisujim ji xemê 'işqa te ser ta qedemê'¹⁸

Keşfa halê me çî hacet li derê zan û xebîra
Şev li me tarî bû êdî way li halê me feqîra
Zerreyek ez ji te nadim bi 'eta mîr û wezîra
Me bi sehrayê wîsala xwe derîn tu ji Xwedê ra

¹¹ Ey delala zimaşêrîn, lêvsor û xwedan kerem, carekê li vî bendeyê ku dilê wî şewitiye û hatiye qewirandin binihêre.

¹² Ey delala zarxweş, carekê li me bipirse. Lewra li ber ewqas xem û kederê firaqa te dilê me şewitand.

¹³ Dostên samîmî.

¹⁴ **Keîb:** Dermend.

¹⁵ Delala min, li halê me bipirse. Yan na weke xerîbekî terkkirî ez ê derdê xwe, eş û janê xwe ji kê re vebêjim?

¹⁶ Weke bayê sibê hudhud ger ku ji Sebayê neyê, dê nameya ku ji herema delalê ji ku were û bigihê me.

¹⁷ **Şîtab:** Lez û bez; eger li şûna "bi Xwedê kî" gotibûya "bi Xwedê" wezn baştir dibû.

¹⁸ Ji serî heta binî, ji êşa 'eşqê ez bişewitîm jî, haşa, ez van eş û azarên xwe dernaxim der.

Wer ne weqte ku bibin xerqeyê behra 'edemê'¹⁹

Nîne qesd min bi def û saz û ney û 'ûd û bilûrê
Mahîtabî te dibînim lew me qesd e bi huzûrê
Ez ku perwane mîsalim 'eşqê te nar û nûrê
Ji gulîstanê cemala te gulek bê te zuhûrê
Ji dinê dê biçitin navê bihiştâ îremê²⁰

Ji te mehcûbin du sed sorgul duruxtîn qemerîn
Li serê sefheê dil xwe min 'elem kirye bi xûn
Ecnebî da nîne wek te ne di firdews bi yeqîn
Şerhê halê xemê 'işqa te ji kû têtê nivîsîn
Medhê ewsafê cemala te kuca tê reqemê²¹

Lazime ê çav şunas bî wê mu'ella bikirî
Xeyrî zatê bê nezîr qet wî nehêlî bixirî
Ji sirra lewheê elmasî muxella biderî
Wê mecalê ku cemala xwe tecella dikirî
Lazim e secde bibîn ber te di wê gav û demê!²²

'Îşret û nisret û qûwwet ma ji kes ra biuwîe xîna
Mescîd û sewme' û me'bed bi yeqîn bûne bîna
Wacîb û ferze dimînin li hemî kor û bîna
Secde bîn ber te rewaye di hemî mezheb û dînan
Kî dibit muşrik û kafîr ji wê şîrîne femê!²³

Di cîhanê ew e meşhûr kî ye ê bête cuhûdê
Ji seba hetta neha her wî dizanim bi Xwedê
Çi dema bête şuhûdê dê bibim jê re sucûdê
Ger bibim ber te sucûdê di dema keşf û şuhûdê
Mi li dil dê bidirit pertewê nûra qidemê²⁴

¹⁹ Ey yar! Tu bi Xwedê kî me bigihîne newala wîsalê. Yan na di demeke nêzik de em dê di behra tunebûnê de bifetîsin.

²⁰ Ey yar! Ger ku gulek di gulîstana cemala te derkeve/bipişkive, navê baxê îrem dê ji dunyayê rabe.

²¹ Ey yar! Di rîya 'eşqa te de azarên ku têne kişandin mumkîn nîn e ku bête nivîsîn. Herwiha taybetmendiyên cemala te jî nakeve binî piyê qelemê. Qelem nikare di vê riyê de bimeşe.

²² Dema ku tu xweşikiya xwe derdixî der, di heman demê de divê ku em li hember te herine secdeyê.

²³ Di hemû dîn û mezheban de caiz e ku li em li hember te herine secdeyê. Ji ber wê devê şîrîn kî dibe kafîr an muşrik?

²⁴ Di dema keşf û şuhûdê de ez ji tere secde dikim, di dilê min de nûra ezêlî dibiriqe.

Nîne xeyrî te ji min ra ne ji yar û ji kesa
Tor û qend û bend û qeydin rux ji min ra qefesa
Sebr û can û rûh û ten min pertewa dil hewesa
Qibletî wechûke fî kullî sebahin we mesa
*Bi du ebruyê te canan dixurim ez qesemê*²⁵

Rewşena dil ez te nadim bi hezar şah û emîran
Ruhniya çavê me xast û ji hemî nêz û qerîban
Çi dibî ma tu bipursî hal û weqtê me esîran
Mûyekî ez ji te nadim bi dused Zîn û Şîrînan
*Çi dibit ger tu hesêb kî mi bi Ferhad û Memê*²⁶

Setweta te re'd û berq in ew li kê ket rahejandin
Şah û qeyxer û te hişt û tu cîhan tev neqîşandin
Ellah ellah Te eqalîm tev dutakir herîşandin
Te Fering û 'Erebîstan û Mecer t êk sitandin
*Celewê xweş vegerîn, hatiye newba 'Ecemê*²⁷

Ehmedî û ehmed û ehmed tu an şîrîn liqaê
Tevlî etba' û hevalê wan huzûr kî wê liqaê²⁸
Musbet û menfî li wê der qet ji kes her bête naê
Ma ji dîwanê se'adet seh kirî şubhê Melayî
*Tu bi navê mi gedayî bikişîne qelemê*²⁹

'Eyn û lam û ya mudamê ew recukarê te ye³⁰
Dest û zendê vê şîemê basitê hubba te ye
Husnuzennek wî kesîr e racyê 'efwa te ye
Şerha halê xwe çî bêje wasifê lutfâ te ye
Tu bi sirra semedî her dûr kî ji wê nedemê³¹

²⁵ Ez sond dixwim bi herdû birhên hîlalî ku, di her roj û êvaran de rûyê te qibleya min e.

²⁶ Ez mûyekî ez ji porê te nadim bi du sed Zîn û Şîrînan. Çi dibe tu jî weke Firhed û Memê min weke 'aşîqeşî bihesibîne.

²⁷ Te Frengîstan, 'Erebîstan û Macarîstanê tev stend. Dora fetha warê 'Ecceman e, berê hespê xwe bizivirîne wî alî û wê derê jî bistîne.

²⁸ Liqaê: Ev bêje di kasetâ Mela Wehîd de wekî "Melaê" hatiye gotin.

²⁹ Te di deftera kamranî û bextewariyê de yekî mîna Malayî dîtîye? De îja vî gedayê xwe bikêşe qelemê.

³⁰ Di vê rêzikê de mebesta "eyn", "lam" û "yê" helbestvan bi xwe ye. Yanî hersê herfên navê xwe bikar anî ye.

³¹ Ev her pênc rêzik ên mela 'Elî ne.

**Texmîsa Duduya: Cana Ji Cemala Te Muqeddes Qebes im
Ez (Texmîsa xezeleke Melayê Cizîrî)**

Cana ji cemala te muqeddes qebes im ez
Xorşîdê li bal min tu yî xweş neylofer im ez
Cama ku te noşî li me xweş pê hewes im ez
Mislê te dibit qet ji mi ra xasperes im ez
Ger xûb û perîzade nezer kî te bes im ez

Hellaqê fuzûlatê bi carek biqusînî
Biska bi gulabê ger bi ser da bireşînî
Ressam ne ji 'eksa 'eyn û camê bikişînî
Mislê mehê nû ger te divêtin me bibînî
Mêze bike camê tu dizanî çi kes im ez

Xerfek te hinarî ji biharî ehedî da
Hetta 'ereq û hestî herişandî ji binî da
Wesfê sirrê zatê te çi bêjim ji berê da
Yexma ji me can kir ku tecellayê li dil da
Min rûhê di qalib tu yî tenha qefes im ez

Xorşîd biderkeft ji nageh bi mecal im
Emrê te hemayûne li ser me lew ku lal im
Nutqa me tu nîn e sernixûn û bê meqal im
Hubba te ye min radihejînî ku binalim
Şeb ta bi seher nale ji rengê ceres im ez

Rehmê bike carek ruh û canî ji vî zar î
Şeb ta bi seher ku li dila pêfî û nar î
Manendê tebîba li teref me rûde barî
Min go: mehê new çasniyê ebruyê yar î
Go: min çi hed e şubhetê ne'lê feres im ez

Cewra te verê kir di mîlakê beden da
Şufra te beyan nabe di eqtarê reqem da
Çendan ku hinav bûye super darê elem da
Saqî ji ezel yek du qedeh bade bi min da
Hetta bi ebed mest û xumar û teles im ez

Tenha te dixwazim wer gulîstanê îrem bî
Hetta bi ebed her ji mi ra tac û 'elem bî
Qesda mine wesla teye bê cewr û elem bî
Cana tû yî min can gula bêxar-î gerem bî

Minnet ku ne wek bulbulê mihnet 'ebes im ez

Ger têtê şuhûdê bi mîsalê beşerê te
Sîne 'ellandîne firaq û sîtemê te
Perwaneme misalim wer bisojim jî xemê te
Sed cewr û cefa dî bi me naçin jî derê te
Yekser tu nebatî û li teb'ê meges im³² ez

Safî qedehek tim jî wîsalê bike derman
Xeyrî te me navê di 'îad wer bibî luqman³³
Der nehcê cemala te seraser rûhe qurban
Ger weh! Te divêtin bibirî ser bike ferman
Da vê se'etê ser bibirim xweş meges im ez

Şewqa te şemalê dil û can birne fenaê
Şem'a te yî nûrî ê³⁴ 'Elî xiste³⁵ belaê
Qesda te ye canê dê çî kim ez bi beqaê
Ser ta bi qedem ez bisojim şubhê Melaê
Perwane sîfê suhtim û sewt û his im ez

Hemdek bigiranî jî Xwedê ra kirye 'ewdet
Texmîsa Melaê Cizîrî ra daye furset
Tehqîqa muradê niye kes bîne wî serbest³⁶
Heycan dibe her kes ê bixûnî wê bi diqet
Emma ez bi halê wî nebûm lew besbes im ez³⁷

³² **Meges:** Mêş. Bi kurtasî wateya vê malikê ev e: Tu wekî şêkrê nebatî şîrîn î, ez jî weke mêşê xwe lê datînim.

³³ Ji ber ku nivê vê peyvê nayê xwendin, me ciyê tê xwendin wisa xwend.

³⁴ Di kasetê de, di dengê Mele Wehîd jî dêleva 'ê' yê 'te' hatiye bikaranîn. Wate nayê guherandin, lê li gorê weznê qesîdebêj di hin ciyan de li gorî qaîdeyên muzîkê tevgeriyaye û loma jî hin bêje li gor xwesteka awaza wî hatine guhertin.

³⁵ **Xiste:** Di dengê Mele Wehîd de "xistiye."

³⁶ Yanê min qesîdeya Melayê Cizîrî li gorî quwweta xwe tehqîq kiriye. Lê belê heta niha tu kesî bi tehqîq ku zanibe murada Mela çiyê tune.

³⁷ Ev her pênc rêzik ên mela 'Elî ne.

**Texmîsa Sisêya: Hate Bîra Te Gelo Hogirê Dest û Selemê
(Texmîsa xezeleke Mela Mehmûdê Hoserî³⁸)**

*Hate bîra te gelo hogirê dost û Selemê³⁹
Badeya 'işqê bi xwe bû yan serîra qedemê
Bê gumane hat û dûr⁴⁰ bû ew ji meqamê fehemê
Zewq û neşa wî diborî bû ji eqtarê reqemê
Hêstirê xûnê dirêjin nê ji derd û elemê⁴¹*

*Bêhn û boya zulf û xala ya gelo ma werdeê
Berq û tîrêjên ku dan me tev ji tîra pencereê
Ruhniya çavê me mabû perdeya wê nezdeê
Ya nexo bayê nesîm hat ji cihat kazimeê⁴²
Yan vedaya belediyân yan ji kenarê îdemê⁴³*

*Qedd û qamet te elîf in rux ji sorgul yan ji bihê
Nezerek carek bigêre sultan û şehê⁴⁴
Agirê te da hinava bi mesaba dojhê⁴⁵
Kehniya çavê me daîm her dizêtin wek lehê
Ji evînê dilê miskîn di şevan naqerimê*

*Bi îşaret bi bişaret wesl û nisbet te bitîn
Lazime jar û 'elîl im terfeyek te ku bitîn⁴⁶
Çi xema min ji 'itab û ji birînê dil bitîn
Tu gumanê mebe ku şewq û evîn (me) xef bitîn⁴⁷*

³⁸ Mela Mehmûdê (Mahmut Bilge) miiftiyê Cizîrê kurê mela 'Ebdrehmanê Hoserî ye, di sala 1904an de li Cizîrê hatiye dinyayê û îcaza melatiyê ji bavê xwê wergirtiye. Lîseyê Îmam Xetîbê, li bajarê Tirabzonê qedand û demeke kin karê mamostetiye kir. Di sala 1948 bû miiftiyê Cizîrê. Di 5/4/1974 li Cizîrê çû ber dilovaniya Xwedê. Nêzîkî hijdeh kitêbên wî hene. Hinek ji wan çapbuyîne (Bîngol, 2007 : 137-38). Dîroka vê texmîsê, weke li ser hatiye nivîsîn sala 1377h/1957z ye.

³⁹ Selem bajarekî îdeal, welatekî xeyalî ye. Armanç ji "Selemê" Hezretê Muhemmed e, ji dostên Selemê jî şehabe ne. (Binêre; http://nefel.org/articles/article_detail.asp?RubricNr=8&ArticleNr=5881. û (Kaya, 2004: 17).

⁴⁰ "Bê gumane hat û dûr bû" di dingê Mela Wehîd de weke " Bê guman tu hat û dûr bû" ye.

⁴¹ Di pêncmalikiya 'ewil de terzeke cuda hatiye bikaranîn. Lewra texmîs bi gelemperî hersê rêzikên 'ewil ên helbestvan bi xwe ne. Li vê derê em dibînin ku Mela 'Elî rêzika 'ewil û ya dawî ji Mela Mehmûd wergirtiye.

⁴² "Kazime", navekî din ê Medîneya Minewer e.

⁴³ "Îdem" navê çiyakekê nêzîkî Medîneyê ye.

⁴⁴ Ev malik di dengê Mele Wehîd de wiha ye, 'Nezerek te em dixwazîn 'eynê me padîşehê'

⁴⁵ Ev malik di dengê Mele Wehîd de wiha ye, 'Agirê te vî hinavên bi mîsalê dûjehê'

⁴⁶ Ev malik di dengê Mele Wehîd de wiha ye, 'Lazîm e jar û 'elîlîm me ji lutfa te bitîn'

Keşf e ev şewt û girîna ku veşartiyê memê

Nêziya wê pur⁴⁸ 'itab û dûriya wê xem di dil
Ma diye kes bê 'itab û bê melamet hub di dil
Mest û serxweş tu nebî ger esera te ne ji dil
Nagirî tu ji Xweda ger te evîn nîne ji dil,
Dîn û har lew te dikin gotina Ban û 'Elemê.

Mah û xurşîd û zuhel tev hingî eşya secde ne
Sûretê esma bixûn tu tê binêrî zêde ne
Neke tecrîba mucerreb lê li pêş te perde ne
Ji evînê neke înkâr lê du şahdê te hene
Hêstirê ah û fixanê tên ji eş û elemê⁴⁹

Bike rehmê li esîrê te kirî bend bi sîham
Qaf û ta qafê cîhan bûn li me 'ewr û hem xemam
Lê du çehvê me li rê ne bike şefqet li xulam
Roj bi roj mislê bihê ruyê te zer bûye tamam
Tab û taqet biriha qor û ze'îfî ji xemê

'Eskerê qehr û xeman ey dilbera rind û delal
Te verêkirye li ser me hêj dibêjî qet menal
Keşfa halê me tu nakî me beden bûye xeyal
Şewitandî me xeyalê zeriya şox û şepal
Ez birîndarê firaqê me ji weqtê qîdemê

Ey zerîfa bi tebessum bi kelam û guft û ken
Tehlî bes bide miskîn ya tebîba rûh û ten
Te hinav tev parepar kir bi du ebrû xwey feten
Bi Xwedê kî nekî lewman li minê jar û reben
Bike însafê ku nêzikî biçime ez 'edemê.

Pur ji hubba te ye min ra ya ku dûr kir zewq û ken
Di şevan da ku dinalim ez ji 'eşqa te yî şen
Tim fîdakar û ji ter bin hemî weqta ruh û ten
Bi Xwidê kî neke lewman bi minê jar û reben,
Ez birîndarê firaqê me ji wexta qîdemê.

⁴⁷ Ev malik di dengê Mele Wehîd de wiha ye, '*Tu gumanê mebe ku şewq û evîn xef dê bitin*'

⁴⁸ Ev bêjeya 'pur' di dengê Mele Wehîd de wekî 'bê' hatiye bikaranîn.

⁴⁹ Di dengê Mele Wehîd de li şûna "elemê", "seqemê" hatiye bikaranîn.

Şev û roja di xeyala min de daîm wek fener
Ger teref me tu nezer kî tê binêrî çî huner
Te helandiye beden tev ji xem û keder
*Kifş e halê me ji zarî û ji rengê min ê zer,
Laşê bê rûhe-mîsal im ez bi sond û qesemê.*

Fayde nakî ger bibarin hêstirên min wekî şet
Lê dibêjim ji wesala te ra mehwa min e şert
Ji vê cehdê ji vê te'nê nekî 'aşiq ji xwe terd
*Şîretê qencê te hetta ez qebûl nakime qet,
Kerr e aşiq ji îtaban û ji medh û ji zemê.*

Ez ji xelqa xuyê sist û hem ji teb'ê 'ebqerî
Ku me wenda kirye weqt û wan zemanê enwerî
Ah ji bîna te yî faîqtir ji misk û 'enberî
*Ser û rih herdu sipî bûn, pîrîtî çûye serî,
Agirê işqê welakîn geş dibit gav û demê.*

Encam

Di texmîsan de helbestvanan xwestiye ku behremendî û jêhatiniyên xwe derxin der. Loma jî helbestên xwe sipartine helbestên istadan. Carna jî bi helbesta hosteyî hêvî kiriye ku helbesta wî jî nemir be û xwe bigihîne pêşerojê. Weke hate destnîşankirin Mela 'Elî jî dikeve nava vê kategoriyê. Biserketina texmîsekê bi nêzikahiya xezela ku hatiye texmîskirin ve tê pîvandin. Yanê helbestvan çiqasî dora çarçoveya xezela ku texmîs dike bisekine, bi mijar, edebiyat û hunerê çiqas xwe nêzîkê wê bike ewqas biserketî tê hesabandin. Ev rêpîvan û distûra texmîsê ye. Dema ku xezelek pêncsed sal berî niha hatibe nivîsîn û helbestvanekî dewra me wê texmîs bike, helbet bi zimanekî rojane ya roja îro texmîs kirina wê xezelê serkeftî nayê hesabandin. Herwiha xezeleke ji serî heta binî bi mijara 'işq û evînê hatibe honandin, texmîsvanê me ku ji bilî vê mijarê, mijareke din bixe nava helbestê, ew texmîs jî serkeftî nayê hesabandin. Li gor van distûrên edebî em dikarin bibêjin ku texmîsên ku Mela 'Elî li ser xezelên Cizîrî çêkirine ciyekî girîng û taybet digirin. Di nabeyna Melayê Cizîrî û Mela 'Elî de zemanekî gelekî dûr û dirêj heye. Dîsa jî em dikarin bi rehetî bêjin ku Mela 'Elî ji hêla ziman, şêwe, mijar û edebiyatê ve bi ser ketiye. Bi dilrehetî em dikarin texmîsa ku li ser xezela Mela Mehmûd hatiye çêkirin jî di bin vê çarçoveyê de binirxînin.

Helbestên ku Mela 'Elî texmîs kirine, ji aliyê mijarê ve nêzîkê hev in. Di hersê texmîsan de jî 'îşqa Xwedê, 'îşqa Resûlê Xwedê û tesewif ciyên sereke digirin. Jixwe dema em li jiyana Mela 'Elî haydar dibin, em dibîn ku temamê temenê xwe di binê vê baweriyê de û bi vê 'îşq û muhebbetê borandiye. Loma jî Mela 'Elî li gorî demsala ku tê de jiyaye nû, lê li gorî serkeftina di helbestê de kevn û klasîk e. Weke helbestên wî yên din, texmîsên wî jî kevneşopiya edebiyata klasîk a Kurdî şopandiye. Em bi texmîsên Mela 'Elî dibînin ku helbestvanên Kurd, hemdemên xwe jî texmîs kirine. Lewra Mela Mehmûdê Hosarî jî helbestvanekî vê 'esrê ye.

Çavkanî

- Bingol, A. (2008). *Kulîlkên Baxê Botan*, Enstîtuya Kurdî ya Amedê. Amed.
- Erdoğan, M. (2002). *Türk Edebiyatında Muhammes*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Develiöğlü, F. (1988). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Heyderî, M. E. (1980). *Mewlûda Nebî*. Amed: Kısmet Kitabevi.
- Kaya, M. (2004). *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*, İstanbul: Damla Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk Edebiyatı, Türk Edebiyatı Tarihi*. (Amd. Orhan F. Köprülü- Nermin Pekin). İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1923). "Türk Edebiyatı Tarihi'nde Usul", *Bilgi Mecmuası*, 22-38.
- İbn Manzûr. (1994). *Lisânu'l-'Arab*. Beyrût:
- İpekten, H. (1994). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Okuyucu, C. (1994). *Cinânî-Hayati, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: TDK Yayınları.
- Pala, İ. ve Kılıç, F. (1994). *Musammat*, İstanbul: DİA.
- Sadîni, M. X. (2010). *Mela Huseynê Bateyî – Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*. İstanbul: Weşanên Nûbihar
- Suzan, Y. (2008). *Arap Şiirinde Muhammes ve Tahmîs*. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Özli, M. (1997). "İslam'ın İlk Asrında Kuran'ın ve Hadis'in Arap Edebiyatına Olan Tesiri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2. Elazığ.
- Zebuhullah, S. (2000). *Tarîxî Edebiyatî Der İran*, Tehran: Weşanên Firdosî.
- http://nefel.org/articles/article_detail.asp?RubricNr=8&ArticleNr=5881

www.arsivakurdi.org

THE IMPACT OF MIGRANT-RECEIVING STATES' POLICIES ON CRIME RATES AND DRUG ABUSE AMONG IMMIGRANTS: THE CASES OF JAPAN, SWEDEN, USA, AND TURKEY

Serdar YILDIRIM

Arş.Grv., Mardin Artuklu Üniv., Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Özet

Göç Alan Devletlerin Politikalarının Göçmenler Arasındaki Suç Oranları ve Uyuşturucu Kullanımı Üzerindeki Etkileri: Japonya, İsveç, ABD ve Türkiye Örnekleri

Göçmen toplulukları ile ev sahibi topluluklar karşılaştırıldığında göçmen toplulukların suça daha fazla karıştıkları birçok ülkede görülmektedir. Bu makalede göç ile suç ve uyuşturucu kullanımı arasında gözlemlenen bu ilişki üzerinde, ev sahibi devletlerin/bölgelerin göçmen politikalarının etkili olup olmadığı üç farklı kıtadan dört ülkenin tecrübelerine bakılarak analiz edilmiştir.

Türkiye, ABD, İsveç ve Japonya'daki göçmen toplulukları arasındaki suç oranları ve ilgili devletlerin genel göçmen politikaları karşılaştırılmıştır.

Sonuç olarak görülmüştür ki daha kucaklayıcı, çok kültürlülüğü esas alan, ekonomisi göçmenlere daha açık olan devlet veya bölgelerde göçmenler arasındaki suç oranları daha düşüktür. Çalışmanın temel tezi; yüksek suç oranları ile ilgili olarak doğrudan göçmenleri hedef gösteren anlayışın yanlış olduğu, suça etki eden önemli faktörlerden

biri olarak ilgili devletlerin kendi politikalarını da gözden geçirmeleri gerektiğidir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmen, Suç, Uyuşturucu, Madde Bağımlılığı, Göçmen Politikaları, Uyum, Entegrasyon.

Abstract

When receiving and immigrant communities compared, higher crime rates are being observed among the immigrant groups more commonly than the native ones. This paper concentrates on the connection between receiving state's "Migration policies" (as a cause) and "drug abuse/crime rates" (as an effect/result) and seeks to answer if there is a correlation between them? In this article this correlation is attempted to be reviewed by looking at the experiences of four countries; USA, Sweden, Japan and Turkey.

The results show that in states, which have well-designed immigrant adaptation policies, crime rates and drug abuse decrease among immigrants. Analysis of the cases of the aforementioned states showed that living conditions and migration policies of receiving states/regions/cities have a great impact on crime rates. This article posits that properly-designed; democratic, multicultural-migration policies with the support of an open economic system, helps the immigrants to improve their social capital and establish an order in new 'home'.

Keywords: Migration, Immigration, Immigrant, Migrant, Migrant Adaptation Policies, Immigration Policies, Crime Rates, Drug Abuse.

Kurte

Bandora Siyaseta Dewletên Mazûvan li Ser Sûcdariya Tiryakkêşî û Firotna wê 'di Nav Koçeran de': Mînakên Japonya, Swêd, DYA û Tirkîyeyê

Wexta civakên koçer û civakên niştecîh bi hev re tîn muqayese kirin li pîrî welatan tê dîtin ku civatên koçber zêdetir tevli sûc dibin. Di vê gotarê de tesîra siyasetên dewletên mazûvan derbarê koçeran de hatiye niqaş kirin. Gelo siyaseta mazûvanan çî bandorê dike li ser sûcdariya koçeran? Ji bo ku ev bandor zelal be ji sê parzemînan, tecrubeya çar dewletan, hatiye analîzkirin.

Nisbeta sûcdariyê di nav koçeran û siyasetên dewletên Tirkîye, DYA, Swêd û Japonyayê derbarê koçeran de bi hev re hatin muqayese kirin. Bi vî şeweyî hat xwestin ku têkiliya nav sûc û siyaseta giştî ya dewletên mazûvan bê nîrxandin. Di dawî de hat dîtin ku nîsbeta sûcdariyê di nav koçeran de di dewletên ku siyaseta pirçandiyê dajon, aboriya wan ji koçera re vekiriye û koçera bi rehetî digrin nav civata xwe kêmîtir e.

Tesbîta bîngêhîn a vê lêkolînê ew e ku baweriyê, ji ber nîsbetên sûcdariyên zêde koçeran bi xwe sûcdar dike, çewt e. Dewlet yan civatên mazûvan divê berê siyasetên xwe yên derheqê koçeran de ji nû ve bînin ber çavan, ji nû ve binîrxînin.

Peyvên Sereke: Koç, Koçerî, Koçberî, Sûc, Tawan, Entegrasyon, Siyaseta Koçerî, Tiryak.

المخلص

سياسات الدول التي تستقبل المهاجرين و تأثير نسبة الجريمة و إدمان المخدرات فيها: اليابان، سويد، أمريكا وتركيا.

إذا قارنا بين الجاليات المهاجرة وبين المجتمعات المضيفة في كثير من البلدان يلاحظ أن الجاليات المهاجرة أكثر انخراطاً في الجريمة، وقد تم في هذه هذه المقالة تحليل من خلال النظر في تجربة أربعة بلدان في ثلاث قارات مختلفة من حيث العلاقة بين الهجرة والجريمة وتعاطي المخدرات و تأثيرها على سياسات

المهاجرين. لقد قورنت نسبة الجريمة بين الجاليات الموجودة في تركيا وأمريكا وسويد واليابان مع سياساتهم تجاه الجاليات.

ونتيجة لذلك، كانت الدول التي أكثر شمولاو على أساس التعددية الثقافية، و حالة الاقتصاد أكثر انفتاحا على المهاجرين هي أقل جريمة بين المهاجرين.

الرسالة الرئيسية للدراسة هي أن فكرة ربط معدلات الجريمة بالمهاجرين خطأ وأن تلك الدول لابد أن تعيد النظر في سياساتهم.

كلمات البحث: المهاجرون، الهجرة، المدرات، الإدمان، سيايات المهاجرين، الاندماج. تقييم آراء المعلمين لمدارس التنمية المهنية بناء على بعض المتغيرات.

1. INTRODUCTION: MIGRATION IN GENERAL

Currently, it can be said, population of urban areas had exceeded the population of rural areas globally. More people have started to live in urban areas rather than the rural areas.

Along with urbanisation, over the past few decades a lot of low-income or developing countries have experienced a rapid population growth but the state apparatus did not respond in time to this growth with sufficient public services. Due to the growth in urban population, today many cities in developing countries lack the infrastructure necessary for the 'new' parts of the cities. According to some projections presently around one billion people live in informal settlements or urban slums. An important part of them live where they can find a shelter; railway terminals, bus stations, ports, rivers, empty markets, parks, abandoned buildings, stairways and so on.

Therefore, migration is one of the important problems of the world and generally it is associated with substance/drug use or as generally speaking with "crime". This paper attempts to review this association by looking at experiences of four different countries. Three states had been chosen from three different continents; America, Europe and Asia. Turkey is positioned on the crossroads where three continents of old world meet and as a result has a great experience of both internal and international migration, it had been chosen as the fourth state. **USA** is chosen because she has a great experience of migration. USA is a state established by migrants and now currently experiences great problems related to migration. **Sweden** is chosen from Europe because immigrant communities in Sweden relatively live under good conditions and the experience of

Sweden can be a good case study for states' immigrant adaptation policies. **Japan** is chosen as it is a developed state like the first two but has little experience about immigrants. Japan's migration policies can be helpful to see how a state, which was close to foreign communities till recent times, tries to tackle with problems stemming from migration.

1.1. The Use of "Migrant" in this Article

In this paper mainly **international migration**, from one state to another, will be in concern, but not all types of international migration are targeted. For example Germans living in Alanya/Turkey mentally are not considered as 'migrants'; they are 'settled foreigners' (Bahar, 2008). Or if it is spoken about businessmen who migrate from Izmir (developed) to Diyarbakir (developing), they will not be considered as migrant. The term "migrant" will be used for disadvantaged people who migrate from a less developed location to a more developed location, and who seek for job, security, shelter, in general a better new life.

1.2. The Causes of Migration in General

What makes people to migrate? The reasons/the motives behind the migration can be various; economic, social, environmental, political, personal, religious, security reasons and so on. In a lot of cases, most of the causes can exist in the same time and space. The basic motive/s behind the migration has great effect on the result/s of migration.

The factors which force people to move to a new place are called "*push factors*". Civil wars or revolts in the homeland or political/religious oppression against certain groups are some of push factors. Along with these factors, climate changes, lack of job opportunities or poverty can be counted among other important push factors that compel people to emigrate. The factors which encourage people to move into the target country are called "*pull factors*". These include peace and safety, a chance of getting a better job, better education, social security, and a better standard of living in general, as well as political and religious freedom.

1.3. The Effects of Migration and its Impact on Drug Addiction/Substance Use and Crime

In some cases, some of the migrants live under poor-living conditions and some else commits crime, but in some other cases,

some of them become distinguished members of the new community. What is the determinant factor in this result?

What happens, when people migrate?

There are a lot of effects of migration. As above-mentioned this article focuses on “**drug addiction/substance use**” and “**crime rates**” among immigrants.

The problem of drug abuse cannot be handled separately from ‘**crime**’, whether organised or not. Thus some negative aspects of migration on crime and drugs will be emphasized. The first and maybe the most important of negative effects is **the loss of self-esteem**. When a person does not have self-esteem, if he/she does not respect and believe in his/her power to be able to achieve something, he/she cannot be successful in the new life. Especially it is the case when the migration is not pre-planned and persons cannot achieve to establish a new order for themselves. In such instances some of the parents lose self-confidence as they could not supply even basic needs of their household and consequently children lose respect to their parents (Altıntaş, 2003:53, 73 and 92). Another negative aspect is the increase in “**juvenile delinquency**”. To illustrate, after enormous internal migrations during '90s in Turkey, a great increase in juvenile delinquency was observed. Some of the poor, negligent and uncaring children begin to violate the laws, some just for ‘innocent’ needs of their families and some else as part of crime gangs. Another result is prevalence of **use of drugs/substances** among dissatisfied, mostly young people: “*Enforced migration is likely to cause a loss of social, cultural and economic ties with one’s country of origin and, in extension, lead to the encounter with and the acculturation into a culturally and socially different society. These dramatic life changes could lead to psychiatric illness and intake of psychotropic drugs among vulnerable persons*” (Bayard & Sundquist & Johansson, 2001:662).

Moreover, as it is seen in very different parts of the world **migrants can face with kidnappings** too. Especially women, young girls and children are targets of kidnappings. Diyarbakir¹ has been suffering from child kidnappings by crime gangs, to use them as thieves and force them to prostitution in western cities of Turkey (TBMM, 2010). In a lot of places migrants are subject to **ill**

¹ The biggest Kurdish populated city in southeast of Turkey and affected highly from internal clashes and forced migration.

treatment, discrimination, exposure of violence, sexual harassment, unemployment, extortion and so forth. Under such bad conditions, migrants are exposed to important psychological problems (Ichikawa & Nakahara & Wakai. 2006:341–346). There is also a connection between suicide tendency and family problems stemmed from migration (Karadeniz, 2006).

After migration, a person begins to live in a different social, demographic environment and hence when a person lacks necessary means to adapt himself to new society, his **life satisfaction expectations probably will not be met**. Migrants' basic aims are to provide shelter, food, education, healthcare and employment for themselves. Some suffers from homelessness, some lives at slums, squatter houses. In Turkish the word "gecekondu" is used for such houses which means "built overnight". And as a result of negative discrimination migrants begin to live in **isolated "islands"** at disadvantaged neighbourhoods. These small "islands" are mostly economically deprived and socially semi-closed. They have fewer resources of income compared with the native settlers of the city and have limited access to life in the city centre. Most are working in low-skill/low-wage jobs. The basic feeling is **insecurity**. Migrants are vulnerable to abuse from both inside and outside of the migrant community.

2. THE CASE OF JAPAN

Drugs were not very common in Japan in the past. In the mid 1980s, Japanese officials were worried that *"their country was experiencing a major drug epidemic when the number of cases of suspected heroin possession nationwide jumped from 29 cases to 36 cases. An official embarrassed by the "high" numbers pointed out that the numbers only represented suspected cases, not arrests or convictions, which were much fewer."* But after 30 years, it is now a problem of whole society. In 2010, the Japanese Ministry of Health estimated that 2.76 million Japanese (2.9 percent of the population) had used illegal drugs. Many of Japan's drug users are young people who first tried drugs, especially marijuana (Hays, 2011).

Since late 80s, opponents of immigration in Japan have argued that the price of greater openness to foreigners is the collapse of Japan's social order. From this standpoint, Japan's growing problems of drug trafficking are portrayed as direct results of the increase in the numbers of foreign immigrants. This connection has appeared as the

special theme on governmental policy papers. *“Moreover, with few exceptions, the linkage has been repeated at face value in Japan’s popular press as well as by members of Japanese political parties.”* (Friman, 1996:964). Addressing problem of illegal drugs from the standpoint of an immigrant threat neither is a new phenomenon nor a practice limited to Japan. Similarly, both the USA and EU have even longer history of focusing on immigrants in wars against drugs. For governments as well as press and political parties, it is an easy ‘job’ to **target the immigrants and foreigners as the source of ‘all’ problems**. To target the real reasons behind the problems needs a great effort and detailed, sophisticated economic, social and political programs. However, immigrants are vulnerable and can be targeted easily. Since mid-80s, the image of the “foreigner” as “criminal” has been a dominant theme in Japanese national discussions over the threats to social order posed by rising immigration. Indeed, sometimes officials ‘played’ with statistics to ‘prove’ a connection between immigrants and drugs: *“Official crime statistics are insufficiently disaggregated to lend clear to such a linkage and are often presented by authorities in such a way as to over-exaggerate the foreign threat”* (1996:976).

As aforementioned, Japan is relatively a latecomer to issue. Drug related problems in Japan are lower than those in other advanced industrial countries. The drug related problems are also different, according to the research conducted by Friman, between 85 and 93 percent of drug arrests in Japan involving the stimulant methamphetamine², not cocaine or heroin (1996:964-965).

As a popular discourse, migrants are being held responsible from drug related problems. On the other hand no notice is taken to the approval and support of local crime groups. Without local patronage foreign groups cannot be active in an illegal world. Illegality needs good knowledge and network of the streets and bureaucracy. Friman, in another research stresses this point and claims that immigrant entrepreneurship patterns in the drug trade appear to be shaped by the resources of different migrant groups and, more importantly, by the nature of **blockage in the formal, informal and**

² “Methamphetamine is a highly addictive stimulant that affects the central nervous system. The drug is easily made in small clandestine laboratories, with relatively inexpensive over-the-counter ingredients. These factors combine to make methamphetamine a drug with high potential for widespread abuse.”

“What is methamphetamine?”, National Institute on Drug Abuse (NIDA), USA, 2006, <http://www.drugabuse.gov> Retrieved 06.12.2012

criminal economies (2001:314). The ways of taking place in the formal or illegal economy is closed or conditionally/semi-opened for immigrants. They must acknowledge the supremacy of native mafia or employees and obey the rules of the game laid down by them. For instance, during 90s as wage labour opportunities in the informal economy decreased with the collapse of the general economy of state, a growing number of Iranians entered to the criminal economy. Japanese organised crime had led to openings for subcontract relations with foreign street-level retailers in the *yakuza* distribution networks. However, the Iranians were conducting drug transactions with a product, and in areas, traditionally controlled by Japanese organised crime (Friman, 2001:330).

Furthermore, another aspect of migration is **ill treatment**. A survey conducted on Afghan asylum seekers in Japan showed that, the symptom scores of anxiety, depression among those detained, during asylum process, were higher than among those not detained. Firstly, comparing the detained and non-detained asylum seekers, the survey showed the definite impact of the detention on their mental health. This means that the post-migration detention of asylum seekers exacerbates their mental health (Ichikawa & Nakahara & Wakai, 2006:341–345).

After asylum seeking process, migrants also face **discrimination**. It is hard to find even a house to rent or a job to work. Onishi and Shigematsu tell a story of a Muslim immigrant: *“Ali arrived in Japan in late August. He figured that he would get an apartment and then call his family to join him. But Ali’s well-laid plans went up in smoke on 11 September. In the ensuing chaos in Pakistan his wife finally managed to obtain a visa on the last working day of the Japanese embassy before they closed operations indefinitely. In Tokyo, Ali began to look for a place to live. He quickly found out that some apartments are simply unavailable for foreigners. At some offices, he could not even get in the door. When he did get inside, he was rejected when the realtors realized that he could not speak Japanese. So the next time he went with a Japanese friend. But when they found out where he was from, one realtor told him directly, ‘Oh no, not Pakistan! Too dangerous!’”* (2003:224).

Migration policy in **Japan focuses only on economic aspects** of whether foreigners are necessary to fulfil the impending shortage in the labour force or not, and on their ‘potentially disruptive power’ to society. However, the absence of a perspective regarding migrants as part of the society and possible Japanese citizens is widening the gap

between reality and policy. Japanese policy-makers neglect the fact that migrants are ‘human’ not ‘robotic workers’. When a ‘human’ called for a long term job, after a while he/she will demand to have a family or family reunion. And it is inevitable that families bring their local culture, local identity to new society and these might cause new tension areas.

The responsibility of the media for **creating more positive images of foreigners** is also another important issue to focus. Media has a great effect on the regards of ordinary people. If media does not establish a connection between migrants and drugs and crimes, this will have a great effect on people’s perception. For example, the language used to describe the detainee can be cleaned from the ethnic and religious affinities of the suspect. However, the opposite of this observed; media depicts foreigners as the ones who disrupt their ‘happy’ life: *“During the day, Nagoya’s Central Park may seem like a nice place to take one’s kids. However, according to word of the street, at night it becomes a place where “rough-looking” Middle Easterners deal drugs. ... Later, FTV joins a group of cops as they arrest an Iranian drug dealer. The 37-year-old man sells stimulants on the street”* (Japan Probe, 2010). Nevertheless, as can be seen from other news it is not just “rough-looking” Middle Easterners who are dealing drugs. *“... drugs are around as American and British dealers doing factory labour in Japanese prisons will testify”* (Hays, 2011).

3. THE CASE OF SWEDEN

Sweden, till recent years, like Japan, was relatively a homogenous state, probably due to its climate and farness, people of other parts of the world did not prefer to migrate to Sweden. Nonetheless, over the past few decades Sweden has been transformed to a more complex society where international influences have become much more obvious. It is a consequence of direct contacts in trade, tourism, immigration and so on. There are also indirect cultural influences. *“In 1999, 1 million of Sweden's 9 million inhabitants were born abroad. A third were born in Scandinavia (mainly Finland), and a third in the rest of Europe. In the 1980s and 1990s, around 250,000 immigrants arrived from Asia (mainly Iran, Iraq, and Turkey), and 50,000 from South America and Africa each”* (Lenke & Olsson, 2002:77). Consequently, Swedish society now is not so long the old ‘homogeneous’ society and Sweden also has begun to suffer from migration related problems.

With the expansion of international trade and relations, various types of drugs have been introduced to Sweden, some of which have been aimed at youth (Knutsson, 2000:198). In fact, migrants in Sweden also suffer from negative conditions stemming from migration, but state tries to respond these problems relatively in time and with appropriate tools. Therefore unlike Japan and other states, Sweden can be regarded as a successful example of migrant adaptation policies.

According to findings of a survey conducted by Bayard, Sundquist and Johansson, problems observed among immigrants from five different ethnic groups (Iranians, Turks, Polish, Kurds and Chilean) can be listed as: *“living alone, poor acculturation, unemployment ...and low sense of coherence.... Compared with Swedes, all immigrants had an **increased risk of self reported longstanding psychiatric illness and for intake of psychotropic drugs**”* (2001:657). Evidence gathered from survey indicates a strong correlation between ethnicity and psychiatric illnesses and intake of psychotropic drugs and also shows under which circumstances situation can change positively: *“This association is weakened by marital status, acculturation status, employment status, and sense of coherence. International studies have shown that foreign born migrants have an increased risk of psychiatric admission and of suicide. Recent Swedish studies have also showed that foreign born migrants have a higher risk of psychiatric admission, of attempted suicide, and of suicide, when compared with native Swedes”* (2001:657).

Some **basic key points** which derived from this survey can be listed as follows (2001:661-662):

- A strong association exists between ethnicity and self reported psychiatric illness/mental health among migrants. Migrants from Iran, Chile, Turkey, Kurdistan (Iraq) and Poland, who arrived in Sweden in years 1980–89, showed substantially increased risks of self reported longstanding **psychiatric illness**, when compared with native Swedes of comparable sex and age. When the Poles used as a reference group, Iranians and Chileans showed an increased risk of self reported psychiatric illness.
- Moreover, all five groups of immigrants showed increased **risks for intake of psychotropic drugs** when they were compared to native Swedes. Overall, Iranians showed an

increased risk of intake of psychotropic drugs more than other groups.

– The association between ethnicity, self reported psychiatric illness, and intake of psychotropic drugs is **weakened** by marital status, acculturation, employment, and sense of coherence.

Especially the last point shows the approach to resolve the problems. Marital status, employment, integration all are weakening the risks deriving from a disordered life. When life has an order in itself migrants' life gets closer to native ones', especially after family reunions or marriages and sufficient income for household.

This survey also stresses another aspect of migration, the difference between voluntary and enforced migration and the effect of these on migrants. *“Enforced migration is likely to cause a loss of social, cultural and economic ties with one’s country of origin and, in extension, lead to the encounter with and the acculturation into a culturally and socially different society. These dramatic life changes could lead to psychiatric illness and intake of psychotropic drugs among vulnerable persons”* (2001:662). The researchers conclude by remarking: *“the need for improved mental health care and intervention programmes for adult migrants from Iran, Chile, Turkey, Kurdistan and Poland, who arrived in Sweden between 1980–89, especially among the Iranians and Chileans”* (2001:663).

Another research also supports this point of view. Marten’s research illustrates that Sweden’s policies are successful in adaptation of immigrants. Indeed, the clues of success can be seen just in two generations. *“Immigrants generally have higher crime rates than do indigenous Swedes, particularly for violence and theft, and are likelier to be victims of violence. Both first- and second-generation immigrants have higher crime rates than indigenous Swedes, but second-generation immigrants have lower rates than first-generation immigrants-a finding contradicting results in other countries. These lower rates may be a consequence of Swedish social welfare policy. The offending pattern of second-generation immigrants is similar to the pattern of native Swedes. Groups with a high total crime rate in the first generation tend to have a relatively high total crime rate in the second generation and vice versa”* (1997:183).

Furthermore, another survey conducted by Virta, Sam and Westin about the adaptation of Turkish adolescents living in Norway and Sweden. The results *“of this study suggest that adolescents with a*

Turkish background in Norway have a poorer psychological adaptation than their Turkish counterparts in Sweden. Specifically, Turks in Norway reported significantly lower self-esteem and more mental health problems than the Turks in Sweden,... The two host national groups did not differ from each other, either...The results also suggested that the poorer psychological adaptation (lower self-esteem and more mental health problems) of the Turks in Norway can be partly explained by the fact that they have a weaker Turkish identity and experience more discrimination than their Turkish peers in Sweden” (2004:20-21). The difference between Turks living in Norway and Sweden is providing a valuable data about immigrant policies of concerned states. As can be seen Turks in Norway experiencing less Turkish identity, but on the contrary more marginalized, and suffering more discrimination. The researchers established a connection between this finding and immigrant policies of states in question: “we believe an explanation may be found in differences between Norway and Sweden with respect to immigrant policies and attitudes among host nationals towards immigrants. Norwegian immigrant policy may not have quite wavered from a stand in favor of assimilation, whereas Swedish immigrant policy has in a higher degree geared towards multiculturalism and supporting ethnic minority cultures, in spite of the fact that integration is the official national policy in both countries ... Regarding the role of the acculturation strategies (assimilation, separation, integration, and marginalization) in the psychological adaptation of immigrants, the results of this study are also consistent with previous research. It has been shown that integration (combining both ethnic minority and host majority culture) is the most adaptive strategy, while marginalization (rejecting both cultures) is the least adaptive. Perceived discrimination was in this study strongly related to poor psychological adaptation among the Turkish adolescents” (2004:22).

The case of Sweden suggests that if migration policies based on multi-culturalism and respect to the native culture of migrant -along with proper economic, social measures- migration will not so be a “huge” problem for receiving states and societies any more.

4. THE CASE OF USA

USA is a state which established by its immigrants and still is a target state for many migrants. However, after hundreds of years, first immigrants regard themselves as ‘native’ and call newcomers as

'immigrant'. Another concept used in USA is "foreign born". Some of the foreign borns are citizen and some are not. When a foreign born became citizen of USA the process is called as '**naturalization**' that is to say he/she is '*naturalized*'. The logic behind this concept is to confer a foreign the rights and privileges of a citizen. Than it can be presumed that if you are citizen you are *natural* if not, you are *unnatural*. This type of use in itself can be regarded as a disdain for the 'foreign' people.

The rate of foreign born in total population is increasing every year: "*The foreign born are relatively small in absolute terms—38 million people representing 12.5% of the total U.S. population of 304.1 million in 2008—they are growing far more rapidly than the native-born population. Between 2000 and 2008, the foreign born contributed 30% of the total U.S. population increase and almost all of the prime 25-54 working age group increase. Close to 30% of the foreign born arrived in the United States since 2000, and roughly 29% were residing illegally in the United States in 2009... Geographic origins of the foreign born have shifted from Europe (74% in 1960) to Latin America and Asia (80% in 2008)*" (Kandel, 2011).

Above mentioned data indicate that the **source of migration shifted** from Europe (the homeland of founder communities and ruling elites) to Latin America. Slowly European culture replaces with the Hispanic culture. With regard to the substance use or drugs, every group brings her own culture. "*These diverse immigrant populations bring with them the cultural norms related to substance use that exist in their respective countries of origin. As they adapt to life in the United States, they also may be differentially exposed to substance use norms and social challenges (i.e., language barriers, unfamiliar customs, and discrimination). One of the consequences of adapting to new circumstances may be an increased rate of substance use*" (Brown & Council & Penne & Gfroerer, 2005:3).

Like Japan and Sweden, also in USA problems of adaptation have increased substance use and crime among immigrants. In a research, two cities of USA, San Diego and Miami are compared and to understand the dynamics shaping the violence and drug use in those cities. In this study the claim which regards ethnic origin of immigrants as the cause of violence and drug use is tested. When job opportunities and living conditions of migrants compared, both cities do not have many differences. In both cities immigrants have not so many job opportunities and access to the city life. "*It is no surprise that economic deprivation emerges as a key factor in shaping*

violence, even in relatively well-off San Diego, where ethnic minorities encounter fewer resources and limited access to life outside the center city than the native-born white majority. Immigrants tend to converge in a limited number of places where co-ethnics reside and low-skill jobs are available. ... Thus, economic deprivation is an important and consistent influence in both cities, despite the different contexts and immigration histories” (Martinez & Lee & Nielsen, 2004:152). Nevertheless, in Miami conditions differ a bit because of USA's state policy towards migrants, namely Cubans, is positive and thanks to this **positive attitude** the first migrants achieved to establish **social solidarity networks**. This networks and state aids to Cubans make their adaptation/integration to the new society easier. “Turning to Miami first, we suggest that Cubans have done well in part because of the federal government assistance they received and the benefits of social capital deriving from the resources possessed by the initial group of Cuban immigrants. This has contributed to the Cuban domination of economic, cultural, and political institutions in Miami that provided advantages to later waves of Cuban and some non-Cuban Latino immigrants” (2004:153).

Researchers suggest that it is not the immigration but the social conditions which immigrant group faces in hosting country increase drug use or violence. Their ability to adapt to a new society and **social capital** provided for them by hosting state or earlier comers are determinant factors: “This research agenda should carefully consider the conventional wisdom and counterclaim, discussed earlier, on the immigration and drug homicide relationship, as our findings provide some support for each perspective. The conventional wisdom was more evident among immigrant groups in San Diego and native-born African Americans in Miami - those with low levels of social capital - while the counterclaim was better reflected for high social capital groups such as Cubans in Miami. This suggests that the adaptation of immigrants is shaped to a large extent by the local conditions a given group faces in the host country, such as whether there is a well-developed enclave economy and whether the city is majority minority” (2004:155).

One other factor is the ‘**time**’ spent by migrant in the hosting country. The research conducted by Brown & Council & Penne & Gfroerer showed that the type of drug used by migrants change by the time they spent in USA. Newer ones are using heavy drugs less but using substances more. When they remained longer they face with new drugs or can afford more expensive ones. “Although a

preliminary examination of the data appears to indicate that the rates for substance use across all immigrants were higher among immigrants who had been in the United States for a shorter amount of time, this finding is complicated by the variability in age and the gender composition of groups of persons immigrating fewer than 5 years ago or 5 or more years ago. .. On the other hand, the risks for alcohol, marijuana, and any illicit drug use were significantly lower among newer immigrants, a finding that is not as apparent when examining direct estimates” (2005:17). The findings of Borges & Medina-Mora & Breslau & Aguilar-Gaxiola’s study also support this phenomenon: “Epidemiological studies have found that among immigrants in general and Mexican immigrants in particular, longer duration of residence in the United States is associated with higher risk for substance use disorders” (2007:1847).

And the study from Borges et al. shows another aspect of migration. They focused on the effects of substance use among immigrants and the **effects on home country**, especially on their relatives. According to the researchers, transnational migration is likely to have an effect on substance use disorders among Mexicans both in native and destination countries. *“Result: respondents who had family members who migrated in the United States were more likely to have used alcohol, marijuana, or cocaine at least once in their lifetime; to develop a substance use disorder; and to have a current (in the past 12 months) substance use disorder than were other Mexicans. ... International migration appears to play a large role in transforming substance use norms and pathology in Mexico...Our findings suggest that the risk for substance use disorders in Mexico is closely related to the flow of migrants between Mexico and the United States” (2007:1847). Moreover, Borges et al cite some studies on patients who are receiving treatment for drug use in Mexico which “have found that those with migration experiences consumed a greater quantity and variety of drugs than did patients without migration experience” (2007:1850).*

As a conclusion the case of USA also indicates that positive state policies towards migrants are very important for migrant integration. In fact, studies conducted in or about USA have showed that social capital is another important factor to keep migrants away from drugs and crime. The research has also shown that migration is not a one-way phenomenon. It has effects on home country via migrants or their families. Therefore, policies toward migrants might

also take conditions in the homeland into consideration and if possible be in cooperation with the home country.

5. THE CASE OF TURKEY

The first three cases were about international immigrants but in the case of Turkey both international and internal migrants are taken into consideration. Thus, it will be possible to see if there is a difference between international and internal migration when the drug use and crime rates are in concern.

In the last 60 years, Turkey has witnessed a huge urbanisation. From 1950 and onwards migration has been accelerated with increasing industrialization and urbanisation. Job opportunities in cities were the major pulling factor and mechanization in the rural areas, in agriculture was the major pushing factor. In developed states rural population does not exceed 10% of general population. TUIK, (Turkish Statistical Institute-TURKSTAT) defines locations which have less than 10.000 people as 'rural'. During the first years of the republic, rural population was considerably higher than urban population. According to 1927 census 75.78% of general population was living in rural areas. The rural character of Turkey's population continued till 80s. In the 1985 census, for the first time, urban population exceeded rural population by 53.03% to 46.97%. In the year 2000, the rates were 64.9% (urban) to 35.1% (rural) (Güreşçi, 2010:80), and in year 2010 the rates were 76.26% urban to 23.74% rural (TUIK, ADNKS-National Data Release Calendar, 2011).

As abovementioned, in Turkey during the transformation process from agrarian society to industrial society the basic motive was economic. As it is the case in all other societies, persons who migrated to industrialized cities faced some fundamental changes. Industrialization directly influenced working conditions, behaviours, structure of familial relationships. Big families of rural areas mostly converted into the 'nucleus' families of cities.

Migrants, with the aim to tackle with problems in cities, tend to gather in 'hemşehri'³ (hometown) districts. *"In great cities, especially in Istanbul, 'citizen ghettos' appear, making it possible to stand and to resist against being absorbed. Although an infant is born in Istanbul,*

³ Hemşehri: Fellow countryman. Migrants who migrate from the same city or district to the hosting city called as hemşehri of each other. For example migrants who are originally from Diyarbakir are "hemşehri" of each other in Istanbul.

his or her state register is belongs to the city where the family comes from...These people are not from or belong to Istanbul although they live in Istanbul. Migrating individuals are adapted into the community into which they have entered. The adaptation occurs by the way of learning the behavioural patterns, moral values, the capability to use communication tools and adopted social roles of the migrated community. The full adaptation into all social and cultural aspects the migrated community is called assimilation” (Balcıoğlu & Doksat & Tan, 2001:185-186).

The Effects of Migration in Turkey

There are a lot of effects of migration in Turkey as she faces a lot of types of migration; internally displaced persons, asylum seekers, human trafficking, international immigrants (Africans, Turkic origins, Afghans, Iranians, Arabs, Kurds and etc.) and economic internal migration, but this paper will focus just on some selected points to be able to concentrate on drug use, crime and adaptation problems derive from migration.

• Substance Use and Crime

Intense and irregular migration flows to cities render migrants vulnerable to violence and crime. This is a general finding from surveys conducted in different states. This type of fast ‘urbanisation’, in another word ‘pseudo-urbanisation’ (Gönültaş, 2009:22)⁴ deteriorates living conditions in city centres. The disorder in the infrastructure and superstructure of a city makes it easier to become organised for crime groups. Hence crime groups can play an effective role as much as other variables in transitioning or developing societies. In stable, settled societies formal/informal institutions, local or central, do not allow so much free space for crime groups (Dinçkol, 2002:126).

One of the main operation areas of crime groups is drug trafficking and using children for crimes. Migrants are target group in both sides of traffic, as consumers and dealers. Children are the main focus for the case of Turkey children. *“When family changes its living place and moves in a different social environment children can live adaptation problems... (Even migration is not in the life time of children) This situation makes one to think that parents’ adaptation*

⁴ ‘Sahte kentleşme’ of original paper translated as ‘pseudo-urbanisation’.

problems can directly have reflections on children” (TBMM, 2010:383).

- **Substance Use and Crime among Children/Juvenile**

According to data provided by DIE⁵ in years 2002 and 2003 **juvenile delinquency doubled**. Those juveniles commonly live in big cities and some other cities affected by migration. The structure of family, parallel to deformations in social tissue of society and unhealthy urbanisation, also was affected by migration. Besides the economic poverty and cultural clash, some families pushed away from social life (TBMM, 2010:4-12).

Another problem is the shift in the social values within the family. After migration, second generation who grow in new environment begin to have different social values other than their parents'. As the time goes, this causes a **cultural clash** between generations and in some cases among genders. Under such conditions especially juveniles, along with formerly mentioned reasons, tend to use inhalants, substances and drugs. Drug addiction firstly starts with bally⁶ and thinner and in time it turns to marijuana (cannabis), heroin and similar drugs (Gönültaş, 2009:23).

Some researches posit that there is a connection between migration and juvenile delinquency. Gönültaş, for example, (2009:23) refers to a survey conducted by Hancı on 3327 cases concluded in Children's Court of Izmir in 1991-1993. According to findings of Hancı, 53.1% of the children who were tried in these cases came from rural areas to Izmir. The rate of children from Izmir and around, namely Aegean region is 35.5%. Another survey conducted in Izmir among parents of adolescents with substance use disorders also suggests that there is a similarity between migration histories of families.

In a survey conducted by Gönültaş in Adana province (one of the important target cities for Kurdish migrants from east of Turkey) through oral interviews with 470 juvenile delinquents showed that more than half of the juvenile delinquents are children of migrant families. The findings showed that: “% 77.7 are 16-17 years old, % 96.4 are male, % 70.7 uses or used any substance or drug, % 64.9 has

⁵ Former name of the official statistical institute of Turkey. DIE (State Statistical Institute) changed its name on 18.11.2005 to TUIK, Turkish Statistical Institute.

⁶ Bally is the brand name of a certain type of inhalant glue used as an inhalant substance mostly among street children.

low income and % 53.8 are migrants". Gönültaş states that in Diyarbakir 28%, in Adana 54.3% and in Istanbul 86% of juvenile delinquents are migrants or children of migrants. He states that the findings of these researches on children delinquency and migration movements are parallel (2009: vii, 66-67).

Observations about internal migrants who migrate to Istanbul from Anatolia can be applied to other parts of the world: *"Children who have advanced capability for imitation and adaptation begin to be alienated to their family and culture. They search new possibilities for identification in the external environment but cannot find. Substance abuse is kind of therapeutic effort to relieve the identity conflict, by repressing dissatisfactory feelings and the 'panic' which would result in dissociation of the personality. It is estimated that the prevalence of substance addiction is lowest in the first generation, highest in the second generation, and moderate in the native people of the city. Increasing tendency to commit crime is observed if low income and low education level are associated with substance addiction"* (Balcioglu & Doksat & Tan, 2001:185-186).

Children (and women) are mostly subject to an internal migration because international migration is predominantly migration of adult men without families. These pioneer adults after establishing an order in target country try to reunite with their families or if they are single, they get married with someone from the home country.

- **Child Labour**

Adaptation problems deriving from migration and industrialization in agriculture made the child labour a part of the agenda of Turkey. Families who live under poor conditions in cities let their children to work on streets or make them to undertake difficult works with very low wages and bad working conditions (TBMM, 2010:18). In a lot of migrant families, child labour is the basic source of family livelihood. It has been seen that parents who were able to send their children to school for education before migration, were not able to send them to school but instead they were made them work (Aydın & Gündüz, 2010:15), because the child in school turns to a mere 'consumer' from being a 'producer' and thus becomes a great economic loss for the family in an 'urgent' need to survive. These juveniles' labour is exploited by employers by giving very low wages, mostly a rate under the official minimum wages determined by the government. They work 10-12 hours a day without any social security and benefits (Kasatura, 2002:215).

- **Missing and Exploited Children**

Another aspect of vulnerability of migrants is kidnappings. Especially women and children are subject to kidnappings to force them prostitution or to be used for the various aims by crime gangs. According to official statements, there were 1.592 missing children in Turkey in year 2009. A report prepared by the Parliamentary Committee of Grand National Assembly of Turkey (TBMM) for Missing Children showed that, in Istanbul 259, Izmir 194, Ankara 95, Mersin 63, Diyarbakir 55 and Sanliurfa 50 children were missing. This report clearly shows most of the missing kids are those who live in areas faced important flow of migration. Commission remarked 'migration' as one of the main reasons for missing and exploitation of children (2010:36, 178).

A survey conducted by Turkey network of international group of "End Child Prostitution, Child Pornography and Trafficking of Children for Sexual Purposes" (ECPAT) in 2006 in Istanbul and Diyarbakir showed that these two cities are coming first in child prostitution rates. It has been observed that children from South-East of Turkey kidnapped and forced to prostitution in Istanbul. Most of the exploited children are 12-18 year old girls but male children also are subject to prostitution (2006:9). In fact, even more research has established a close relation between having been forced to prostitution and drug addiction (TBMM, 2010:442).

Turkey is also target of international networks trafficking children for sexual purposes. It has been recorded that children from Moldova, Russia, Ukraine, Belarus, Bulgaria, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Uzbekistan, Azerbaijan, Georgia and Romania kidnapped to Turkey and forced to prostitution. Some victims said that they were kidnapped to TRNC (Turkish Republic of Northern Cyprus) for sexual purposes (TBMM, 2010:440).

- **Low Skilled Workers, Economic Integration Problems**

If the migration is not pre-planned and done urgently to save the life and properties of family members, this causes the accumulation of an unskilled or low-skilled work power in the city centres. When the number of forced migrants reaches tens of thousands and even millions of people within a short period of time, in most cases hosting cities' technical, social and institutional infra- and superstructure collapses. Cities get bigger but as aforesaid, it is a 'pseudo-urbanisation', like a bulging balloon, bulging but there is nothing except air in it.

In the survey conducted by Gönültaş, it has been seen that 71% of fathers have a job, 48.9% of these fathers who has a job are working in temporary works like gardening and seasonal jobs and 12.1% of fathers are workers (2009:60). These data show that fathers who were employers in rural areas or at least not “employees” who do not have any “boss” turned to “unqualified workers”. As indicated before, this situation causes a shift in the role model of fathers and it becomes another source of internal family problems.

• Internal Family Problems

In cities relations among family members are looser than rural areas, and traditions of rural areas praising communality is being replaced by urban values praising individualism. This and other factors cause deformations in family structure of migrants. Migrant family is ‘on its own’ in city. Social control mechanisms of villages are out of order in cities. Parents who suffer from heavy conditions cannot be a proper role model for their children. Surveys done on women also support this view. Yaşan and Gürgen analysing findings of a survey done with women who applied to an Education and Psychological Information Centre for Women in Diyarbakir, emphasize that the participants determined migration as one of the main causes of internal family disputes (2004b:19). A survey which was conducted to see “the effects of forced internal migration on mental health” also supports this view: “*Our results suggest that forced migration affects mental health negatively and female immigrants experience more emotional distress than male immigrants*” (Sır & Bayram & Özkan, 1998:83).

In the last two decades South-East of Turkey along with migration has witnessed an increase in suicides. A correlation between suicide tendency and internal family problems has been observed. Suicide tendency observed mostly among young women in this region. Migration and family disputes deriving from migration-related problems have been evaluated as major causes of these suicides (Karadeniz, 2006).

• Forced/Unplanned Migration

Forced migration affected mostly South-East of Turkey. Due to clashes between Kurdish Workers Party (PKK) and Turkish Security Forces some villages were evacuated because of security reasons. According to data supplied by Diyarbakir Bar Association, between the years 1990-1997, 3,211 village or hamlets were evacuated and approximately three million people migrated from rural areas to urban

centres. According to report of The Human Rights Inquiry Committee of Turkish Parliament, 3.688 villages and hamlets were evacuated (Aydın & Gündüz, 2010:16). This huge flow of migration caused a lot of problems which affected whole Turkey, some of which were mentioned above.

Yaşan and Gürgen in another research state that they had observed inhalant abuse in region frequently. They held interviews with 113 juveniles who use substances/drugs in Diyarbakir. 62.3% of juveniles were born out of Diyarbakir city centre, and families of 75.6% of them were forcibly migrated (2004a:77-79). Moreover, another survey has shown that almost half of the street children, 44.1%, in Istanbul came from this region (Aydın & Gündüz, 2010:15).

Social instability in the region affects also students of universities. A survey done with 2040 students of Dicle University has shown that 6% of students at least one time used drugs, generally cannabis. The participants indicated that there is a close relation with general situation in the region and substance use among students. Indeed, as it was case in other surveys, again migration seen as one of the main causes (Yalçın & Eşsizoglu & Akkoç & Yaşan & Gürgen, 2009:133).

6. EXPERIENCES OF SOME OTHER STATES

In order to see if the connection between migration and substance use and crime exists or not in other states too, some additional cases will be analyzed very shortly from different states.

The relatively high crime rates of (certain groups of) immigrants within European societies have attracted considerable attention in recent years. *"In many countries, the number of migrants responsible for certain forms of crime exceeds their share in the total population. According to detention statistics, 'migrants', 'minorities' or 'foreigners' are over-represented in prisons. Their absolute and relative numbers have been increasing during the last decade and imprisonment rates are well above those of the general population"* (Leun, 2003:60).

6.1. HOLLAND

In Holland for a long time migration was not on the agenda, but after 90s the migration also became part of the agenda in Holland. Joanne van der Leun conducted a survey and collected findings in a

book called "*Looking for Loopholes: Processes of Incorporation of Illegal Immigrants in the Netherlands*" in year 2003. Van der Leun based that survey primarily on quantitative police data, collected in the city of Rotterdam, combined with data derived from the interviews with 170 illegal immigrants. As it was stressed in other cases findings of this survey also support the view that if migrants have a place in economy, this reduces crime rates. However, when migrants lack these opportunity they tend to, or obliged to, compensate this by other ways, whether legal or illegal. One of the findings of Leun is very important. This finding highlights the **importance of social capital** for migrants. Leun says "*An exception that has attracted considerable attention, is the relatively low level of arrests of Turkish youngsters in crime statistics, who grow up under circumstances that are to a large extent similar to those of Moroccan youngsters... Turkish illegal immigrants are less involved in registered crime. These differences can be at least partly explained on the basis of differential access to the resources that immigrant communities offer. Turkish illegal immigrants in Rotterdam have relatively good access to the 'ethnic economy' and receive more support from their family members and co-nationals in other respects (Staring 2001). At the other side of the spectrum, illegally residing Moroccan and Algerian immigrants are much more left to their own devices. They have more difficulties in finding jobs, housing and financial support and can fall back to a lesser extent on family members*" (2003:61, 163).

6.2. GERMANY

In the case of Germany some findings about role of women and social-political organisations of migrants will be presented. First Turkish migrants who went to Germany in 1961 were almost exclusively men and were received as 'guest workers'. However, **women**, who arrived later largely due to family re-unification, now play a central role in the framing of the integration debate. All sides of debate regard women a symbolic representation of this or that: "*In defining socio-cultural ethnic boundaries, women, their bodies and their social status become highly visible symbols in Germany society*" (Hinze, 2010:73).

Hinze conducted her field research in Berlin from August 2008 to September 2009. She spoke with several representatives from Turkish immigrant community in Berlin. Hinze's study emphasizes Turkish immigrants' under-representation in the German political arena. Turkish migrant organisations and migrant politicians play an important role in the process of being represented in political decision

making processes. Hinze analyzed Turkish Union Berlin-Brandenburg as the case study. Hinze remarks the difficulties migrant organisations have faced and points the success of Turkish Union: *“Because the number of Turkish community organisations that have the credibility to influence mainstream politics in Germany is limited, the role of the ones that have a say in the public debate is twofold: They have to speak with one voice in representation of the Turkish immigrant community as a whole while also doing justice to the community’s diversity. As this study illustrates, the desire of the Turkish Union to speak for the whole community has managed to overcome the divisions within the Turkish immigrant community along the lines of religion and ethnicity”* (2010:150, 151). The success of Turkish community in Germany in such areas shows its effects on adaptation of second generation.

Additional, another matter which needs to be mentioned is **child-care problems** of migrants. Adult migrants are often forced to take low-status and difficult jobs and which means that their work can keep them away from home and their children. Especially caring of children during non-school hours is a great problem. It is very hard to find someone to take care of children because migrants lack the opportunity of having an “extended family” in native country and usually they cannot afford to hire someone for babysitting. This causes stress among children due to inconsistency parental absence. *“A study of immigrant children in Germany showed that % 57 of Turkish children under the age of 15 years were cared for by people other than their mothers. Almost % 20 of pre-schoolers were looked after by siblings, some of them were not much older than the children they were caring for; and over half of all children between the ages of 7 and 14 took care of themselves. A study in Mannheim also revealed that % 69 of the children of Greek immigrants had lived the first years of their lives separated from their parents”* (Council of Europe, 2010).

6.3. HONG KONG

A field research done by Tomazinis in Hong Kong on refugees and asylum seekers from Sub Saharan Africa also supports the views have been presented in this paper. Findings of Tomazinis show that refugees and asylum seekers suffer important psychological problems. Tomazinis notes that Hong Kong's government cannot be described as “inhospitable” towards those seeking asylum. However, the process of making asylum claims *“can be extremely lengthy and has a reported average of 2 to 3 years in Hong Kong. And until official refugee status is achieved many social services are denied for asylum seekers”*

(2009:3-4). Tomazinis presents some general points observed in this and other studies as follows: “*refugees and asylum seekers bear precarious social status, facing impressive psychological and social challenges. ... Refugees are also likely in the midst of acculturation and its associated stress-facing the loss of their country and culture of origin, in addition to a recognizable social network. Anxiety over the challenges of living in a new culture, with a new language, and navigating a new and sometimes inhospitable legal system and community can be very difficult for refugees, asylum seekers, and survivors of torture*”. (2009:4-5). According to results of Tomazinis research, high rates of depression 71%, anxiety 67% and PTSD (Post Traumatic Stress Disorder) 46% observed among asylum seekers from Sub Saharan Africa (2009:45).

6.4. BANGLADESH

Bangladesh has experienced one of the highest urban population growth rates (around 7% per year) over the past three decades. Dhaka, the capital city, is unable to provide shelter, food, education, healthcare, and employment for its rapidly-expanding population. An estimated 3.4 million people live in the overcrowded slums of Dhaka. According to findings of a survey conducted by Koehlmoos and friends, on violence, sexual harassment and drug abuse among homeless in Dhaka: “*Eighty-three percent of female respondents were assaulted by their husbands, station masters, and male police officers. They were subjected to lewd gestures, unwelcome advances, and rape. Male respondents reported being physically assaulted while trying to collect food, fighting over space, or while stealing, by police officers, miscreants, or other homeless people. Sixty-nine percent of the male respondents (n=309) used locally-available drugs, such as marijuana and heroin, and two-thirds of injecting drug-users shared needles*” (2009:452). Women especially suffer from physical and sexual violence at the hands of both their husbands and outsiders, such as law-enforcement officials, local miscreants, and boyfriends.

The Dahaka study also reveals the **vulnerability** of migrants with very concrete data.

CONCLUSION

Overall, most of the studies have suggested that the adaptation of immigrants is shaped to a large extent by the **local conditions**, the

given group faces in the host country, such as a well-developed open economy or a strictly closed economy. There is a positive correlation between openness of hosting states economy and migrant crime rates. Displacing from hosting country's formal and informal economy, decrease in wage and self-employment opportunities causes growing number of immigrants to access into the criminal economy.

Another important point is the **social capital** of the migrants. The policies to strengthen the social capital of immigrant groups will help keeping them away from over-involving in drugs and possibly other types of crime. Cases of Turkish adolescents in Sweden, Cubans in Miami, and Turkish youngsters in Holland all support this view. The strength of social capital renders it easy for immigrant to adapt the new society.

Furthermore, some surveys have showed that migrants are not involving in every type of crime. These studies showed that migrants involve in certain types of crimes which are mostly related to their survival. Therefore, if the fears concerning the basic instinct of all humans, survival, can be met, than it can be said that there will be no significant difference between migrants' and native people's crime rates and types.

Moreover, as it has been observed in Turkish adolescents living in Sweden, welfare state provisions, well designed integration policies or job opportunities can decrease use of drugs and other substances among migrants.

All in all, income-generating activities, targeted education, gender-friendly community programmes, public shelters and crises/support centres, greater community involvement and other programmatic interventions to raise the quality of life of the migrant communities can be suggested for adaptation policies.

Bibliography

BOOKS

- Altıntaş, B. (2003). *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe... Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar*, İstanbul, İletişim.
- Leun, J. (2003). *Looking for Loopholes: Processes of Incorporation of Illegal Immigrants in the Netherlands*, Amsterdam, Amsterdam University Press.

ARTICLES

- Aydın, H., Gündüz, V. (Sep. 2010). Çocuk Güvenliğinin Sağlanmasında Yerel Yönetimlerin Rolü: “Taş Atan Çocuklar” Sorunu. *Türk İdare Dergisi*. 468, 9-32.
- Balcıoğlu, İ., Doksat, M. K., Tan, O. (2001). Madde Bağımlılığı, Göç ve Suç. *Yeni Symposium*. 39 (4), 185-191.
- Bayard-Burfield L., Sundquist J., Johansson S-E. (2001). Ethnicity, self reported psychiatric illness, and intake of psychotropic drugs in five ethnic groups in Sweden. *Journal of Epidemiol Community Health*. 55, 657-664.
- Borges, G., Medina-Mora, M. E., Breslau, J., Aguilar-Gaxiola, S. (Oct. 2007). The Effect of Migration to the United States on Substance Use Disorders Among Returned Mexican Migrants and Families of Migrants. *American Journal of Public Health*. 97(10):1847-1851.
- Dinçkol, A. (May 2002). Türkiye’de Organize Suçluluk ve Sosyo-Ekonomik Yapı. *Journal of Istanbul Commerce University*. 1, 99-127.
- Friman, H. R. (Oct. 1996), Gaijinhazai: Immigrants and Drugs in Contemporary Japan. *Asian Survey*. 36(10), 964-977.
- Friman, H. R. (Apr. 2001). Informal Economies, Immigrant Entrepreneurship and Drug Crime in Japan. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 27(2), 313-333.
- Güreşçi, E. (2010), Türkiye’de Kentten - Köye Göç Olgusu. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 11(1), 77-86.
- Ichikawa, M., Nakahara, S., Wakai, S. (2006). Effect of Post-Migration Detention on Mental Health among Afghan Asylum Seekers in Japan. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*. 40, 341-346.
- Kasatura, I., (Dec. 2002) Sokaktaki Çocuklar, Sokakta Çalışan Çocuklar. *Journal of Istanbul Commerce University*. 2, 211-227.
- Knutsson, J. (2000). Swedish Drug Markets and Drugs Policy. *Crime Prevention Studies*. Criminal Justice Press. 11, 179-201.
- Koehlmoos, T. P., Uddin, M. J., Ashraf A., Rashid, M. (Aug. 2009), Homeless in Dhaka: Violence, Sexual Harassment, and Drug-abuse. International Centre For Diarrhoeal Disease Research, Bangladesh. *Journal of Health, Population and Nutrition*, 27(4), 452-461.
- Lenke, L., Olsson, B. (July 2002). Swedish Drug Policy in the Twenty-First Century: A Policy Model Going Astray. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Cross-National Drug Policy. 582, 64-79.
- Martens:L. (1997). Immigrants, Crime, and Criminal Justice in Sweden. *Crime and Justice, Ethnicity, Crime and Immigration: Comparative and Cross-National Perspectives*. 21, 183-255.
- Martinez, R. Jr., Lee, M. T., Nielsen, A. L. (Spring 2004). Segmented Assimilation, Local Context and Determinants of Drug Violence in Miami and SanDiego: Does Ethnicity and Immigration Matter?. *International Migration Review*. 38(1), 131-157.

- Onishi, A., Murphy-Shigematsu, S. (2003). Identity Narratives of Muslim Foreign Workers in Japan. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, J. Community Appl. Soc. Psychol., 13, 224–239. Published online in Wiley InterScience www.interscience.wiley.com 19.01.2012
- Sır, A., Bayram, Y., Özkan, M. (1998). Zoraki İç Göçün Ruh Sağlığına Etkileri Üzerine Bir Ön Çalışma. *Klinik Psikiyatri*. 2, 83-88.
- Virta, E., Sam, D., Westin, C. (2004). Adolescents with Turkish Background in Norway and Sweden: A Comparative Study of Their Psychological Adaptation. *Scandinavian Journal of Psychology*. 45, 15–25.
- Yalçın, M., Eşsizoglu A., Akkoç, H., Yaşan, A., Gürgen, F. (2009). Dicle Üniversitesi Öğrencilerinde Madde Kullanımını Belirleyen Risk Faktörleri. *Klinik Psikiyatri*. 12, 125-133.
- Yaşan, A., Gürgen, F. (2004). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Ergenlerde Uçucu Madde Kullanım Özellikleri. *Bağımlılık Dergisi (Journal of Dependence)*, 5(2), 77-83.
- Yaşan, A., Gürgen, F. (2004). Yeni Açılan Bir Kadın Eğitim ve Psikolojik Danışmanlık Merkezine İlk Üç Ayda Başvuran Kadınların Sosyodemografik Özellikleri, Sorun Alanları ve İntihar Eğilimleri. *Dicle Tıp Dergisi*. 31(2), 16-19.
- Yüncü, Z., Kesebir, S., Özbaran, B., Çelik, Y., Aydın, C. (2009). Madde Kullanım Bozukluğu Olan Ergenlerin Ebeveynlerinde Psikopatoloji ve Mizaç: Kontrollü Bir Çalışma. *Türk Psikiyatri Dergisi*. 20(1), 5-13.

REPORTS

- Brown, J. M., Council, C. L., Penne, M. A., Gfroerer, J. C. (2005). *Immigrants and Substance Use: Findings from the 1999–2001 National Surveys on Drug Use and Health*. (DHHS Publication No. SMA 04-3909, Analytic Series A-23) Substance Abuse and Mental Health Services Administration, Office of Applied Studies, U.S. Department of Health and Human Services.
- Council of Europe, Parliamentary Assembly, Committee on Migration, Refugees and Demography. (2010). *Health Conditions of Migrants and Refugees in Europe*. Doc. 8650
<http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc00/edoc8650.htm>
Retrieved 12.01.2012.
- Kandel, W. A., (2011). *The U.S. Foreign-Born Population: Trends and Selected Characteristics*. Congressional Research Service Report for Congress, USA, www.crs.gov Retrieved 03.01.2012.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (July 2010), *Kayıp Çocuklar Başta Olmak Üzere Çocukların Mağdur Olduğu Sorunların Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*.
<http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss589.pdf> Retrieved 02.01.2012.
- Yeniden Sağlık ve Eğitim Derneği ve ECPAT International. (2006). *Türkiye'de Çocuklara Yönelik Ticari Cinsel Sömürüye Ait Durum*

Analizi: İstanbul ve Diyarbakır. <http://ctcs-mucadele.net/wp-content/uploads/2009/11/ECPAT-Turkiye-Durum-Analizi-Raporu.pdf>
Retrieved 12.01.2012.

SYMPOSIUM PRESENTATIONS

Karadeniz, S. (2006). Batman'daki İntiharlara Sosyolojik Bir Yaklaşım Denemesi. *IV. Ulusal Sosyoloji Kongresi*. İnönü Üniversitesi, Malatya.

THESIS AND DISSERTATIONS

Hinze, A. M. S. (2010). *Space and the City. Identity, Integration, and Turkish Immigrant Women in Berlin*. PhD Dissertation. Political Science, Graduate College of the University of Illinois at Chicago. Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses 28.12.2011.

Gönültaş, M. B. (2009). *Adana İlinde Mala ve Şahsa Karşı Suç İşleyen Çocukların Sosyodemografik Özelliklerinin Ortaya Konulması*. M.A Thesis. University of Cukurova, Graduate School of Health Sciences, Department of Forensic Medicine, Adana.

Tomazinis, M. L. (2009). *Sub-Saharan African refugees in Hong Kong: Pre- and Post-migration Experiences, Depression, Anxiety and PTSD*. PhD Dissertation. California School of Professional Psychology, Alliant International University, Los Angeles, California. Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses 09.01.2012.

WEB RESOURCES

Bahar, H. İ. (2008). *Türkiye'de Yerleşik Yabancılar: Alanyalı Almanlar*. USAK. 28.10.2008

<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=409>. Retrieved 12.01.2012.

Hays, J., (2011). *Marijuana and Illegal Drugs in Japan*. July 2011

<http://factsanddetails.com/japan.php?itemid=664&catid=19&subcatid=125>.
Retrieved 03.01.2012.

Japanese Cops Arrest Iranian Drug Dealer, Japan Probe, August 22, 2010,
<http://www.japanprobe.com/2010/08/22/japanese-cops-arrest-iranian-drug-dealer>. Retrieved 03.01.2012

TUIK (Turkish Statistical Institute),

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>.

Retrieved 09.01.2011

ÖĞRETMENLERİN OKUL TEMELLİ MESLEKİ GELİŞİM MODELİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

İsmail YÜKSEL, Abdullah ADIGÜZEL

Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniv., ESOGU Eğitim Fakültesi
Yrd. Doç. Dr., Harran Üniv., Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

Özet

Bu araştırmanın temel amacı öğretmenlerin, Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşlerinin belirlenmesidir. Tarama modelinde yürütülen araştırmanın çalışma grubunu farklı alanlardan 114 ilköğretim okulu öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırma verileri Öz-değerlendirme anketi ile toplanmıştır. Toplanan verilerin çözümünde betimsel istatistiklerden (aritmetik ortalama, standart sapma), t testinden ve tek yönlü varyans analizinden yararlanılmıştır. Bulgular, öğretmen cinsiyetlerinin OTMG modeline ilişkin görüşlerinde farklılığa neden olduğunu; ölçeğin genelinde bayan öğretmenlerin Meslek Değerler ve Etik Davranışlar boyutunda erkek öğretmenlerin, Öğretme-Öğrenme Sürecine İlişkin Beceri, Ölçme-Değerlendirme Becerileri ve Özel Alan Becerileri boyutunda bayan öğretmenlerin daha olumlu görüşlere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bulgular ayrıca Çevre etkileşimi ve Veli iletişim boyutlarında beceriye dayalı alan öğretmenlerinin diğer alanlardan daha düşük olduğu belirlenmiştir. Araştırmada, Okul Temelli Mesleki Gelişim Modelinin uygulanması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mesleki gelişim, Hizmetiçi eğitim, Okul temelli mesleki gelişim, yeterlik.

Abstract

Evaluation of Teachers' Views on School Based Professional Development Model in Terms of Various Variables

This study aims to determine the views of teachers regarding School-based Professional development Model (SBPD). The participants of the study were 114 primary school teachers from different fields. Data of the study were collected through self-evaluation survey and analysed via descriptive statistics (means and standard deviations, t-test and one way analysis of variance test). The findings demonstrated that the gender of the participants made a significant difference in their views on SBPD model. Female participants were found more positive than males in the study. While the male participants were found more positive in Professional Values and Ethical Behaviours, the female participants were found more positive in Measurement and Evaluation, and Special Field Competencies. The findings also indicated that in Environment and Parents Interaction dimension of the survey, teachers of skill-based courses showed lower competency than the teachers of the other fields. Suggestions are made in accordance with the findings of the study.

Keywords: Professional development, In-service training, school-based Professional development, self-competency.

Kurte

Di Pêşketina Mêrdînê de Pêdiviya Danîna Turîzmê Weke Lokomotîfa Asasî

Gava ji perspektîva pêşketinê tê nihêrtin, tê dîtin ku li welatê me, di nav herêman de cudahiyên mezin hene. Mêrdîna ku bajarekî girîng ê danûstendinê ye û li ser Rêya Hevrîşimî ye, gava bi demên xwe yên berê ve tê berawerdkirin, tê dîtin ku di serdema nûjen de ji perwerdehiyê heya tendirustiyê, ji hunerê heya sportê ji aliyê şanîderên sosyo-ekonomîk ve paş de maye. Gava pêşdeketinên hevdemî weke pîvek bête

pejirandin, dê bê dîtin ku heke dînamîkên navxweyî yên Mêrdînê û mayîndeya wê ya dîrokî bi awayekî bikeve tevgerê, dê sektora turîzmê weke lokomotifekê serê pêşketina Mêrdînê bikşîne. Heke tevkarîya sektorê ya li ser îstîhdamê û bandora wê ya neyekser a di warê bazirganî, avahî û hunerên destkariyê hwd. de jî li ber çav bête girtin, em dikarin bêjin ku dê li ser ekonomî û her wiha jî bo pêşketinê jî rolê xwe yê sereke bilîze. Heke gihandin û ewlekarî bê tekûzkirin, Mêrdînê dê jî bo veberhênanên turîzmê bigîje asteke dilkêş.

Peyvên Sereke: Cudahiyên pêşketinê, sektora lokomotif, şanîderên sosyo-ekonomîk, sektora turîzmê, potansiyala Mêrdînê ya turîzmê.

المخلص

الهدف الأساسي من هذه الدراسة هو دراسة و تعيين آراء المعلمين لمدارس التنمية المهنية بناء على بعض المتغيرات، وقد أجرت لجنة الدراسات البحث كنموذج على 114 معلمي المدارس الابتدائية من مختلف المجالات، و تم جمع البيانات باستخدام بحث استبيان التقييم الذاتي، واستفيد في تحليل البيانات المحسولة، من الإحصاءات الوصفية (المتوسط والانحراف المعياري)، والتحليل في اتجاه واحد من اختبار التباين، فكانت النتيجة أن للمعلمات وجهات نظر أكثر إيجابية من المعلمين من حيث الأخلاقيات والسلوك و مهارات التعليم والتعلم، و من حيث الفرق بين الجنسين (المعلم و المعلمة) حسب الطراز والمهارات في حقل مخصص،

وكانت النتائج أن مستوى المعلمين القائميين على المهارات و الأبعاد البيئية للتفاعل والتواصل مع أولياء الأمور أقل من مناطق أخرى، في هذه الدراسة يقترح تنفيذ المهنية القائمة على المدرسة النموذجية للتنمية

الكلمات الأساسية : المدرسة، التنمية المهنية والكفاءة، والتدريب

1. GİRİŞ

Mevcut bilgi birikiminin katlanarak arttığı, bilgi ve teknolojideki gelişmelere bağlı olarak toplumun yapısında değişikliklerin meydana geldiği günümüzde, bireylerin sosyal, kültürel ve çalışma yaşantılarında başarıyı ve mutluluğu yakalamalarının yolu

onların bu gelişmeleri ve yenilikleri yakından takip etmesi ve onlara uyum sağlaması ile olanaklıdır. Sürekli değişim içinde bulunan dünya, yenilikleri ve gelişmeyi kavrayan, bunun yanında kendi üzerine düşen görevlerin de farkında olan bireylere ihtiyaç duymaktadır. Nitekim bilimsel ve teknolojik ilerlemenin ve buna bağlı olarak hızla değişen bir toplumun önünü kesmek pek olanaklı görünmemektedir. Tüm bu gelişmeler ve değişimler bilgi toplumunun da temelini oluşturmaktadır. Gerçek sermayenin bilgi olduğu böyle bir toplumda bireyler sürekli öğrenmek, özellikle mesleki alanda her geçen gün kendilerini yenilemek ve bir adım daha ileri gitmek zorundadırlar. Aksi bir durumda bireyin mesleki tükenmişlik, çağın yeniliklerini mesleğine yansıtamama ve meslekte başarısız olma duygusu vb. durumlar kaçınılmaz olacaktır (Avalos, 2011). Kendisini her an hazır tutması, güncel öğretim yaklaşımlarını izleyerek kendini geliştirmesi gerekenlerden mesleklerden biri de öğretmenliktir (Taylor ve arkadaşları, 2011; Sztajn ve arkadaşları 2007).

Diğer toplumsal sistemlerde olduğu gibi eğitim sistemi de hemen her alandaki baş döndürücü gelişmelerden etkilenmektedir. Bu gelişmeler bir yandan eğitim-öğretim sürecini etkilerken diğer yandan da öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin rollerini ve yeterliklerini de etkilemektedir (Van Driel, & Berry, 2012). Öğretmenlere sürekli olarak yeni görevler yüklenmekte ve eğitim-öğretim sürecinde oynadıkları rollere yeni roller eklenmektedir. Zira eğitimin gereksinim duyduğu öğretmen profili değişmekte ve bu meslekte aranan yeterliklere ve niteliklere her geçen gün yenileri eklenmektedir (Avalos, 1998; Van Driel, & Berry, 2012). Öğretmen merkezli geleneksel eğitim anlayışının yerini öğrenci merkezli çağdaş eğitim anlayışı almış; öğrencinin etkin olmasını sağlayan yöntem ve tekniklerin kullanımı yaygınlaşmış; tek bilgi kaynağı öğretmenden rehberliği ve etkileşimi sağlayan öğretmen konumuna geçilmiş; eğitimde bilgi teknolojisinin kullanımına ağırlık verilmiş; yaşam boyu öğrenme ve öğrenmeyi öğrenme ön plana çıkmıştır (Taylor ve arkadaşları, 2011; Evans, 2011). Günümüzde öğretmenden beklenen yalnızca konu alanı uzmanı olması, öğreticilik becerilerine sahip olması değil; bir araştırmacı düşüncesiyle problemlere çözüm üretmesi, değer odaklı bir anlayışa örnek olması, teknolojik, pedagojik ve bilgiyi bütünleşmesini içselleştirmesidir (Abuhmaid, 2011). Bu durum öğretmenlerin mesleki açıdan kendilerini geliştirmeleri gerektiğini ortaya çıkarmaktadır.

Mesleki gelişim öğretmenlerin ve okulda görev yapan diğer personelin öğrenmesini, öğrendiklerini uygulamasını ve mesleği ile

ilgili yeni yetenekler kazanmasını sağlayan tüm faaliyetler için kullanılabilir bir kavramdır (Truscott, & Truscott, 2004). Başka bir ifadeyle mesleki gelişim bir eğitiminin, öğrencinin daha iyi öğrenmesine yardımcı olacak bilgi ve/veya becerileri edinmesi sürecidir (Avalos, 2011). Mesleki gelişim durağan bir süreç olmayıp güncel gelişmeler doğrultusunda sürekli devam eden bir süreçtir. Öğretmenin de bu sürece etkin olarak uyum sağlaması ve planlamasını dikkatle yapması oldukça önemlidir. Özellikle gerek ailelerin gerekse de öğrencilerin mesleğinin sorumluluklarını yerine getiren ve güncel öğretim becerileri ve stratejilerine sahip olan öğretmenlerin olumlu bir okul ve sınıf ortamı oluşturmada gerekli olduğunu düşünmeleri bu olguyu daha da önemli kılmaktadır (Thomas ve arkadaşları, 2012). Nitekim bu konuda yapılan araştırmalar nitelikli bir eğitimin ve etkili okulun sağlanabilmesinin temel koşulunun öğretmenlerin mesleki eğitimi olduğunu göstermektedir (Bishop ve arkadaşları, 2012; Kaya, ve Kartallıoğlu, 2010; Seferoğlu, 2009; Kösterelioğlu ve Kösterelioğlu, 2008; Seferoğlu, 2004). Örneğin Truscott ve Truscott (2004) öğretmenlerin mesleki gelişim eğitimleri çerçevesindeki kazanımları ile mesleğini tanımlama, anlama ve kendini ifade etme, araştırma yapma becerisi kazanma, eleştirel düşünme vb. beceriler arasında ilişki olduğunu ifade etmektedir. Taylor ve arkadaşları (2011) mesleki gelişim planını hazırlayan ve uygulayan bir öğretmenin; mesleğin gereklerinin farkında olduğu, kendini geliştirmesinin önemini bildiği, gelişimleri için fırsatlar ürettiği, mesleklerini daha fazla içselleştirdikleri belirtmektedir.

Türkiye’de günümüzde öğretmenlerin mesleki gelişimini desteklemek ve onlara eğitim olanakları sunma amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü tarafından yeni bir yaklaşım olarak nitelendirdiği Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeli (OTMG) geliştirilmiştir (MEB, 2007). Bu uygulamadan önce öğretmenlerin mesleki gelişim etkinlikleri genellikle hizmet içi eğitim etkinlikleri yoluyla yürütülmekteydi. Bu uygulama halen devam etmektedir. Geleneksel yapıdaki bu hizmetiçi eğitim etkinlikleri yılın belli dönemlerinde, belli merkezlerde, belirli uzmanlar tarafından bir veya iki haftalık kurslarda birtakım bilgilerin aktarılması yolu ile sınırlı tutulmaktadır (MEB, 2007). 1993 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’nın 1993/2 sayılı genelgesiyle öğretmenlerin hizmetiçi eğitiminin yerleştirilmesi konusunda önemli bir adım atılmış; bu genelgeye göre illerde öğretmenler için çeşitli hizmetiçi eğitim etkinlikleri düzenlenmeye başlanmıştır (Demirkol, 2004). Okul temelli olarak düzenlenen bu hizmetiçi eğitim etkinlikleri ile daha çok öğretmene ulaşılabildiği gibi maliyet, zaman ve mekân sorunları

çözülmüş, aynı zamanda öğretmenlerin iş başında eğitimi gerçekleştirilmiştir. Bu model daha sonra geliştirilerek yerini OTMG almıştır. Dünyada birçok ülke tarafından denenmiş ve halen uygulamada olan bu model öğretmenlerin mesleki gelişimlerini okulun gelişimi ile uyumlu bir biçimde sürdürmelerine olanak sağlama yönünden özellikle etkili bulunmuştur (Owen, 2003; Lewis, 2002).

OTMG, okul içinde ve dışında öğretmenlerin mesleki bilgi, beceri, değer ve tutumlarının gelişimini destekleyen, etkili öğrenme ve öğretme ortamları oluşturmada öğretmene destek sağlayan süreçler bütünü olarak tanımlanmaktadır (MEB, 2007). Okullarda bireysel ve gruplar halinde yürütülen OTMG etkinliklerinde öğretmenler bir işbirliği ortamında birlikte birtakım sonuçlara ulaşma, bilgi paylaşımı, sorunlara ortak çözümler bulma, iletişim sorunlarını giderme, okul sorunlarını çözmeye vb. etkinliklerde bulanarak okulu öğrenen bir örgüt haline getirmektedirler (Kösterelioğlu, ve Kösterelioğlu, 2008). Mesleki gelişimini sağlamak isteyen öğretmenin kendi gelişim planını hazırlaması, uygulaması ve izlemesi aşamalarında rehber olan OTMG modeli oldukça yeni bir kavramdır (MEB, 2007). MEB tarafından yürütülen OTMG çalışmaları 2000 yılında Avrupa Birliği Komisyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında imzalanan finansman anlaşmasıyla yürürlüğe girmiş ve proje faaliyetlerine de 2002 yılı Eylül ayında başlanılmış olan Temel Eğitime Destek Programı kapsamında geliştirilmiştir (MEB; 2008). Proje kapsamında öncelikle Bakanlık tarafından Okul Temelli Mesleki Gelişim Kılavuzu geliştirilmiş ve ardından bu modelin kılavuzu ve uygulama sürecine ilişkin öğretmen ve okul müdürlerinin algılarını belirlemek amacıyla bir araştırma düzenlenmiştir. Ankara, Bolu, Kocaeli, İzmir, Hatay ve Van illerinde yapılan araştırma 2007 yılında tamamlanmıştır. Araştırma, katılımcıların uygulamaya ilişkin değil, yalnızca hazırlanan kılavuzun işlevselliğinin belirlenmesi için yürütülmüştür (MEB, 2008). Oysa modelin verimliliğinin, etkililiğinin bilinmesi, modele ilişkin yürütülecek olan politikalara yön vermesi açısından uygulamanın da değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Araştırma bu temel ihtiyaca dönük olarak planlanmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, öğretmenlerin Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşlerinin belirlenmesidir. Bu temel amaç kapsamında araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğretmenlerin Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşleri cinsiyetlerine göre farklılaşmakta mıdır?

2. Öğretmenlerin Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşleri hizmet sürelerine göre farklılaşmakta mıdır?

3. Öğretmenlerin Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşleri eğitim durumlarına göre farklılaşmakta mıdır?

4. Öğretmenlerin Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşleri alanlarına göre farklılaşmakta mıdır?

2. YÖNTEM

Öğretmenlerin Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşlerinin belirlenmesinin amaçlandığı bu araştırma nicel araştırma deseninde tarama modellerinden tekil ve ilişkisel tarama modelleriyle gerçekleştirilmiştir. Geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan tarama modelinin (Karasar, 2010) kullanımıyla değişkenlere ilişkin betimsel bilgi ve değişkenler arasındaki karşılaştırmalara ilişkin bilgi sağlanmıştır.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2011–2012 eğitim öğretim yılı bahar döneminde Eskişehir İli Merkez ilköğretim okullarında görev yapan 114 ilköğretim öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan ilköğretim öğretmenin kişisel bilgilerine ilişkin sayısal veriler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Demografik Özellikler

		f	%
Cinsiyet	Erkek	57	50
	Bayan	57	50
Eğitim Durumu	Ön Lisans	13	11.4
	Lisans	78	68.4
	Yüksek Lisans	23	20.2

	0-4 yıl	23	20.2
	5-9 Yıl	31	27.2
Hizmet Süresi	10-14 Yıl	25	21.9
	15-19 Yıl	7	6.1
	20-24 Yıl	11	9.6
	24 Yıl ve Üstü	17	14.9
Alan	Sözel Alanlar (Sınıf Öğrt, Din. Kül ve Ahl. Bil. Öğrt.,İngilizce Öğrt, Sosyal Bilgiler Öğrt, Türkçe Öğrt)	41	35.9
	Sayısal Alanlar (Fen vTeknoloji Öğrt, Bil Öğrt. ve Matematik Öğrt.)	36	31.5
	Beceri Alanları (Resim, Müzik, beden Eğitim Öğr	37	32.5

Tablo 1’de görüldüğü gibi, bayan öğretmen sayısı erkek öğretmen sayısına eşittir. Öğretmenlerin eğitim durumlarına ilişkin sayısal verilere bakıldığında en fazla lisans mezunu öğretmenlerin (N=78), en az ise ön lisans mezunu öğretmenlerin (N=13) olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin yarısından fazlası 10 yıl ve aşağı Hizmet süresine sahip olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin alan dağılımında ise sözel alanlarda (Sınıf Öğretmenliği, Din. Kül ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği, İngilizce Öğretmenliği, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, Türkçe Öğretmenliği öğretmenleri), sayısal alanlarda ise (Fen ve Teknoloji Öğretmenliği, Bilgisayar Öğretmenliği ve Matematik Öğretmenliği) ve Beceri Alanlarında (Resim, Müzik, Beden Eğitimi Öğretmenliği) olduğu görülmektedir.

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada katılımcıların Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşlerinin belirlenmesinde MEB proje çalışma Birimi tarafından 2007 yılında geliştirilen “Öz-Değerlendirme Anketi” kullanılmıştır. Anket Bakanlık tarafından geliştirilen öğretmenlik mesleği genel alan yeterlikleri kapsamında oluşturulmuştur. Anketin temel amacı öğretmenlerin Okul Temelli Mesleki Gelişim Modelinin verimliliğinin ve etkililiğinin belirlenmesidir. Form, 5’li likert tipinde 5 boyut (Mesleki Değerler ve Etik Davranışlar, Öğretme-Öğrenme Sürecine İlişkin Beceriler, Ölçme-Değerlendirme Becerileri, Çevre Etkileşimi-Veli İletişimi ve Özel Alan Becerileri) alanlarında olmak

üzere toplam 97 maddeden oluşmaktadır. Anketin iç tutarlılık katsayısını belirlemek amacıyla yapılan Cromback Alfa güvenilirlik katsayısı .92 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, araştırmada kullanılan ölçme aracının güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçme aracının kapsam geçerliliği ise uzman görüşüne dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

2.3. Verilerin Çözümlemesi

Araştırma bulgularının analizi ve değerlendirilmesinde SPSS istatistik paket programı kullanılmıştır. Analizlerde $\alpha=.05$ anlamlılık düzeyi esas alınmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin hangi testle analiz edilmeye karar vermek için Öz değerlendirme formunda uzmanlarca belirlenen 5 boyut olan Mesleki Değerler ve Etik Davranışlar, Öğretme-Öğrenme Sürecine İlişkin Beceriler, Ölçme-Değerlendirme Becerileri, Çevre Etkileşimi-Veli İletişimi ve Özel Alan Becerileri boyutlarının normal dağılıp dağılmadığını belirlemek için Kolmogrov-Smirnov normallik testi yapılmış ve tüm boyutların normal olduğu belirlenmiştir. Böylece toplanan verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Buna göre, araştırmanın birinci sorusu olan öğretmenlerin cinsiyetlerine göre Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşlerinin farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için bağımsız t-Testi kullanılmıştır. Ayrıca araştırmanın ikinci sorusu olan öğretmenlerin eğitim durumlarına göre Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşlerinin farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için tek yönlü ANOVA kullanılmıştır. Araştırmanın üçüncü sorusu olan öğretmenlerin hizmet sürelerine göre Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşlerinin farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için de tek yönlü ANOVA kullanılmıştır. Son olarak araştırmanın dördüncü sorusu olan öğretmenlerin alanlarına göre Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşlerinin farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için tek yönlü ANOVA kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmada kullanılan ölçme aracıyla ilgili elde edilen verilere ve bu verilere ilişkin istatistiksel bulgulara yer verilmiştir. Öğretmenlerin, Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşlerinin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterip göstermediğine ilişkin bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmenlerin Cinsiyetlerine İlişkin t-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	\bar{x}	Ss	sd	t	p
Genel	Bayan	57	429,74	42,79			
	Erkek	57	400,60	27,52	112	4,325	,000*
	Toplam	114	415,17	38,69			
Mesleki Değer	Bayan	57	85,95	7,38			
	Erkek	57	80,91	5,92	112	6,516	,012*
	Toplam	114	83,43	7,12			
Öğretme öğrenme	Bayan	57	176,04	16,94			
	Erkek	57	166,23	14,71	112	5,719	,018*
	Toplam	114	171,13	16,54			
Ölçme Değerlendirme	Bayan	57	75,30	8,22			
	Erkek	57	70,86	3,88	112	6,044	,000*
	Toplam	114	73,08	6,78			
Çevre-Veli	Bayan	57	71,53	10,37			
	Erkek	57	63,82	8,86	112	1,077	,302
	Toplam	114	67,68	10,35			
Özel Alan	Bayan	57	20,93	3,06			
	Erkek	57	18,77	2,07	112	2,356	,000*
	Toplam	114	19,85	2,82			

p<0.05

Tablo 2’de görüldüğü gibi Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin öğretmen görüşlerinin genel olarak olumlu olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin, Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşlerinin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterip göstermediğine belirlemek amacıyla t-testi yapılmıştır. Test sonucuna göre bayan öğretmenlerin erkek öğrencilerden daha yüksek düzeyde olumlu görüşe sahip olduğu ortaya çıkmıştır ($t_{(112)}= 4,325$, $p<.05$). Öğretmen görüşleri; Mesleki Değerler ve Etik Davranışlar ($t_{(112)}= 6,516$, $p<.05$) erkekler lehine, Öğretme-Öğrenme Sürecine İlişkin Beceri ($t_{(112)}= 6,044$, $p<.05$) bayanlar lehine, Ölçme-Değerlendirme Becerileri ($t_{(112)}= 3,687$, $p<.05$) bayanlar lehine, Özel Alan Becerileri ($t_{(112)}= 2,356$, $p<.05$) bayanlar lehine anlamlı düzeyde farklılık ortaya çıkmıştır. Bu sonuca göre, Okul Temelli Mesleki Gelişim Modelinin Meslek Değerler ve Etik Davranışlar boyutunda erkek öğretmenlerin görüşleri daha olumlu bulunurken, Öğretme-Öğrenme Sürecine İlişkin Beceri, Ölçme-Değerlendirme Becerileri ve Özel Alan Becerileri boyutlarında bayan öğretmenlerin görüşlerinin daha olumlu olduğu söylenebilir. Öte yandan öğretmenlerin Okul

Temelli Mesleki Gelişim Modelinin Çevre Etkileşimi-Veli İletişimi boyutunda görüşleri cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık göstermemiştir ($t_{(112)} = 1,077, p > .05$).

Öğretmenlerin, Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşlerinin eğitim düzeylerine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterip göstermediğine ilişkin bulgular Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlerin Eğitim Düzeylerine İlişkin ANOVA Sonuçları

Boyut	N	\bar{X}	Ss	Var. K.	K.T.	SD	K.O.	F	p
Mesleki değer	Ön-L	13	81,15	4,96	G.Arası	76,01	2		
	Lis.	78	83,72	7,18	G. İçi	5657,92	111	38,01	,746 .477
	YLis	23	83,74	7,95	Toplam	5733,93	113	50,97	
	Topl.	114	83,43	7,12					
Ön-L	13	170,77	9,83	G.Arası	26,52	2	13,26		
Öğretme Öğrenme	Lis.	78	170,91	16,83	G. İçi	30888,51	111	278,27	,048 .953
	YLis	23	172,09	18,97	Toplam	30915,03	113		
	Topl.	114	171,13	16,54					
	Ön-L	13	71,92	5,92	G.Arası	56,97	2		
Ölçme-Değerlendirme	Lis.	78	72,90	7,08	G. İçi	5131,32	111	28,48	,616 .542
	YLis	23	74,35	6,23	Toplam	5188,30	113	46,23	
	Topl.	114	73,08	6,78					
	Ön-L	13	70,38	1,12	G.Arası	334,813	2		
Çevre Veli	Lis.	78	68,14	10,10	G. İçi	11778,18	111	167,41	1,57 .211
	YLis	13	81,15	4,96	Toplam	12112,99	113	106,118	
	Topl.	78	83,72	7,18					
	Ön-L	23	83,74	7,95	G.Arası	1,662	2		
Özel Alan	Lis.	114	83,43	7,12	G. İçi	894,80	111	,831	,103 .902
	YLis	13	170,77	9,83	Toplam	896,46	113	8,06	
	Topl.	78	170,91	16,83					
	Ön-L	13	70,38	1,12	G.Arası	334,813	2		

Tablo 3’de görüldüğü gibi Öğretmenlerin, Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşlerinin eğitim düzeylerine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterip göstermediğine belirlemek amacıyla t-testi yapılmıştır. Test sonucuna göre öğretmen görüşleri; Meslek Değerler ve Etik Davranışlar ($f_{(2,111)} = ,746, p > .05$), Öğretme-Öğrenme Sürecine İlişkin Beceri ($f_{(2,111)} = ,953, p > .05$), Ölçme-Değerlendirme Becerileri ($f_{(2,111)} = ,616, p > .05$), Çevre Etkileşimi-Veli ($f_{(2,111)} = 1,578, p > .05$) ve Özel Alan Becerileri ($f_{(2,111)} = ,902, p > .05$) boyutlarında anlamlı düzeyde farklılık ortaya çıkmamıştır. Bu sonuca göre, Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin öğretmen görüşleri eğitim düzeylerine göre farklılık göstermediği söylenebilir.

Öğretmenlerin, Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşlerinin hizmet sürelerine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterip göstermediğine ilişkin bulgular Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Öğretmenlerin Hizmet Sürelerine İlişkin ANOVA Sonuçları

Boyut	N	\bar{X}	Ss	Var. K. K.T.	SD	K.O.	F	p	
Mesleki Değer	0-4	23	83,78	8,17	G.Arası	426,491	5	85,298	
	5-9	31	82,10	6,91	G. İçi	5307,448	108	49,143	
	10-14	25	84,40	6,92	Toplam	5733,939	113		
	15-19	7	84,14	9,15					1,736
	20-24	11	87,91	5,61					,133
	25 üzeri	17	80,76	5,24					
	Total	114	83,43	7,12					
Öğretme-Öğrenme	0-4	23	172,09	19,62	G.Arası	2886,764	5	577,353	
	5-9	31	165,45	16,19	G. İçi	28028,262	108	259,521	
	10-14	25	175,04	14,75	Toplam	30915,026	113		
	15-19	7	169,86	16,06					2,225
	20-24	11	182,00	14,55					,057
	25 üzeri	17	167,94	13,24					
	Total	114	171,13	16,54					
Ölçme-Değerlendirme	0-4	23	83,78	8,17	G.Arası	709,87	5	141,97	
	5-9	31	82,10	6,91	G. İçi	4478,42	108	41,48	
	10-14	25	84,40	6,92	Toplam	5188,29	113		
	15-19	7	84,14	9,15					3,424
	20-24	11	87,91	5,61					,007
	25 üzeri	17	80,76	5,24					*
	Total	114	83,43	7,12					
Çevre Veli	0-4	23	66,96	13,02	G.Arası	592,122	5	118,424	
	5-9	31	65,23	10,03	G. İçi	11520,869	108	106,675	
	10-14	25	70,80	9,63	Toplam	12112,991	113		
	15-19	7	69,86	9,65					1,110
	20-24	11	70,18	11,29					,359
	25 üzeri	17	66,00	6,72					
	Total	114	67,68	10,35					
Özel Alan	0-4	23	20,35	3,30	G.Arası	29,356	5	5,871	
	5-9	31	19,42	2,55	G. İçi	867,109	108	8,029	
	10-14	25	20,04	3,17	Toplam	896,465	113		
	15-19	7	20,43	3,10					,731
	20-24	11	20,45	2,98					,602
	25 üzeri	17	19,06	1,68					
	Total	114	19,85	2,82					

Öğretmenlerin, Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşlerinin hizmet sürelerine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterip göstermediğine belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonuçlarına göre öğretmen görüşleri; Meslek Değerler ve Etik Davranışlar ($f_{(5,108)} = ,133$, $p > .05$), Öğretme-Öğrenme Sürecine İlişkin Beceri ($f_{(5,108)} = ,057$, $p > .05$), Çevre Etkileşimi-Veli ($f_{(5,108)} = ,359$, $p > .05$) ve Özel Alan Becerileri ($f_{(5,108)} = ,602$, $p > .05$) boyutlarında anlamlı düzeyde farklılık göstermemiştir. Öte yandan öğretmenlerin, Okul Temelli Mesleki Gelişim Modelinin Ölçme-Değerlendirme Becerileri boyutundaki görüşleri hizmet sürelerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir ($f_{(5,108)} = ,007$, $p < .05$). Bu farkın hangi hizmet yılları arasından kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan Tukey testinde farkın 15-19 yıl hizmeti olan öğretmenler ile 25 ve üzeri hizmet yılına sahip öğretmenlerin görüşlerinden kaynaklandığı ve 15-19 yıl hizmeti olanların lehinde olduğu belirlenmiştir.

Öğretmenlerin, Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşlerinin alanlarına göre anlamlı düzeyde farklılık gösterip göstermediğine ilişkin bulgular Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Öğretmenlerin Alanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Boyut	N	\bar{X}	Ss	Var. K.	K.T.	SD	K.O.	F	p
Mesleki Değer	Sözel	41	82,68	6,85	G.Arası433,62	2	54,202	1,074	.387
	Sayısal	36	84,31	7,73	G. İçi 53,0	111	50,48		
	Beceri	37	83,41	6,89	Toplam5733,94	113			
	Toplam	114	83,43	7,12					
Öğretme-Öğrenme	Sözel	41	170,73	16,65	G.Arası2531,21	2	316,40	1,17	.324
	Sayısal	36	171,33	16,49	G. İçi 28383,82	111	270,32		
	Beceri	37	171,38	16,91	Toplam30915,03	113			
	Toplam	114	171,13	16,54					
Ölçme-Değerlendirme	Sözel	41	72,59	6,68	G.Arası501,208	2	62,65	1,404	.204
	Sayısal	36	74,83	6,54	G. İçi 4687,20	111	44,64		
	Beceri	37	71,92	6,94	Toplam5188,29	113			
	Toplam	114	73,08	6,78					
Çevre Veli	Sözel	41	68,20	10,22	G.Arası2180,95	2	272,61	2,88	.006*
	Sayısal	36	69,50	9,44	G. İçi 9932,10	111	94,59		
	Beceri	37	65,32	11,16	Toplam12112,99	113			
	Toplam	114	67,68	10,35					
Özel Alan	Sözel	41	20,10	2,79	G.Arası182,65	2	22,83	3,358	.002*
	Sayısal	36	20,08	2,36	G. İçi 713,81	111	6,79		
	Beceri	37	19,35	3,23	Toplam896,465	113			
	Toplam	114	19,85	2,82					

Tablo 5’de görüldüğü gibi öğretmenlerin, Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin görüşlerinin alanlara göre anlamlı düzeyde farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi çözümlenmesi sonucuna göre, öğretmen görüşleri; Meslek Değerler ve Etik Davranışlar ($f_{(2,111)}= 1,074, p>.05$), Öğretme-Öğrenme Sürecine İlişkin Beceri ($f_{(2,111)}= 1,170, p>.05$) ve Ölçme-Değerlendirme Becerileri ($f_{(2,111)}= 1,404, p>.05$) boyutlarında anlamlı düzeyde farklılık göstermemiştir. Öte yandan öğretmenlerin Okul Temelli Mesleki Gelişim Modelinin Çevre Etkileşimi-Veli ($f_{(2,111)}= 2,880, p<.05$) ve Özel Alan Becerileri ($f_{(2,111)}= 3,358, p<.05$) boyutlarında görüşleri hizmet sürelerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir. Farkların hangi alanlar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Tukey analizi bu farkın Çevre etkileşimi ve veli iletişim boyutunda farkın Sayısal alanlar ile Beceriye dayalı alanlar arasında, sosyal alanlar lehinde; Özel Alan boyutunda ise Sözel alan ile Beceriye dayalı alanlar arasında sözel alan lehinde olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre sayısal alanlardaki öğretmenlerin Çevre etkileşimi ve Veli iletişim boyutuna ilişkin öz-yeterlik düzeylerinin diğer alanlardan daha yüksek; Özel Alan boyutunda ise sözel alanlardaki öğretmenlerin öz-yeterlik düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

İlköğretimde okullarında görev yapan ve Okul Temelli Mesleki Gelişim (OTMG)’e ilişkin eğitim almamış öğretmenlerin OTMG Modeline ilişkin görüşlerinin belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada, elde edilen bulgulara dayalı olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin öğretmen görüşlerinin genel olarak olumlu olduğu belirlenirken cinsiyete göre görüşlerinin farklılaştığı görülmüştür. Diken ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçlarında benzer bulgulara yer verilmiştir (Diken ve arkadaşları, 2008). Bu araştırma, öğretmenlerin OTMG Modelinin öğrenme ve öğretme sürecine olumlu etkisinin olduğunu düşündüklerini ortaya koymuştur. MEB tarafından yapılan araştırma da bu bulgularla paralellik göstermektedir (MEB, 2008). Bulgular, ayrıca bayan öğretmenlerin erkek öğretmenlerden daha yüksek düzeyde olumlu görüşe sahip olduğunu göstermiştir. Okul Temelli Mesleki Gelişim Modelinin; Mesleki Değerler ve Etik Davranışlar boyutunda erkek öğretmenler daha olumlu görüş

belirtirken, Öğretme-Öğrenme Sürecine İlişkin Beceri, Ölçme-Değerlendirme Becerileri ve Özel Alan Becerileri boyutlarında bayan öğretmenler daha olumlu görüş belirtmişlerdir. Çevre Etkileşimi-Veli İletişimi boyutunda ise öğretmen görüşleri cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemiştir. Bu araştırma, öğretmenlerin OTMG Modelinin öğrenme ve öğretme sürecine olumlu etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım, mesleki gelişimde sürekliliğin sağlanması açısından önemlidir. MEB tarafından yapılan araştırma da bu bulgularla paralellik göstermektedir (MEB, 2008).

Araştırmada, öğretmenlerin OTMG modeline ilişkin görüşlerinin eğitim düzeylerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı, farklı eğitim düzeyine sahip olmanın OTMG modeli üzerinde etkisinin olmadığı görülmüştür. Okutan ve Kahveci’de okul yöneticileri üzerinde yaptıkları araştırmada aynı bulguya ulaşmışlardır (Okutan ve Kahveci, 2012).

Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin öğretmen görüşleri hizmet sürelerine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Mesleki Değerler ve Etik Davranışlar, Öğretme-Öğrenme Sürecine İlişkin Beceri, Çevre Etkileşimi-Veli ve Özel Alan Becerileri boyutlarında anlamlı düzeyde farklılık bulunmazken, Ölçme-Değerlendirme Becerileri boyutunda öğretmen görüşleri 15–19 yıl hizmeti olanlar lehinde anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline ilişkin öğretmen görüşleri alanlarına göre Çevre Etkileşimi-Veli ve Özel Alan Becerileri boyutlarında anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir. Buna göre çevre etkileşimi ve veli iletişim boyutlarında beceriye dayalı öğretmenlerin diğer alanlardan daha düşük olduğu belirlenmiştir. Kahyaoğlu ve Yangın’ın yaptıkları araştırmada sayısal alanlardaki öğretmen adaylarının sözel alanlardaki öğretmen adaylarından kendilerini daha yeterli gördükleri ortaya çıkmıştır (Kahyaoğlu ve Yangın, 2007). Altunçekiç, Yaman ve Koray’ın yaptıkları araştırma ise alan farklılığının öz-yeterlik üzerinde bir farklılığa neden olmadığı sonucu ortaya koymuştur (Yaman ve Koray, 2005). Yine Üstüner ve arkadaşları araştırmalarında öğretmen algılarının alan değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığını ifade etmişlerdir (Üstüner ve arkadaşları, 2009).

4.1.Öneriler

Elde edilen bu sonuçlara dayalı olarak, öğretmenlerin Okul Temelli Mesleki Gelişim Modelinin tüm boyutlarında beceri eksikliklerinin olduğu görülmüştür. Bunun için öğretmenlerin

eksiklikleri çerçevesinde geliştirilmiş Okul Temelli Mesleki Gelişim Modelinin yaygınlaştırılması bu eksikliklerin giderilmesinde faydalı olabileceği düşünülmektedir. Çünkü öğretmenlerin yeterliklerini geliştirmek için hazırlanan Okul Temelli Mesleki Gelişim Kılavuzu “OTMG”, problem çözmede eleştirel bakış açısına sahip ve ekip çalışması yapabilen bireylerin yetiştirilmesine katkı sağlayacaktır. Okul Temelli Mesleki Gelişim Kılavuzu, öğretmenlerin mesleki yeterliklerini sorgulama, gelişime açık yönlerini belirleme, öğrenen ihtiyacını karşılamaya yönelik mesleki gelişimlerini planlama, uygulama ve çalışmalarını okul müdürü ve meslektaşlarıyla birlikte izleme süreçlerinde öğretmenlere en temel desteği sağlama özelliğine sahiptir.

Kaynakça

- Abuhmaid, A. (2011). Ict training courses for teacher professional development in Jordan. Turkish Online Journal of Educational Technology, 10(4): 195-210.
- Altunçekiç, A., Yaman, S. ve Koray, Ö.(2005). Öğretmen Adaylarının Öz-Yeterlik İnanç Düzeyleri ve Problem Çözme Becerileri Üzerine Bir Araştırma(Kastamonu İli Örneği), Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi,13(1): 93-102
- Avalos, B. (2011). Teacher Professional Development In Teaching And Teacher Education Over Ten Years. Teaching and Teacher Education, 27(1): 10-20.
- Avalos, B. (1998). School-Based Teacher Development. The Experience Of Teacher Professional Groups In Secondary Schools In Chile. Teaching And Teacher Education, 14(3): 257-271.
- Bishop, R., Berryman, M., Wearmouth, J., Peter, M., & Clapham, S. (2012). Professional Development, Changes In Teacher Practice And Improvements In Indigenous Students' Educational Performance: A Case Study From New Zealand. Teaching and Teacher Education, 28(5): 694-705.
- Demirkol, M. (2004). İlköğretim Okullarında Öğretmenlere Yönelik Okul-Temelli Hizmetçi Eğitim Etkinliklerinin Değerlendirmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Eskişehir:Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Diken, E. H., Balıbey, Ö., Karaçam, S., Demir, M., Akgül, P. and Yürük, N. (2008). In-Service Teachers' Perception Regarding the Effectiveness of a School-Based Professional Development Program. Presented at the Sixteenth International Conference on Learning: Barcelona, Spain.
- Evans, L. (2011). The 'Shape' Of Teacher Professionalism In England: Professional Standards, Performance Management, Professional Development And The Changes Proposed In The 2010 White Paper. British Educational Research Journal, 37(5): 851-870.

- Kahyaoglu, M .ve Yangın, S. (2007). İlköğretim Öğretmen Adaylarının Mesleki Özyeterliklerine İlişkin Görüşleri. Kastamonu Eğitim Dergisi, 15(1): 73-84.
- Karasar, N. (2010). Bilimsel Araştırma Yöntemi, 21.Baskı. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kaya, S. ve Kartallıoğlu, S. (2010). Okul Temelli Mesleki Gelişim Modeline Yönelik Koordinatör Görüşleri. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi, 10 (2): 115-130.
- Kösterelioğlu,İ. ve Kösterelioğlu, M.A.(2008). Okul Temelli Mesleki Gelişim Çalışmalarının Okullarda Öğrenen Örgüt Kültürü Oluşturmaya Katkısı. Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, 10 (2): 243-255.
- Lewis, A. (2002). School Reform and Professional Development. Phi Delta Kappan, 83: 488- 489.
- MEB. (2007). Öğretmen Eğitimine Yeni Bir Yaklaşım Okul Temelli Mesleki Gelişim Süreç Raporu. Ankara: Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü.
- MEB. (2008). İlköğretim Okullarında Okul Temelli Mesleki Gelişim Ve Bireysel Gelişim Programının Verimliliğinin Belirlenmesi Pilot Uygulamalar Raporu. Ankara: Milli Eğitim Yayınevi
- Owen, S. (2003). School Based Professional Development – Building Morale, Professionalism and Productive Teacher Learning Practices. Journal of Educational Enquiry, 4:102-128
- Okutan, M. ve Kahveci, A. (2012). İlköğretim Okul Müdürlerinin Genel Öz Yeterlik İnançlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Rize Örneği). Kastamonu Eğitim Dergisi, 20(1): 27-42.
- Üstüner, M., Demirtaş, H., Cömert, M. ve Özer, N. (2009). Ortaöğretim öğretmenlerinin öz-Yeterlik algıları, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(17): 1-16
- Taylor, M., Yates, A., Meyer, L. H., & Kinsella, P. (2011). Teacher Professional Leadership In Support Of Teacher Professional Development. Teaching and Teacher Education, 27(1): 85-94.
- Truscott, D. M., & Truscott, S. D. (2004). A Professional Development Model For The Positive Practice Of School-Based Reading Consultation. Psychology in the Schools, 41(1): 51-65.
- Thomas, C. N., Hassaram, B., Rieth, H. J., Raghavan, N. S., Kinzer, C. K., & Mulloy, A. M. (2012). The Integrated Curriculum Project: Teacher Change And Student Outcomes Within University-School Professional Development Collaboration. Psychology in the Schools, 49(5): 444-464.
- Seferoğlu, S.S. (2009). Yeterlikler, Standartlar Ve Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmeler Işığında Öğretmenlerin Sürekli Mesleki Eğitimi. Türkiye'nin Öğretmen Yetiştirme Çıkmazı Ulusal Sempozyumu. ss. 204-217. Ankara: Başkent Üniversitesi Bağlıca Kampüsü
- Seferoğlu, S. S. (2004). Öğretmen Yeterlikleri Ve Mesleki Gelişim. Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, 58: 40-45.
- Sztajn, P., Hackenberg, A. J., White, D. Y., & Allestaht-Snyder, M. (2007). Mathematics Professional Development For Elementary Teachers:

- Building Trust Within A School-Based Mathematics Education Community. *Teaching and Teacher Education*, 23(6): 970-984.
- Van Driel, J. H., & Berry, A. (2012). Teacher Professional Development Focusing On Pedagogical Content Knowledge. *Educational Researcher*, 41(1): 26-28.

KİTAP TANITIM VE DEĞERLENDİRMESİ

Dirk KRAUSMULLER

Yrd.Doç.Dr., Mardin Artuklu Üniv., Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Social Relations in Ottoman Diyarbekir, 1870-1915, edited by Joost Jongerden and Jelle Verheij (The Ottoman Empire and its Heritage, 51; Leiden-Boston: Brill, 2012.

The volume contains eight studies by Turkish, European and American scholars that deal with the fraught relations between social and religious groups in late nineteenth- and early twentieth-century Diyarbakır. The authors of these studies seek to establish a new conceptual framework that does not limit the discussion to an account of initiatives of the Ottoman state or to the simple chronicling of atrocities.

The first contribution by Suavi Aydın and Jelle Verheij, ‘Confusion in the Cauldron: Some Notes on Ethno-Religious Groups, Local Powers and the Ottoman State in Diyarbekir Province, 1800-1879’, provides the historical context for the following studies. It describes the region, its changing administrative structure and the size and distribution of the different ethnic and religious groups before examining how in the course of the nineteenth century the Ottoman state appeared as a new player in a region that had until then been dominated by local powers, the elite families of the towns and the Kurdish chiefs of the countryside who were either hereditary leaders of sancaks with obligations to the state or virtually independent rulers. The authors highlight that government action in the 1830 wrested power from these groups and imposed for the first time direct taxation and military service, that later setbacks allowed for the consolidation of Kurdish principalities, above all that of Bedirhan Bey, but that

these principalities were destroyed by the mid-century. However, they also point out that the Ottoman state did not have the resources to fill the ensuing power vacuum and that as a consequence the now autonomous individual tribes began to harrass the sedentary population. Under these circumstances frequent revolts broke out and the Ottoman authorities were reduced to playing out the leaders of these groups against each other. The next stage in the development was the implementation of the *Tanzimat* reforms from 1869 onwards when the administration of cities was overhauled through the foundation of new institutions. Equally important was the land law, which allowed the local elites to acquire vast tracts of land to the detriment of the cultivators. At the same time the propagation of the new ideal of *Osmanlılık* and the influence of the Christian missions affected the Christian and in particular the Armenian population, which became better educated and enjoyed greater economic success than before, leading both to the emergence of Armenian nationalism and to Muslim resentment. The authors conclude by emphasising that Ottoman actions had overwhelmingly negative consequences, bringing to the region political instability and unprecedented oppression by the representatives of the state.

136

Mukaddime,
Sayı 6, 2012

The next phase in the historical development is investigated by Joost Jongerden in his contribution 'Elite Encounters of a Violent Kind: Milli İbrahim Paşa, Ziya Gökalp and Political Struggle in Diyarbakır at the Turn of the 20th Century'. Jongerden's focus is on two elite groups that were in permanent conflict with one another, urban notables involved in trade and agriculture who were participants in the budding nationalist movement, and leaders of nomadic tribes loyal to Sultan Abdülhamid II who through his foundation of the Hamidiye regiments had given them a new power base. The article considers the actions of two major representatives of the two groups, Milli İbrahim Paşa and Ziya Gökalp. The author rejects the widespread view that the Hamidiye regiments were the driving forces behind the anti-Armenian pogrom of 1895 and makes the case that the true perpetrators were the urban notables and that Piriñizade Arif and Ziya Gökalp played an important role in the latter group, the former as businessman, municipal leader and editor of the local newspaper and the latter as a leading figure in the local branch of *İttihat ve Terakki* who helped shape the ideology that led to the eradication of the Armenian population. The author deliberately restricts his topic to the city of Diyarbakır and to writings of Ziya Gökalp and members of his family. He rejects facile generalisations and argues that for a proper evaluation of the events of 1895 it is

necessary to study each region separately. Sketching a picture of the situation in the nineteenth century he rejects the notion that civic and tribal leaders can be seen separately from the central government. Instead he argues that they always had a profound effect on each other. His starting point is the situation after the fall of Bedirhan when the overarching political framework was dismantled and the region plunged into anarchy and during the reign of Abdülhamid II when the Hamidiye regiments were created and the civic notables acquired the ownership of large tracts of land. A brief description of the intended function of the Hamidiye regiments is followed by an overview of the previous history of the Milli confederation and of Milli İbrahim Paşa's successful attempt to bring a large area under his control. It is argued his creation of an alternative economic centre in Viranşehir brought him the enmity of the notables of Diyarbakır who after the ousting of the sultan saw to his downfall. Next the author turns to Pirinçizade Arif, his son Feyzi who was later responsible for the eradication of the Diyarbakır Armenians, and his nephew Ziya Gökalp who developed the ideological basis for Turkish nationalism and declared the need for a homogenous society that was Turkish, Sunni Muslim and modernised, thus contributing to the reorientation of *İttihat ve Terakki* away from its Ottoman roots. The author agrees that Gökalp's influence on the national stage may have been exaggerated in the past and that his writings were virtually unknown in the early Republic but insists that he was a major player in Diyarbakır before the First World War. Making use of handwritten accounts by Mustafa Akif Tüfenk the author chronicles the 'cleansing' of Diyarbakır and the surrounding villages in 1895. Attempts to control the situation by the centre remained ineffectual and many Armenians fled to Milli İbrahim Paşa's capital Viranşehir. Milli İbrahim Paşa even dispatched some of his troops to Diyarbakır to protect the Christians, thus extending his sphere of influence and seizing the lands of some Diyarbakır notables whose cultivators were forced to pay their dues to him. Accounts of this process by the notables are revealed to be tendentious through comparison with British consular reports. The author then analyses a series of telegrams sent by the notables to the central authorities in the years 1905-1906 in order to complain about Milli İbrahim Paşa and then highlights the measures taken by these authorities against the notables for having seized the telegraph office and forced the local governor into hiding. The situation, however, changed dramatically when in 1908 *İttihat ve Terakki* came to power because then the Pirinçizades were in a position to send troops against Milli İbrahim Paşa.

The author concludes by juxtaposing the new ideological framework forged by Ziya Gökalp with the traditional Ottoman thought-world of Milli İbrahim Paşa.

The next contribution, ‘Diyarbakir and the Armenian Crisis of 1895’ by Jelle Verheij, deals with the repercussions of European support for the Christians in the Ottoman Empire and of the Armenian demonstrations in İstanbul. The author first gives a brief overview of the ethnic and religious composition of Diyarbakır in the late nineteenth century and then devotes a chapter to the Armenians who made up between 15% and 20% of the population of Diyarbakır and to the ‘Armenian Question’, which arose from Ottoman responses to the Christian independence movements on the Balkans and the annexation of some Armenian areas by Russia. The author argues that these Armenians were then exposed to Western culture, which had a knock-on effect on the Armenians still under Ottoman control. Availing themselves of Western education and profiting from the Ottoman reforms urban Armenians shed their marginal status as non-believers and became on the whole more prosperous. This caused a strong negative reaction by the Muslim population. Matters became even more fraught with the meddling of European powers. In the Treaty of Berlin improvements for the situation of the Armenians were demanded. When the implementation of this policy stalled nationalist Armenian societies were founded. Although these societies had little impact they were considered a major danger by Abdülhamid II and his advisers who sought to counter the perceived threat of separatism by the foundation of the Hamidiye regiments. After the disturbances in Sasun and the violent reaction to the demonstration of the Hnchak party in Istanbul Muslim fears arose that the sultan would cave in to the demands of the Western powers and give the Armenians a privileged position, which led to the disturbances to 1895. The author then discusses the historiographical traditions in the West and in Turkey. He points out that Western historians hardly ever consider the motivations of the Muslim population such as fear of excessive concessions to the Armenians and that they tend to overstress the role of Abdülhamid as the mastermind behind the disturbances. Turkish historians, on the other hand, tend to present interpretations that are intended to exculpate the government and the people. Moreover, they rely almost exclusively on official Ottoman sources without recognising that they are carefully crafted documents meant to present the developments in a positive light. The author then offers a quick overview of the available sources for Diyarbakır: consular reports, Ottoman archival documents, reports

from missionaries, but surprisingly no Armenian material. This is then followed by an overview of the events based on consular reports, which stresses the predominant role of Muslim civilians, an assessment of the numbers of victims (about 1000 Christians and 195 Muslims), and a discussion of the aftermath when insufficient relief was organised and the Ottoman authorities quelled further attempts at violence. Then the same events are discussed on the basis of Ottoman documents, in particular a lengthy *fezleke*, which consistently present the Armenians as aggressors and the Muslims as defenders of their own lives and livelihoods. The author then attempts a discussion of the events based on both Western and Ottoman sources, paying particular attention to the state of mind of the Muslim population, with a focus on telegrams sent to Istanbul by Pirinççizade Arif and other notables, known for their involvement in *İttihat ve Terakki*. This group, the notable Cemil Paşa and the governor Enis Paşa were seen by Western consuls as the main instigators of further disturbances. By comparison the sultan and his emissaries to the region appear as moderating forces, albeit with little success, and there is no evidence for involvement of the Hamidiye regiments (in contrast with other areas).

The next contribution is Janet Klein's article 'State, Tribe, Dynasty, and the Contest over Diyarbakır at the Turn of the 20th Century'. The author starts with a warning not to project the status of Diyarbakır as the Kurdish 'capital' back to the late Ottoman period. She claims that Diyarbakır can only be understood in the context of the wider region, which was characterised by its special administrative structure and its closeness to the border. Her focus is on the creation of the Hamidiye regiments, which were intended to extend the reach of the government in the region and to rebut perceived outside threats, including the supposed Armenian conspiracy. She claims, however, that there is no evidence that the Hamidiye regiments were formed in order to exterminate the Armenian population. The regiments were intended as a tool to bring the Kurdish leaders under Ottoman control through personal bonds of loyalty to the ruler. The effect of this development was a major reshuffling of power relations in the region, to the detriment of the tribes that were not included in the project. Embarking on a case study about Mustafa Paşa and the Miran 'tribal emirate' she highlights the importance of links with the centre in bids to acquire status within a tribal milieu. The background to Mustafa Paşa's rise is the introduction of the land law and the pressure on nomadic tribes to settle down, which led to considerable tensions. Participation in the Hamidiye project was one means of securing land

for the Kurdish tribal leaders. Mustafa Paşa prevailed in a feud against Muhammad Aghaye Sor who had no Hamidiye connections where he could even make use of regular troops. Indeed the government consistently overlooked lawless actions by Mustafa Paşa. Furthermore Mustafa Paşa could bring other weaker Hamidiye regiments under his control. The dispossessed descendents of Bedirhan who were fiercely opposed to the Hamidiye venture added a new element to the mix when they started to perceive of the situation increasingly in Kurdish nationalist terms. After the regime change in 1908 attempts were made to disband the Hamidiye regiments and to expropriate the lands that they had taken over. However, these attempts met only with qualified success. The author concludes by arguing that at the centre of the developments were local power struggles between and among tribes and urban notables and between peasants and their overlords over resources. The central government insinuated itself into this situations through its own initiatives but did not have sufficient power to control the developments that it had started.

Nilay Özok-Gündoğan's article, 'A Peripheral Approach to the 1908 Revolution in the Ottoman Empire: Land Disputes in Peasant Petitions in Post-Revolutionary Diyarbakir', focuses on the topic of peasant dispossession, which arose from the land law of 1858. Although its purpose was to boost tax revenue it also led to the seizing of vast tracts of lands by the local elites. However, this does not mean that the peasants cultivating the land were entirely passive. They turned to the central administration, either directly or through intermediaries such as the Christian bishops in order to bypass local officials whom were not sympathetic to their claims. In their petitions the peasants skilfully made use of revolutionary rhetoric. Repeated petitions help us to gauge some of the effects of measures taken in response. It appear that even with government support it was difficult for peasants to realise their claims. The conflicts were entirely class-related and thus provide a welcome corrective to the almost exclusive focus on ethnicity and religion.

Emrullah Akgündüz's contribution, 'Some Notes on the Syriac Christians of Diyarbakir in the Late 19th Century', casts light on this minority group, which has often been neglected in favour of the Armenians. Relying on largely unstudied primary sources such as the salnames and a collection of Syriac documents from Mardin the author reconstructs the development of the Syriac community throughout the nineteenth century. He attempts to gauge the Syriacs'

economic and educational condition and their relationship with the other ethnic and religious groups in the city.

In his article 'Relations between Kurds and Syriacs and Assyrians in Late Ottoman Diyarbakır' David Gaunt discusses the history of these groups in Diyarbakır province. He first speaks about the emergence of the term Assyrian and about the difficulty of assessing population numbers due to the lack of reliable state censuses and church registers. Then he traces the deterioration of originally good relation with the Kurds. He starts by sketching the integration of Jacobites and Nestorians into Kurdish tribal structures and pointing out that Christians usually were craftsmen whereas Kurds were farmers or nomads. Some Christians had adopted the Kurdish language and were often on good terms with Kurdish Yezidis. Unlike the Armenians, they did not develop a strong nationalist movement. The few intellectuals hoped for more rights within an Ottoman framework. According to missionary accounts the traditional relations between Syriac Christians and Kurds broke down in the reign of Abdülhamid II although this may not have been the case everywhere. Traditional cattle raids were replaced by more serious and large-scale military encounters due to the attempts of the Ottoman state to control the area. The emirs Muhammed Paşa of Rowanduz and Bedirhan Bey of Botan began turning against Yezidis and Christians and Muslim religious leaders declared their actions to be holy wars. The central authorities succeeded in suppressing the autonomous emirates but the Ottoman-Russian War of 1877-1878 led to a further worsening of the situation. By this time the Kurds had been given superior weapons and the role of şeyhs as power brokers was rising, which intensified the religious element. Christians were also among the main victims of the rivalry between the Hamidiye regiments although some Mountain Nestorians continued to serve as soldiers. The regime change of 1908 was first welcomed by the Assyrians and Syriacs but led to disappointment when no improvements materialised. The author next shows the high degree to which Christians in the Tur Abdin and in Mardin were integrated into the tribal structures, that one of them could even rise to the rank of tribal leader and that Kurdish tribes defended the Christians of Mardin in 1895. However, the situation changed radically during the First World War when a new nationalistic policy of displacing Christians led to a genocide. The Syriacs and Armenians were affected just like the Armenians although continuing bonds of loyalty with Kurdish groups mitigated the consequence somewhat. However, the scope for individual stances

was becoming more limited when the state threatened the Kurds with reprisals if they did not participate in genocidal activities.

The last contribution is Uğur Ümit Üngör's article 'Disastrous Decade: Armenians and Kurds in the Young Turk Era, 1915-25'. After a overview of modern genocide studies and their findings the author applies the established conceptual framework to the specific case of Diyarbakır, focusing in particular on the relationship between centre and periphery. The different elite families of Diyarbakır are described in some detail and their anti-Armenian stance is highlighted. This is followed by a brief discussion of incipient Armenian, Kurdish and Turkish nationalism, in the latter case with focus on Piriñçizade Feyzi. The Balkan Wars, the interference of Western powers in the Diyarbakır region and lastly the First World War caused gradual radicalisation and thus set the stage for the destruction of Diyarbakır's Armenians. The author insists on essential continuity between 'Young Turk' rule and the Turkish Republic until 1950 since in both periods the same policies were pursued. The imprisonment, deportation and assassination of the Armenians is described in detail. Once this objective had been achieved with the help of the Kurdish population the Turkish state turned against the Kurds themselves and started deporting them to the West. The author makes extensive use of inofficial and official Western sources, which are quoted at length. In the conclusion it is asserted that before the First World War there Diyarbakır's notables engaged in a fierce struggle for the available resources and that the central *İttihat ve Terakki* government exploited this struggle for its own ends. Enticed by rewards the notables took a leading role in the successive stages of genocide and ethnic cleansing. At the same time the new nationalistic ideology permitted the notables to justify their deeds to themselves.